

TARTALOM

<i>Buda Ferenc</i>	Léha versek; Egyáltalán (versek)	3
<i>Mihail Jurjevics Lermontov</i>	Valerik (vers – Soproni András fordítása)	5
<i>Antal Balázs</i>	Herrickék szobája	12
<i>Csehy Zoltán</i>	Démokleidész tekintete (Athéni naplójegyzetek)	29
<i>Barakonyi Szabolcs</i>	A világ legigazságosabb versenye (Kovács Viktor athéni fotósorozatáról)	65
<i>Cserna-Szabó András</i>	Ínyesmester a vörös prés alatt (Egy szakácskönyv kálváriája 1955-ben)	69
	► 100 éve született Vekerci László	
<i>Lente Gábor</i>	Így él Vekerci László	78
<i>Schiller Róbert</i>	Kihez beszél?	83
<i>Gazda István</i>	A Tudománynak háza vagyok (De milyen? – kérdezi Vekerci László)	86
<i>Szabó Péter Gábor</i>	Matematikatörténet-írás szellemi szenvedéllyel (Megemlékezés Vekerci László születésének 100. évfordulójára)	93
<i>Füzi László</i>	„Megrendítő létpoétika” (Benes József művészetének fogadtatástörténete)	108

Kovács Viktor athéni fotói

FORRAS

56. ÉVFOLYAM | 2024. 6. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petöfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► Főszerkesztő: Füzi László ► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet könyvtárigazgató ► A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; Telefonszáma: 76/500-550/111. mellék; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu ► Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► Nyomdai kivitelezés: Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: Szakály Tibor

A szerkesztőség tagjai: Buda Ferenc (főmunkatárs), Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (szerkesztő), Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Buda Ferenc

Léha versek

– *Frivol változatok egy Arany-opusra* –

A.

Életem nyolcvannyolcadik
évébe
mártott engem az Úristen
sólébe.
Tán a füstre is felakaszt?
Ő dolga –
csülkök közt még úr lehetek,
nem szolgál.

B.

Életem nyolcvannyolcadik
évébe
rakott engem az Úristen
csávába,
s én csak lesem: jönnek-e még
új próbák?
Hasgatnak-e a hátamon
aprófát?

C.

Életem nyolcvannyolcadik
évébe
sorolt az Úr engem a sor
végére:
„Várd ki, fiam, s ne faggass, hogy
mi újság –
majd megtudod, hol a végső
tanulság”.

Egyáltalán

van-e még vajon adódik-e még valami igazán fontos megírni valód vagy csupán a vénültöddel apadozó ám olykor váratlan fel-fel-éledő közlési kényszer viszi mozdítja kezedet a toll s a füzet ám néha csupán egy félig üresen veszteglő papírlap iránt és félretolva odébbpöccintve-legyintve sok-sok egyéb fontos ám nemszeretem feladatot hivatalos avagy házbeli házkörűli tennivalót napok hetek hónapok lelkedre vízkövesült rétegeit még bepótolható avagy már végképp helyrehozhatatlan mulasztásait apadozó életednek mert hiszen lásd be ne tagadd számodra olykor sürgősebb érdekesebb sőt fontosabb egy-egy találó szó avagy szókapcsolat szinte váratlan előbukkanása az agyi ideghálózat kifürkészhetetlen útvesztőiből felködlő kép a múlttá dermedt ám újra meg újra megélt idő rejtett zegzugaiból s bízván az írott szó maradandó voltában ha úgy döntesz ám kőbe faragni már nincsen erőd hát mindezt egy meghitten várakozó jóllehet veszendő papírlapra lekörmölheted holott meglehet jobb lenne ilyenkor is inkább a lányaidat-fiaidat felcseperedő unokáidat magad köribe toborozván letelepedned s amiképp szokták volt a hajdani vének önekik csakis önekik átadni elmondani mindazt ami a szívedben-agyadban sok-sok idő során megépült összerakódott s ők majd vehetik s vihetik tovább napok-évek korok-korszakok során ha akarják de a többi már nem a te dolgod

Mihail Jurjevics Lermontov

Valerik

Szándék nélkül írok magának;
Magam sem tudom, hogy minek.
Akár veheti zaklatásnak.
Mit mondjak? S mért hallgatna meg?
Hogy emlékszem magára? Lám csak!
Hisz tudja régen ezt kegyed;
S magának úgyis egyre megy.
Hogy élek, s Földünk mely zugába,
Mért érdekelné az vajon?
A lelkünk idegen, hiába.
De hát van-é lelki rokon?
A múlt lapjait olvasgatva,
Az emlékek közt válogatva,
Csitult elmével, hűvösen,
Már nincs reményem cseppnyi sem.
Hitegetni magunk? Nevetség!
Hagyján, ha csak a nagyvilág
Előtt adjuk az ostobát!
S mi haszna hinni – esztelenség! –,
Abban, mi elmúlt, nincs tovább?
Várni a távolból szerelmet?
Ma minden érzés szalmaláng;
Mégis – bár annyi év letellett –
Feledni nem tudom magát!
Először is, mert tiszta hévvel
Soká fűtött a szenvedély,
Aztán szorongva, szenvedéssel
Fizettem boldog percekért;
Majd terméketlen bűnbánatban
Vonszoltam évek láncait;
És hűvös ésszel hervasztgattam
Az élet szép virágait.
Másokhoz félve közeledtem,
Feledtem víg mulatozást,
Szerelmet, verset – ám magát
Feledni – nem, az lehetetlen.

S beletörődtem: így marad.
Viszem, panasztalan, keresztem:
Mindegy, mivel büntet meg engem
Az élet. Tűröm sorsomat,
Török, tatár fogadja így el
A végzetét, ily könnyű szívvel.
A jóért nem fohászkodom,
S némán tűröm, ha rossz sorom.
Talán Kelet égboltozatja
A lelkem megbarátkoztatta
Prófétájuk tanaival.
Meg aztán ez a vándor élet
Szünetlen zaklat és zavar,
S a gondolatra vetve féket,
Elkorcsosítja lelkemet,
Alszik szívem, a képzelet
Terét veszíti, szörnyű átok,
S a fej munkálni képtelen...
Viszont elnyúlhatsz dús gyepen,
S alhatsz árnyas tókéék s platánok
Alatt; sátrak fehérlenek
Körül; sovány kozák lovacsák
Állnak, a zöld füvet harapják,
Orruk lógatva, csüggeteg;
Ágyúk mellett alvó személyzet,
A kanóc alig füstölög;
Ott messze, láncban őrködők;
Szurony ragyog, dél napja éget.
Egy sátor alól hajdani
Történeteket hallani.
Emlegetik a szép időket:
Csecsen- s Avarföld, hegyvidék...
Hogy víttunk, hogy püföltük őket,
S mit kaptunk, az se semmiség;
A patak partján átellenbe'
Imáját végzi egy tatár,
A Próféta tanát követve,
A szőnyegén hajlong, darál.
Mások amott kis körben ülnek.
Szeretem sárgás arcszínük,

Mely lábvédőjükére üt,
Mozdulatát szikár kezüknek,
Sötét, hamiskás szemüket,
Torokhangú beszédüket.
De hopp! – egy eltévedt golyóbis
Süvít el... Hangja messze cseng...
Kiáltás – aztán újra csend.
Enyhül a hőség, a folyón is,
Itatni kell a lovakat.
A gyalogok parancsra várnak;
Emitt üget egy kis csapat;
Kiáltás: – Hol a kettes század?
– Málházzunk? Mondja, kapitány!
– Mozgás, a szekerek előre!
– Szaveljics! Tűz kén! – Hogy a kőbe!
A dob dübög, menet, irány...
Harsog, recseg az ezred marsa;
Az oszlopok közé behajtva
Ágyú zörög. A generál
Kíséretével lóra száll...
Rikoltva rajzik a mezőre
Egy vágató kozákcsapat.
Már látni a zászlóikat,
Egy, még egy, újabb jön előre.
Túlhan egy turbános mürid
Üget lován, készen, hogy víjon,
A szürke ló szökell, nyerít,
Lovasa integet kihívón:
Ki az, ki párharcra kiáll?...
Ni, egy kozák lovára kapva,
Előrerúgtat, szembeszáll,
A puskát válláról lekapja,
Közel már... durr... lövés... megint...
Hé, földiek, utána mind...
– Megsebesültél? – Karcolás csak...
Ez kezdete a villongásnak...
De az ilyen virtuskodás
Csak passzió, kevés a haszna.
Hús estre színelőadás:
Nyugodtan, vérre nem szomjazva

Nézzük a társaink tusáit.
Afféle tragikus balett;
Ám láttam oly előadást itt,
Milyet maguknál nem lehet...
Gihi alatt vonultunk egyszer:
Sötét erdő, fejünk felett
Az ég azúrja szinte perzsel,
Várt ránk kegyetlen ütközet:
Testvéri hívásra a távol
Zordon hegyes Icskériából
Csecsnyába gyúlt harcolni kész
Ezernyi vakmerő vitéz.
Az ősvadon felett magasban
Feltűnnek a jeloszlopok,
A füstjük felszáll, kanyarog,
Vagy szétterül felhőalakban.
S az erdő étellel telik,
Csendjét vad hangok felverik;
Amint a trén már takaratlan,
Egy széles tisztásra kihajt,
Elkezdődik a haddelhadd;
Hé, löveget az utóvédbe!
A gúlákból puskát a kézbe!
A földön sebesülteket
Vonszolnak. Orvost, emberek!
A hegylakók előrerontva
Az ágyuknak esnek rikoltva.
Fák csúcsáról az osztagot
Golyózápör fogadja. Arra,
Előbbre csend honol. Amott
Patak folyik. Gyerünk a partra.
Gránát elő, öt-hat dobás;
Kúszunk tovább; csend, semmi más...
De a magas gerendatorlasz
Fölött egy villanás. Ni, ott, az!
Egy puska tán, hosszú csövű...
S megint mindent elnyelt a fű.
Vészterhes csend honolt a tájban,
De nem tartott, csak percekig.
Ám e rövid várakozásban

A szív forró vérrel telik.
Egyszerre tűz... Lőnek hasalva.
De csapatunknak semmi ez,
Próbált fiúk... – Szuronyt szegezz! -
Hangzik mögöttünk. Harcba, rajta!
A vér buzog, szorul ököl!
Hajrá! A tiszték mind elől...
Ki nyergében maradt, robogva,
Lovon a torlaszokra tört...
„Hurrá!” – kiáltás, majd: „Birokra,
Tusára fel! Elő a tört!”
S vagdalkozánk két óra hosszat,
Némán, vadul, emelve torlaszt
Halottakból, így töltve ki
A fürge kis pataknak völgyét.
Szomjan vizet meríteni
Akartam (elgyötört a hőség
S a harc), de meleg, s zavaros
Volt a patak, s vértől piros.
A parton, egy vén tölgyfa árnyán,
Az első torlaszok után
Kör állt. Egy katona sután
Ott térdepelt közöttük, árván.
Mogorva arc, komor szemek,
S poros pilláin könny pereg.
Egy köpenyen, háttal egy fának
Feküdt, zihált és suttogott
A kapitányuk. Haldokolt.
A mellén az egyenruhának
Két kis fekete lyuk. A vért
Alig is látni. Elalélt,
Zihált a melle, arca kék lett,
A szeme forgott, suttogott:
Testvérek, mentsetek meg, kérlek...
A tábornok sebet kapott...
Nem hallják... Soká jajgatott,
De egyre gyengébb lett a hangja,
Csend lett. Lelkét Istennek adta.
Körötte őszült hadfiak
Puskára támaszkodva, gyászba'

Könnyeztek férfimódra... Majd
Köpenybe takarták vigyázva
A hősi maradványokat,
És vitték. Gyötrődve, magamban
Néztem utánuk mozdulatlan.
Mások a társaink nevét
Mondták, az osztag veszteségét.
De lelkem mélyén nem lelék
Se szánalmat, se együttérzést.
Csend lett körül. A holtakat
Halomba hordták; vérpatak
Folyt a kövek közt gőzölögve,
Festvén a zöld füvet vörösre...
A tábournok a fák alatt
Ült egy dobon, hátát kihúzva,
S fogadta a raportokat.
Az erdő, mintha ködben úszna,
Kéklett a sűrű lőporfüstben.
A messzeségben büszke sorban
Hegyek vonultak ős-nyugodtan,
A Kazbek csúcsos szent fején
Még napfény játszott önfeledten.
S én eltűnődtem, bú szívemben:
„Az ember szánalmas, szegény,
Tágas az isten szép világa,
Hely jutna itt mindenkinek,
Csak ő, ki szüntelen s hiába
Viszálykodik – de hát minek?”
Töprengésemnek vetve véget,
Galub, kunákom, hátba vert,
S én megkérdeztem: Mi lehet,
Neve ennek a vad vidéknek?
S ő így felel: Ez Valerik,
A nyelveteken annyi, mint
Halál-patak. És nem hiába
A nép, hogy így nevezte el.
– Oszt hányan verekedtek máma
Körülbelül? – Vagy hétezer.
– S halottjuk sok a hegylakóknak?
– Ki tudja? S mit tartana soknak?

– Lesz emlékezniük miért
E véres napra, úgy beszélük.
A csecsen sandán mérte végig,
És megcsóválta a fejét.
De félek, untatom magát csak,
A passziói közt nevet
Ily háborús keserveket;
Nem gyötri gondjával halálnak
Magát. Ily eszméknek soha
Ifjúi arcán nincs nyoma,
Nem látszik rajt se gond, se bánat,
Ilyet keresve sem találhat.
Szemei olyat sose láttak,
Hogyan halnak az emberek,
Nem is kell, Isten óvja meg.
Tán inkább öntudatlan kéne
Bevégezni az életünk,
Álomra hunyni két szemünk,
Közeli ébredést remélve?
Most isten Önnel: ha belül
A lelke kissé felderül
Igénytelen históriámon,
Boldog leszek. Ha mégse – kár,
Bocsássa meg tolakodásom,
És súgja azt: csodabogár.

A kaukázusi Valerik-patak mentén 1840. július 11-én súlyos csatára került sor az orosz hódító cári csapatok és a területüket védő hegyi lakók között. A csatának főhadnagyi rangban maga Lermontov is részese volt.

mürid – A szúfizmusban (az iszlám misztika hiedelem- és szokásrendszerében) a beavatottság első fokáig eljutó tanítvány, de szélesebb értelemben jelenthet egyszerű mozlím hívőt.

kunák – kb. testvérbarát. Kaukázusi népeknél két férfi életre-halálra kötött szoros barátsága.

Soproni András fordítása

Antal Balázs

Herrickék szobája

Nem azért lett csend a kocsmában, mert valami olyat mondott, vagy akkorát, hanem éppenséggel amiatt, amit nem is mondott sehogy, mert, mint aki odafelé tartva, magában, némán mormogva már belekezdett, és egyszerűen csak a következő szót ejtette volna ki hangosan, hogy onnantól úgy folytassa tovább, Szegecs a közepébe vágott egyből, mihelyt beért és kikérte a bort, és akkor hirtelen a napverte ablaknak pendülő legyek kopogása hallatszott egyedül, amikor szünetet tartott, míg várta, hogy a kannából átmerjék, mindenki elhallgatott, pedig azért mentek oda, hogy kipanaszkodják magukat, azért léptek meg hazulról, az asszonynak vagy valamit hazudva, vagy egyáltalán nem is szólva hozzá egy szót sem, mert nem álltak már beszélőviszonyban egymással, és most meg mégiscsak fogták a poharukat az asztaluknál, de bele se ittak, úgy lesték, úgy várták, mi kerekedik ki abból, amiből pedig így bekapva nem is érthettek sokat, ameddig rá nem jöttek, hogy a Herrik házáról van szó, ott történt valami, vagyis épp akkor történik, de még ki kellett várni, míg elmondja, micsoda, kérdezni nem akarták, nehogy azt higgye, érdekel valakit, hiszen sohase mondott semmi értelmeset, de azt mindig olyan tényérbemászóan okoskodva és fontoskodva, annál inkább, minél kevésbé figyeltek oda rá, és életében egyszer sem fordult még elő, hogy rendesen, ezért úgy hadart, ha szóhoz jutott, másokat túlkiabálva, hogy a fröcsögő nyálát a kikeshedt kabátja ujjával törülgette közben a szájáról. Ám aznap még ahhoz is fásultak voltak, hogy leintsék, pedig kora reggelre járt, mégis mindenki kimerült már, miután éjszaka megdördült az az évi Medárd-napi esőzés első mennydörgése, aztán meg leszakadt az ég, és szétverte a falut, valamekkora kárt mindannyiuknál maga után hagyva, miközben biztosra lehetett venni, hogy ez még csak a kezdet, mert napokon át újra meg újra lesújt megint, és minden összebeszélés nélkül úgy voltak vele, hogy most már akkor tudjanak le egyszerűre minden csapást, essenek túl az ő szóáradatán is, úgyis mindig csak nevetségessé teszi magát, és jólesett volna felszabadultan röhögni egy nagyot, amikor majd odafordul ez a történet is, már hogyha egyáltalán összeáll. De most, bár közben majd elröhögték magukat sokszor, nem így lett. Amibe ekkor belekezdett, azt még majd napokon át folytatták, csak akkor már mindannyian, és nemhogy nem fojtották bele senkibe sem a szót azalatt, de várták, egyre várták, hogy valaki ejtsen még ki erről újabbakat. Pedig akkorra már szavak nélkül is összeállt.

Nem kezdhette az elején Szegecs, mivelhogy onnantól tudta, ahonnan részt vett benne a bátyjával, Ruszkival, Herrik csak annyit bírt kinyögni elsőre, mikor áthívta őket magához, hogy baj van, meg másodjára is, mint akit úgy letaglózott egy ütés, hogy meg se bír szólalni tőle, de hát igazából az előző éjjeli bódulat

tartott még, abból ocsúdott ilyen lassan, amikor ott ültek a nagy kockaház nyári konyhájának örökké hűvös mélyén, hogy kitalálják, mi legyen, bár Herriknek azt is nehezen ment felfogni, hogy egyáltalán mi van, hiába kelt át az úton Ruszki meg Szegecs házához, és aztán visszafele is még egyszer, akkor már velük együtt, az se élesztette fel, amit odakint látott, hogy még mindig hömpölygött alá a víz meg az iszap a hegyi árkon, hogy tiszta csata az utca, csapzottak a tetők, a falak, megtépázottak a fák, pedig a zuhé hány órája véget ért, s hogy a mélyebben fekvő udvarok sárban meg lucokban álltak, miközben a párás forráság máris készülődött a hógutás füledt rekkenésre a nedvességtől sötéten dagadó és burjánzó ősnövényzet fölött, amitől olyan szag terjengett, akár a mocsárvidékeken, csak a rádió böngött akkor is az egyik udvarban ugyanúgy, mint akármely más napon, amitől azonban semmi más nem volt most ugyanúgy, ő meg mégis olyan ráérősen keresgélte a szavakat, mintha nem lenne sürgős neki, lassan, akadozva adta elő Ruszkinak, aki ugyanabból a mámorból kecmergett úgy különben elő az öccsével, csak jóval gyorsabban, és emiatt a lassúság miatt Szegecs ugyanott, a sakktáblamintás kőre húzott hokedlikén üldögélve talált rájuk, ahol hagyta őket, mikor a kocsmába indult, kávéval meg cigarettával a kezük ügyében, mert a reggeli fejfájást olyankor is el kellett maguktól mulasztani, és ezért neki mindenekelőtt el kellett szaladnia borért, amikor még csak annyit tudott, hogy beázott a ház, de többet nem.

Nem is volt honnét. Herrik átaludta az egészet, igaz, ugyanazzal a nyugtalan és álomtalan, összevissza forgolódo, izzasztó vergődéssel, amelyikkel mindegyik éjszakáját, amelyiket sikerült egyáltalán, és amire rendre ráfogta, hogy attól ő már mindjárt éber alvó, mivelhogy közben fel-felneszelt az eszmélet pereméig, de nem tovább, és ezért tényleg hallhatta valamennyire a dörgő ézengést, a szélvihar bömbölését, a felhőszakadás iszonyú sistergését, a kiszámíthatatlan természet szeszélyéből kifolyólag még éjszaka is diónyi jégdarabok pusztítva sorozó verését, amelyek tetőt bontottak és kerteket vertek szét az éjjel a nyári viharok közömbös és kiszámíthatatlan könyörtelenségével, ám anélkül, hogy tudta volna, mit hall, vagy hogy egyáltalán képes lett volna szétválasztani kábulatot és valóságot abban a néhány pillanatban, amennyit a kettő határán töltött, mert ugyanúgy nem bírt megtapadni az ébrenlétben, mint ahogy az álom öbleibe sem volt képes aláhatolni, bennragadt a hánykolódásban a két part között, ameddig annyira ki nem merült bele, hogy feladta, és vagy véget értnek nem nyilvánította a pihenéstelen éjszakát, vagy éppen amíg ugyanattól a kimerültségtől be nem szippantotta végül is a teljes öntudatlanság feketén gomolygó semmije, mint aznap, bár, ugyanúgy, mint máskor, egyre bizonygatta, hogy ébren aludt, de csak nevettek, hisz arról végképp nem tudott semmit, hogy vajon hogyan történt, a tetőn, a mennyezeten, a falak résein, vagy a valamennyire örökké nyitott ablakon át jutott annyi víz a házba, hogy majd mindene úszott vagy megmerült benne, miközben ő bent dögölt. Egyszerűen arra ébredt, akkor már világos volt kint, a szobában éppen csak

annyira, amennyire lehet egy olyan házban, ahol a redőny megrekedt háromnegyed útján lefele, valamikor még az előző században, ezért nem érte fény akár teljes évszakokon át sem a belsejét, és a homály egészen átítatta, amihez ő már hozzászokott, így a gyér napvilágnál is meglátta, hogy a valamikor mives parketta kiázott elemei elúsznak az ágy előtt, együtt az üres üvegekkel, melyekből majd ugyanannyi akadott ott, mint parkettlapokból, s mikor meg elfordult, abban a fülledt derengésben a szemébe villant a mennyezeten a vadvizek játékára valló cikázó fényhullám, és akkor azt hitte, hogy még alszik, vagy legalábbis nem tudta összekaparni sehogy, miféle valóság lehet ez, úgyhogy egyszerűen lehunyta és összeszorította a szemét, ámde nem volt visszaútja a meg-sem-lehet-mondani-mi-volt-az-ba, ahonnan kipenderült ebbe az új, csupa víz világba, amelyik este még a saját szobája volt a saját házában, amely a szüleitől maradt rá, egyszerű dolgosa emberektől, akik annyira jól megépítették maguknak, hogy a rájuk következő pusztulás évtizedeiben is ilyen sokáig kitartott, és arról végképp nem tehettek, hogy ennél tovább már nem, hiszen ki tudott volna előre számolni ekkora esőkkel, éghajlatváltozással, és olyan jövővel, amilyen az egy szem fiukra várt.

Mindebből nagyon keveset makogott el Herrik, azt is dadogva, félbehagyva, újrakezdve, folyton ismételve, hogy éber alvó, amin még akkor is röhögtek, hiszen bedagadt szemmel, taknyos arccal ment át hozzájuk, mert, bár lakott rokona a közelben, tőlük, Ruszkitól meg Szegecstől kért segítséget, páriaszülők páriának ottmaradt két fiától a rongyos, régi, kicsi házban az utca szemközti oldalán, ami valami csoda folytán minden sorscsapás ellenére állt még, akár kívülről sújtott le rá, mint az a vihar, akár belülről, mert a család, amelyik lakta, folyton úgy kezdett hozzá a tatarozásához, hogy abból rombolás lett, a saját fejük felől való bontás, amíg csak fel nem adták, pedig az apa kőműves volt, az egyik fia festő, a másik meg ács, s bár közöttük meg Herrik között a házakat elválasztó utcaszéli táv mindig ott húzódott, ameddig Herrik szülei éltek, mégiscsak együtt nőttek fel, s mivelhogy mióta a szülők elhaltak, az utca egyre összébb ment, amíg csak el nem tűnt, ők hárman szomszéd fiúkból egyívású nincstelen senkiháziakká értek össze felnőttkorukra, és úgy maradtak, az egyik lesüllyedve, mert az életforma, amelyet örökölt, folytathatatlan lett, és ezért egy másikba sodródott át, a másik kettő meg egyszerűen csak továbbélve azt, amiben felnőtt, mégis hárman egyformán nem törődve azzal, hogy ez a saját sorsuk-e, vagy másvalaki választotta nekik, helyette csak egykedvűen várva, hogy valahogy végül kiteljen.

Kitelni pedig ezeken a kietlen udvarokon akart vagy nem akart, egyelőre még nem, pedig minden áldott napon kihívták maguk ellen, amint kimentek a romlófélben lévő házaikból a gondozatlan dzsumbujba, ahol kaszálni se kaszáltak, a kerítést se festették rég, és egyáltalán semmihez nem nyúltak, pedig az eső verte, a szél rázta és tépázta, a nap meg marta és égette a tetőt, a falakat, ajtót, ablakot, melléképületet, ólakat, és ha valami kiesett a kezükből, ott is maradt, ameddig el

nem sodorta a hegyi huzat, vagy amíg arra nem járt valami hamis kóbor kutya, bármikor simán beszökhetett, és elvitte magával, vagy elkaparta valahol, a nagy hegyoldal karimája alatt, ahol már nem sok volt hátra a faluból, igaz, előre sem, és ahol végül is az a bizonyos rokon, akit nem hívtak, Karakó is megjelent nemsokára, mivel megtudta, hogy megint baja van ennek az apátlan-anyátlannak, akiért annak ellenére aggódott még mindig, hogy mindannyiszor megbánta, mint ahogy akkor is, mindjárt bemutatva, ha valaki nem értené, miért kell hívatlan jönnie, miért nem neki szólt, ha valami érte, mert szét se nézett még, már ordítani kezdett, mivelhogy addigra elég sok minden történt, amelyet megakadályozott volna, hogyha tud róla, csak hogy nem tudott, akkorra meg már nem lehetett visszacsinálni se, rosszul fogtak hozzá, és aztán ugyanolyan rosszul is folytatták, pedig vele ellentétben, aki egyből tudta volna az egész rendjét és sorát, sokat tanakodtak előtte, amiről Karakónak persze akkor is meglett volna a véleménye, ha tud róla, mert azt Ruszki azonnal átlátta, mihelyt megálltak Herrikkel a felázott mész szagát árasztó szoba előtt, hogy ésszel kell nekikezdeni a fura, hatalmas kocka felső házában, valamikor így mondták az ilyen színtezést, hogy alul a nyári konyha, a pince meg a spájz van, s egy hosszú, az udvarról nyíló lépcsősor tetejében a tulajdonképpeni lakás a szobákkal meg a későbbiekben a fürdővel, hogyha beépítették, mint valami emeleten, de hát nem emeletes attól még az ilyen épület, csak van egy felső meg egy alsó háza, mindkettő nagy és masszív, legalábbis addig annak látszott, és Herrik rendre rá is kezdett a dicsekedésre azzal a masszívtsággal, a jól megépítettséggel a kocsmában, mintha másnak nem éppen ilyen lenne, és mintha az övé meg neki lenne köszönhető, ő tervezte meg építette volna olyan okosan, miközben meg se született még, mikor a falakat rakták, úgyhogy a röhögés rázta azokat, akik hallották, és akik épp olyan jól tudták, mint ahogy neki magának is tudnia kellett, hogy nem az érdem, hanem a szégyen az övé, mert mindenki szeme láttára hagyta tönkremenni, amit örökölt, ebben különbözött tőlük, akik ott bent voltak ugyanúgy napra nap, legalábbis a gyorsaságában, pedig tőle sem kért enni, és ezért, ezt is tudták, el is mondták, mert ismerték az öregét, az apja, ha látja, letörné a két kezét, vagy hogyha tudja akkor rég, hogy ez lesz, előre agyonütötte volna.

A kocsmáda adta tovább Karakónak azt a keveset, amennyit maga is tudott, azért az egyért, hogy járjon a végére és mondjon el róla majd többet, meg még azért, hogy ugrassa vele, mert a leélt ruhás, csont és bőr, szőszös hajú, gubancos szakállú, foghíjas, vérágas szemű, behasadt körmű, repedezett ujjú, bűzös leheletű kocsmának nagyon régen volt utoljára jó napja, vagy csak nem rossz legalább, és most jó ígérkezett, a káröröm röhögésével teli, ezért hadarta el neki, amint megjelent, amit Szegecs mondott, azalatt persze visszatartva a röhögést, titokban élvezve, hogy ezt az embert azzal a pár mondattal felheccselheti, és még jobban, amikor visszajött, és tényleg beidegesedett rendesen, de annyira, hogy kínjában már ő röhögött tőle, hogy azok mekkora baromállatok, és hogy képesek szétvágni azt a házat, az a

marha meg hagyja nekik, és így tovább, láthatóan saját magát még tovább hergelve és lovalva bele, ám a jól hallgató és nagyon figyelő, s a kíváncsiságát kitanultan leplező kocsmá, szedett-vedett rongyaival meg a verejtékével együtt is csak alig több az életben maradáshoz szükséges súlynál, nem nevetett vele, ugyanolyan csöndes komorságot tettetett, mint amivel újságolta is, pedig éppen ilyesmit várt Karakótól, úgyhogy majdnem kirobbant belőle, de tudta, azt nem szabad. Helyette bólogatott és helyeselt mindenki egyként, ahogy magyarázott és a magyarázataiba egyre jobban belebonyolódott Karakó, és ettől a belebonyolódástól csak még jobban tetszett a kocsmá szutykosbajusz-erdejének az egész, látták és értették, hogy csak magát cukkolja fel, és hogy talán nincsen is semmi más célja az öncukkoláson túl, hiszen olyanoknak beszél, akik az egésztől nem csak, hogy távol vannak, de nem is lesznek közelebb ennél hozzá, ilyenformán nem tudnak változtatni a dolog folyásán, amíg ő viszont, hogyha nem itt beszélne, talán tudna, de azt is értették, hogy nem akarja vesztegetni az idejét, vagyis nem ott, azokkal, hanem akkor inkább már itt, övelük, s hogy a kettő között nem csak annyi a különbség, hogy itt ihat is azalatt, hanem hogy míg ott addig szívna és szívna egyre följebb magát, míg aztán ki nem durranna, és az ő korában ezzel már vigyázni kell, itt minden dühét kieresztheti. S hogy itt ült velük, az jobban szórakoztatta őket, mintha amott van azokkal, de persze vigyáztak, nehogy meglássa rajtuk, mert akkor nem maradna, és ők meg kicsodán nevetnének belül magukban.

Szegecs még mutatta is, mikor borért szalajtották megint, melyik görbe ujjával kapcsolta le a villanyórát, a másik kettő szerint viszont éppen ő kattintgatta a lámpát, amitől megijedtek a lucsokban tapicskolva, bár feleslegesen, mert ha mégsem Szegecs volt, akkor a biztosíték már korábban levágott magától, több esze lévén, mint nekik hármuknak együttvéve, szóval nem lett világosság odabent, mert mire végül is nekiveselkedtek, a nap feljebb emelkedett, és aztán többet nem tűzött be azon a résen, amennyi a megrekedt redőny alatt maradt, csak aransárga pöttyök és rovátkák rácsa vetült eléjük, a fény strigulái, és akkor ez még a kevésbé sötét szobának bizonyult, mert a másikban a redőny teljesen leengedve dagadt a sínjébe, és már csak leverni lehetett volna, de azt Herrik nem engedte, hiszen valamikor az apja szerelte fel, így aztán jobb híján vaklátként a barlanghomályban, legfeljebb az északi fekvésű folyosóra nyíló ajtót sarkig kitérve hígítottak a feketén, pedig ez zsúfoltabb volt, mint amelyikben Herrik lakott, mert ezt láthatóan raktárnak használta, vagy talán múzeumnak, egyszer volt, hol nem volt családja emlékeztére, és akkor már mindjárt az óvatosságnak lehetett betudni a napsugarak teljes kirekesztését, csak hát ha az volt, annak a víz betett. Fogtak egy-egy vedret, hogy kimeregessék, és a redőny alatti résen döntögették az ablak alá a falusi árokba, ami a ház előtt vezette le a hegyről az iszapos áradatot, mely még mindig nem apadt el odafent, de alig fértek oda, és a másik szoba ablakánál meg egyáltalán nem is tudtak még csak annyi helyet se nyitni, ahelyett végül megpróbálkoztak a

fürdőben a lefolyóval, de azon meg visszajött, mert ezek szerint a derítő megtelhetett, miközben a padlásra fel se tudtak menni, mert nem volt mivel, Herrik rég elgörta a létrát, Ruszkiéknek meg kétlábas festőállványuk akadt csak, ami nem ért fel addig, amiért Karakó, amikor megjött, minden hülyének elmondta őket, fogadkozva, hogy mindjárt áthozza a sajátját, de aztán sokáig nem jött vissza, s amikor meg igen, akkor is anélkül, bár addigra egyiken sem emlékeztek már rá, hogy úgylétszó szó lett volna létráról.

Végül ráhagyták Szegecsre a kínládást a vödörrel, Herrik meg Ruszki pedig nekikezdett kimenekíteni, kihordani, lecipelni a holmit a szobákból a hosszú lépcsősoron át az udvarra, máshova nem lehetett, az ázott betonra meg a fűre, vagy ahol még fű se nőtt, a sárba, ami azért mégis kezdett szikkadni és megkötni már, míg a felsőházban nem szűnt a nyirkos szivárgás, s a napfény sem jutott be oda, anélkül meg semmi esélyt nem adtak rá, hogy kiszáradjon, vagy csak olyan sokára, amit az amúgy is ósdi dolgok nem bírtak volna ki úgy, megszívva magukat vízzel és a sötétség súlyával, mert sok olyasmi akadt ott, ami, akár holmi ásatás lelete, mely most került elő a föld alól, réges-rég nem látott napvilágot, álló tükör, esküvői tabló egy akkor is legjobb esetben csak kurta reményeket dédelgető párról, kik még nem tudták ezt, kirakódóvásárokon vett virágos fali képek, amik felfüggesztve áztak el a mennyezet csepergésében, a kakukkos óra, ami viszont leesve, a fal tövéen, ruhafogas lyukas usánkákkal, két nagy füles plüssfotel, dohányzóasztal, meg egy másik, lapokra széthajtott, láthatóan nagyra nyitható családi étkezőasztal-féleség, régi lemezjátzó hozzá való bakelitkorongokkal, egy félig összeroskadt szekrény sor polnyi foszló könyvvel, apró, porlepte csecsebecsékekkel, pohárkészlettel, porceláncsészékkel meg kistányérok a vitrinében, megmattult étkészlettel, még mokkáskanál is akadt közte édességhez és kávéhoz, elsárgult papírokkal a fiókjaiban, és rengeteg ruhával, ruhaneművel az ajtajai mögött, virágtartó kaspókkal tetején, némelyikben a csontkemény föld még benne állt, és nem is volt érdemes kicipelni, de nem hagyták ott azt se, már csak azért sem, mert mindent, de mindent kihordtak a felső házból az ég alá, a napra, függönyöket, törülközőket, asztalterítőket, női télikabátot és bundát, cipőket, papucsokat, mamuszokat, csizmákat, ágyneműt, csak annyi időre állva meg közben, hogy egy-egy korty borral erőt tankoljanak magukba. Ezeknek az embereknek persze nem sokból tartott egy szobát szétkapni, kettőt se, de egy délelőtt azért kellett hozzá, még úgy is, hogy amelyikben aludt, abban Herrik igazából kevés dolgot tartott, kevesebbet, mint amennyi egy szoba berendezését úgy különben kiteszi egy magányos, hétköznapi életet élő férfi háztartásában, bár Herrik nem hétköznapi életet élt, viszont a másik, sötét szobában meg jóval többet, mint ami egy helyiségbe való, hiszen mindaz valamikor két család holmija volt, a szülők meg a nagyszülőké, a nyugodt és kényelmes, egyszerű élethez való dolgok, amilyet élhetett az ember akkor, majdnem mind, de éppen Szegecs és Ruszki szemében, akik nem, egészen másnak

látszott, nekik igazából nem hiányzott semmi a Herrik szobájából sem, hiszen ők maguk ketten se éltek több holmi között, mint ő egymaga, ami a másikban volt, annak a javáról meg egyszerűen el nem tudták gondolni, ugyan minek kellett, csak a pazarlást és a pocskolást látták, mert náluk sose került a házba olyasmi, ami egyedül a szépség meg a jóérzés kedvéért lett volna, túl mondjuk a vadvirágokon, vagy a kényelmet szolgálta, esetleg a tévénél külön szórakozást. Ismerték ugyan ők ketten mindőjüket, akik ezt a családot alkották, a rossz szagú, örökké mérges, vastag szemüveges, vasfogú öregasszonyt, aki az óvodában főzte az ételt, amitől a gyerekek sűrűn hánytak meg befostak, a fiát, a szikkadt teherautó-sofört, aki valamikor a szenes billencset vezette, bár azzal őhozzájuk egyszer sem fordult be a sűrke szájával a kormány mögül vigyorogva, meg a menyét, a pukkancs böngyörhajú idegességet, aki gyakran veszekedett rájuk is, de adott nekik zsíros kenyeret néhanap, mivelhogy látta rajtuk, mennyire szerencsétlenek, és mert a fiát szerették, ám sohase hívta be őket a felsőházba, így a negyedét se látták ennek a sok holminak, s a felét se bírták hozzájuk odaképzelni. Egyszerűen másféle emberek voltak a fejükben, akik ebben a házban éltek.

A nagy ruhásszekrényrel kegyetlen megkínlódta, hárman veselkedtek neki, de végül így is kipakoltak belőle, mert nem csak nekik lett volna nehéz, látták, hogy maga a szekrény se bírja ki a kacatokkal együtt való mozgatást, üresen is alig, és még annál is jobban az ággal, a Herrik szüleinek óriási kihúzható ágyával, amelyen bár egymaga aludt, és ezért nem húzta ki, attól még ugyanakkora maradt, és ugyanannyira nehéz, sőt, az átvizesedett matrac miatt még nehezebb is, ráadásul nem jöttek rá, hogy kisebb részekre szedhető-e, hiszen szétnyitni se bírták annyi összecukás után, úgy meg aztán végképp rettenetes erőfeszítést igényelt, és ebből a sok erőlködésből az lett, hogy a nagy ruhásszekrény hátulját betörték, amikor Szegecs a lépcsőoron megcsúszott, és a farostlemez közepébe térdelt, az ágyat pedig addig-meddig tuszkolták, taszigálták az ajtón át a keskeny folyosóra, míg az egyik támlája leszakadt. Igaz, azután már legalább könnyen kifért. Mindeközben elég sokat nyögtek és káromkodtak, de röhögtek is, bár eleinte mintha a drága idő elfecsérlése lett volna, vagy ilyesmi, karót nyelt komolyak voltak, csak később nem már, mikor valami olyasmit találtak a holmik között, elszórakoztatták magukat, néha válaszoltak a kintről behallatszó rádióknak, vagy valamelyiken elfütyülték az éppen játszott dallamot, és felnevettek, amikor sikerült valami nehezre megcsinálniuk, a bútorok recsegték, ropogtak, nyikorogtak az állandó pocsoló tapicskolás meg a közben hol innen, hol onnan hallatszó csepergés vagy csurgás alapzajára fölfelelve, a télen-nyáron való örökös viselésben kilyukadt gumicsizma szortyogott és szörcsögött a lábukon, mikor megtelt vízzel, aztán, ahogy a szobák ürültek, a visszhangok úgy teltek ki, úgy öblösödtek, és ők meg, akár a kisfiúk, direkt felordítottak, megszívták a taknyuk, és harákolva kiköptek, böfögtek meg fingottak a visszhang kedvéért, bár néha az erőlködés is kinyomta

belőlük, csak akkor nem röhögtek, mint mikor szándékosan csinálták, de akár így, akár úgy, elenyészett a savanyú, dohos, állott szagban, mely úgy áradt és dőlt a szobák mélyéről, hogy még a felvizedésen át is érzett, s ami máris a rothadás bűzével itatta át az egésztestet, velük együtt.

Karakó mikor később visszajött, és meglátta a kirakodást, megint ordibálni kezdett, minden esztelennek lehordta Herriket, és bár a nevüket ki nem mondta, a másik kettőt is, merthogy az egyik ács, de a tetőre rá se nézett, amikor messziről látszik a pala híja, úgyhogy nyilvánvalóan annyit is ér akkor a mestersége, azt pedig minden hülye tudja, hogy ilyenkor jön a vihar megint, de Szegecset éppen akkor szalajtották el a kocsmába borért újfent, és éppen akkor kerekedett ott nagy csend körülötte másodjára, úgyhogy nem hallotta, így aztán csak utólag csikorgatta a fogát, hogy ezt nem hagyta volna annyiban, visszavág Karakónak, ha ott van, és megmondja neki a magáét, ám amikor Karakó még később megint egyszer odament és folytatta az ordítózást nagyjából ugyanon, ahol azelőtt meg azelőtt abbahagyta, nem vágott neki végül is vissza, pedig lett volna mivel, ahogy a többiek se, hiszen a saját rokona udvarán ordítózott egy olyan ház miatt, aminek már az építésénél is segédkezett, igaz, gyerekként, de mindenképpen szemben velük, akik akkor még nem is éltek, és most meg, ordította Karakó, azt is végig kell néznie, ahogy teljesen elpusztítják és semmivé lesz, aztán az ilyesmire nem is nagyon lehet mit felelni, főleg, hogy Ruzski és Szegecs megkopott mesteremberszeggel is régóta látta már a romlást, bár egyáltalán nem csak itt, hanem szerte a falu nagyján, ahogy szétperegnek lassacskán a házak az emberek alól meg felől, és az ilyesminek a rendbetételéhez ezeknek az embereknek a korában már elérhetetlen erő kellene, vagy annyi pénz, amennyijük nincs, és nem lesz sosem, mert az a világ az itteniek számára véget ért, amikor olyan munkájuk volt, amivel jól kerestek, ha volt egyáltalán, mert nekik kettejüknek, akik a kilencvenes években egyenesen a munkanélküliségnek szakvizsgáztak, például nem, így viszont kire minél nagyobb házat hagytak az övéi, annál nagyobb bajban van vele, ha most nem is látja még, később fogja majd, míg őket a maguk kis viskójában az ilyen viharokban sem érte már semmi meglepetés. Erről persze soha senki előtt nem mertek beszélni, mert a kocsmából is páros lábbal rúgták volna ki őket érte.

Amikor végül Karakó elment, és elvitte magával az idegességét, Szegecs meg visszaért a borral, végre megpihenhettek az üveget kézről kézre adogatva a kihordott lomok között, üldögélve az egyre fülledtebb melegben, a tapadó verejtékezésben, a csöndesen párologó berendezés mellett, amitől úgy festett az udvar, akár valami kirakodóvásár a városszéli ócskapiacokon, és megéreztek az izmaikban a fáradtságot, egyszerre elnehezülve párologtak ők maguk is, az utcáról néha beköszönt, máskor bebámult valaki, talán a szagukat is érezte, hogy milyen büzt árasztanak, autók, buszok, teherkocsik húztak el a ház előtt, és szétcsapták és aztán megint szétcsapták a pocsolyákat, odafentről meg, a felhőtlen kék égből sújtott a vad,

nyomasztó sugárzás lefele, ami kezdte a talajhoz lapítani a világot, ám akárhogy érződött is a készülődő újabb zuhé, ők, mint akik mindent a világon elfelejtettek, nagyjából úgy álltak, hogy onnan már nem mozdítanak semmit sem tovább, mert hogy nem is volt hová, a nyirkos és dohos garázs szoba sem jöhetett, mert az azóta beázott, mióta kikezdté a tetejét egy évekkkel korábbi vihar, az alacsony és szűk nyári konyha, s vele az egész alsó ház meg arra is alig tűnt elégnek, hogy Herrik meghúzza magát benne, ameddig vissza nem tud menni föntre, a ponyváig pedig, hogy csak úgy beterítsék, még egyszerűen nem jutottak el, viszont az alkohol mégiscsak segített tisztábban látni, mert mielőtt mindent befeketítene, azelőtt világot képes gyűjtani a sötétben, máskülönben hogyan is jutott volna eszébe Ruzskinak, akinek a pénz szinte mesebeli számba ment, hogy egész egyszerűen el kellene adni mindent, nem vesződni vele tovább, mert sok dolog valószínűleg menthetetlen, csak még nem látszik, és már azt kezdte latolgatni, hogy mi mennyit érhet, mikor pedig nem volt neki mit mivel összevetnie, hiszen az ital, a cigaretta meg az alapvető élelmiszerek árán kívül mással soha nem kellett számolnia, és ezek közül az utolsót igazából sose jegyezte meg, annyira nem érdekelte, amire hamar elkezdett rátromfolni Szegecs is, aki ugyanannyit tudott az üzletelésről, és akkor már ketten latolgatták csak úgy szemre a dolgok értékét, mert Herrik, akinek a bőrére ment, szótlán üldögélt a cigijével meg a borával, mint aki végképp kitikkadt.

A kocsmában fülfájdítóan visszhangzott előbb Szegecs heves hadarása, aztán meg Karakó műfogsorának dühödten kereplő kattogása, épp csak elkerülték egymást, az emberek egyre nehezebben tartották lent a torkukban a röhögést, de a szájukra ültek, mert egyre nagyobb szívatást szagoltak, és nem akarták elrontani, mind a kettő alá adták a lovat, egyiknek így, másiknak úgy, persze mind a kettőnek óvatosan, meg ne neszeljék, és nem láttak semmi rosszat abban, hogy a mások kárán vigyorognak a hátuk mögött, inkább úgy voltak vele, hogy ennyi jár nekik, mert azt a hármat, bár tulajdonképpen a nyugdíjas Karakót is, az ő hol ilyen, hol olyan munkájuk tartja el, még hozzá anélkül, hogy megkérdéznék őket róla, hisz akkor nem adnák, és legalább így akkor ennyi visszajön, mert a dolgozó emberrel sosem történik semmi érdekes, csak ugyanaz napra nap, míg az ilyenek körül folyton forr a levegő, szerencsétlenkednek és okoskodnak, és kavarnak és szarba kerülnek, aztán meg kieveznek belőle, de valódi tét nélkül, mert a tét, azt itt mindannyian megtanulták a saját bőrükön, a család és a pénz és a munka lehet csak, akinek egyik sincsen, annak nem lehet komoly a szenvedése, és nekik meg ez a szórakozás, legalább ennyi örömük van ezekből a senkiháziakból, úgyhogy csak a szájukat dörzsölték a tenyerükkel, hogy rajtuk ugyan ne lássák, mi a véleményük a dologról, különben nem mondják tovább.

Csakhogy ami ezután történt, abba már belefoghatott akárki Herrikék vagy a kocsmában ülők közül, mind feladta, nem találta a szavakat, elakadt mindjárt az elején, akkor másvalaki próbálta folytatni, de az is megrekedt, és egy harmadik

vette át a szót, hogy pár félmondat után ő is a földre ejtse, és ne lelje meg, amíg körbe nem ért a fél- meg egy mondatokkal ki-kitoldott elmondhatatlan, amelyhez mégis mindannyian oda akarták tenni a magukét, mert már nem csak annyi közülük volt hozzá, hogy kívülről a markukba röhögve nézték, hanem egyre több lett, onnantól, hogy Herrikben felbizsergett egy érzés, ő se tudta, el se próbálta magyarázni, micsoda, amikor csak ott ült, egyszerre észrevétlenné válva, hallgatagon, nem figyelve a másik kettő teljesen képtelen és csak még egyre képtelenebb versengésére, hogy ki tud nagyobb számot bemondani, és ez az érzés rátelepedett és kiszíptantotta a dolgai fölött idéetlenkedők közül, és ki abból a világból is, amelyben autók jártak az utcán, a ház, az udvar előtt, meg ideges és rosszul öltözött biciklisták és gyalogosok, és valaki valahol egész nap bögte a rádiót, hogy a mindenség visszhangzott bele, és ki abból, amelyben az éji vihar nyomában párok bolyongtak, amelyeket a nap ereje visszaszívott az égre, hogy onnét majd újra meg újra lezúduljanak, megteremtve a nap-éj egyenlőség előtti esők végtelen körtáncát, ő már nem ezt látta, hanem valami egészen mást, ami talán soha nem is volt, most mégis visszavillant bele, áthatolva a ködön, amelyet több évtizednyi mélyebbnél mélyebb kilátástalanság és reménytelenség, szeretetlenség és magányosság, szegénység és önsorsrontó szerencsétlenség, mosdatlanság, alultápláltság, koszos ruhák és egyre hevenyészettebb ágyneműk, majd az utóbbiak teljes hiánya, sok télnyi hideglelés, és a belső kietlenség és kiszáradás, a pusztuló test és fogyó lélek, az egyre zordabb világon kívüliség és lélettől távoliség, és persze az alkohol, az alkohol meg az alkohol bocsátott köré olyan sűrű pászmákban, hogy bele lehetett markolni, más fogódzója nem is akadt egész elhibázott életében, amelyről persze ő maga nem tudott, mármint hogy el lenne hibázva, de arról se, hogy ez már az az élete, amiből egyetlenegy van, és ez az egy meg suhan, már a felénél is több telt le belőle, ő meg még mindig csak ugyanott ül, ahol az eszmélésétől kezdve mindig, bárhonnan is számítható, ha ugyan volt egyáltalán, és ugyanazokat a dolgokat nézi megint, csak most hirtelen meg is látja azt a mintát, amelyet soha korábban nem ismert fel még, pedig mindig ott volt a szeme előtt, csak rosszul nézte, vagy egyáltalán nem is, mert elfordult, vagy becsukta a szemét, amikor pedig elébe került volna.

Ruszkai és Szegecs minderről mit se sejtve alkudozott tovább, az egymásra ráígért pénzek bele se fértek már a képzeletükbe, mégis egyre komolyabban vették, és ezért legfeljebb fél szemmel, hogyha odanéztek, amikor Herrik a szájába kapta a cigarettát és felpattant, azután körüljárta, és azután újra és újra körüljárta a holmikát, mint aki maga is kedvet kapott beszállni a kupeckedésbe, és most méricskélne, aztán fél szemmel se, mert mégse szólt bele, aztán meg már mind a kettővel, amikor megfogott valamit, és tétován odébb tette, azután fogta még egyszer, csak akkor már határozottan rakta át máshova, és fordult egyből egy másikért, s amikor megkérdezték, azt felelte, jobban szét kell pakolni, akkor gyorsabban szárad, amit értettek is, és abbahagyták a játszadozást, és feltápáskodtak, bár akármire

kaptak, Herrik mindenre azt mondta felemelt ujjal, hogy várjanak azzal kicsit, úgyhogy a ruháknál kötöttek ki, melyeket csak ledobáltak egy kupacba, vizesen, mikor a nagy szekrényből kihordták, úgy meg nem maradhatott, az udvar hátulján árván lengő szárítókötélnek kihúzott drótokra, melyekre mióta a Herrik anyja meghalt, nem terített ki száradni senki semmit, hiszen mosás se volt a háznál, csak afféle férfias lögyölés, felaggatták a nehéz kabátokat, bundákat, függönyöket, összegöngyölt fali- meg bútorkárpitot, az egész molyette, ám a naftalinszagot még mindig visszaböfögő hóbelevancot, amivel jó ideig elvacakoltak, közben pedig fogyott a bor nagyon, mert a bor mindig nagyon fogy. Akkorra már Herrik rájuk várt, sürgette őket, hogy hagyják abba, és jöjjenek, ki kell görgetni a nagy szobai szőnyeget, mert összepenészedik, nem számít hova, a fűre, más nincsen úgyse.

Akkor az addigi hangoskodás helyén, hogy újraindult a munka, csak a szuszogás meg a motyogás maradt az udvaron, persze kintről a rádió tovább mondta a magáét, és a falu és a természet is működött közben, mindhárom a tőle megszkott dermesztő közönnyel, ők hárman csendesen cipekedtek és pakoltak újra, csak ezúttal aprókat toporogva, forgolódva, mintha ki kéne pontosan centizni, mit hova, ez pedig, borral, bor nélkül, sokkal tovább tartott, vagy úgy tűnt, jóllehet a föl és a le helyett, amihez nagy erő kellett jó hosszú ideig, az odébb és a még odébb, meg a visszább vált a fő iránnyá, ami ugyan csak métereket, aztán meg centiket jelentett, apró erőfeszítéseket a testnek, mégis ugyanúgy igénybe vette az egész embert, sőt jobban, mivelhogy ezek az irányok váratlanok és megsaccolhatatlanok maradtak mindvégig, és ezért az erejüket beosztani sem tudták, meg fejben is elfáradtak abban, hogy ha megemeltek valamit, se Ruzski, se Szegecs nem tudta, hol tesz ki majd le, miért éppen arra és addig és oda viszik, ahova, és amikor mégse volt ott jó, akkor meg belefeszültek az idegek, mert hiábavalónak, csak-úgy-erőlködésnek tűnt, Herrik viszont, aki addig utánuk ment inkább, most nagyon is tudta, merre mennyit, még akkor is olyan határozott maradt, ha valamit visszarendelt, de ezek miatt a visszarendelések miatt nem lehetett azért eldönteni, hogy nem akkor találja-e ki épp az egészet, az ellenkezőjéről győzve meg saját magát is, ám annyit magukba lélegeztek a Herrik kifújta levegőből, hogy ez neki fontos most, és hogy éppen és pontosan úgy, ahogy diktálja. Aztán a szemük előtt lassacskán kezdett összeállni.

Amikor elhallgatott a rádió, hirtelen észre se vették, mekkora csend lett az egyre kékebb égbolt súlyosabb és súlyosabb szorításában égető naptól nyomasztó délidőn, csak azt, hogy egészen apró, és már csak apróságuk miatt is néma dolgok teltek ki zajjal, melyek máskülönben az örökké az udvarra dermedt csendéletbe simulva lapultak a helyükön sok-sok évszak óta, mint a falnak támasztott bádoglavór, ami valamikor megtelt vízzel, a víz elmocskosodott, elalgásodott, vastagon állt a zöld korpa a lavór alján, és ez a víz nem ugyanaz a víz már, de a belefúlladt rovarok ugyanazok, a darazsak meg, amelyek odaszálltak inni, ugyanúgy festettek,

mint a döglött rovarok, csíkos potrohuk élettelen lebegett a víz színén, míg meg nem rázták maguk és fel nem röppentek, és akkor tisztán hallották, hogy mégsem múlt ki belőlük a zümmögés, csak elpihent, Istennek ezek a kicsi, ideges bogarai is megszomjaznak néha, és leereszkednek a közönyös levegőből, aztán felemelkednek megint, és most még ez is meghallatszott a lüktető vad némaságban, amelyben a mozdulatok elnehezedtek, azután abbamaradtak, és akkor egyszerre csendéletté merevedett az udvar megint, csak másfél évé, mert olyasmit ábrázolt a kép, amit még sosem, ők meg hárman valahogy rákent és elmaszatolt véletleneknek tűntek, és mint akik érzik is, bár a szót, hogy csendélet, utoljára az iskolában hallották, ha odafigyeltek, megilletődtek, maguk is meglátták a képet, amelynek a szélén álltak, s amilyenek a közelében nem is jártak még, vagy legalábbis régen, és az egészen kicsi koruk óta számított életük napra nap bejárt tereitől messze-messze, és akkor se valami sokáig, ezért egészen egyszerűen nem tudták, hogy most mit kellene csinálniuk, bár hárman kétféleképp nem tudták, és azonnal érezték is mind, hogy köztük most akkora a messzeség, amilyen utoljára kislánykorukban volt, és Herrik egy olyan világ túlfelére került, amelyben a másik kettő sose járt, bár körülötte kerengtek éveken át, ahol gondosan elhelyezett szekrények viseltes könyvekkel, nappelkel, csecsebecsékkel zsúfolt polcai, meg az ezeknek támasztott fényképek és olcsó, piacos festmények veszik közre a plüssfoteleket az asztal körül, amelyen poharak őrzik a borosflaskát meg a hamutartót, és a poharak alátéteken állnak, az egész berendezés meg a nagy szőnyegen, amiről nem az jutott az eszükbe, hogy nem fog soha megszáradni, ha egyszer rajta az asztal, a fotelek, a székek, meg még a nagy ágy és a szekrények sarka, hogy mindez belepasszírozza a felázott talajba, nem, hanem hogy majd amikor Herrik végül azt mondja, gyertek, akkor a csizmájukat egyből, összeérzésre, mert összebeszélés nem volt, levessék, és úgy lépjenek rá, jóllehet miután kigöngyölték, a bútorokat és a bútorokba visszapakolandó ezer apróságot csizmában hordták fel rá, és hogy éppenséggel a csupasz lábuk se szárazabb, se tisztább, mint a csizma, mert másfelől meg az éppen megsejtett messzeség ellenére is annyira közel érezték ők hárman magukat egymáshoz, mint még soha, mert már nem Herriké volt, ami ott volt, hanem hármójuké, a verejtékükből, a nyögéseikből, az erejükéből született újjá. Na és akkor, amikor odaültek, már nem csak véletlenek voltak a csendéleten, hanem rendesen felkerültek rá ők is. Helyük lett rajta. És az se zúzta szét ezt a csendéletet, amikor visszakapcsolták a távoli rádiót, mert ahogy az elhallgatását sem vették észre, úgy ezt most már végképpen nem.

Több légy volt bent a kocsmában a megmattult ablaküvegeken pattogva, mint kint, mikor Szegecs az újabb üveg borért felért, a megvadult zümmögés nekiszállt az izzadságszagban úszkálóknak, egyenesen a szemüknek, beleivott a pohárba, ottragadt és megfúlt, azután beúszott az ember szájába, ahonnét vagy kiköpték, vagy lenyelték, észre se véve, és ha észrevéve is, későn, és csak utólag köptek. Máskor került volna, aki azt mondja, Szegecsre jönnek, a szagára, vagy hogy a hajá-

ból másznak és peregnék elő egyenesen, és bár a kitárt ajtóban szűnyogháló helyett csak semmirevaló színes műanyag csíkok lengedeztek, amelyekbe az ember belegabalyodott, akár jött, akár ment, másra se voltak jók, a plafonról meg a huzatban a teleszart ragasztós papír himbált, amit régen le kellett volna cserélni, mert egy árva féreg nem fért már fel rá, ő komolyan vette volna, és besértődik, és ezt most nem kockáztatta senki meg, pedig röhögni éppen jólesett volna, mert mindig jólesik, de a szavát lesték, hogy mondja már, most mi van, mert voltak ugyan, akik ezt-azt láttak, Herrik udvara az utca mellé feküdt ki, nem kellett odatesni, ha valaki kijött a házból, inkább csak akkor igyekezni a fejtekergetéssel, ha pont nem akarták megtudni, mert valamikor, amikor büszkék voltak a nagy udvarukra meg a szép új házukra, eszükbe nem jutott, hogy egyszer jól jöhetne majd, ha lenne egy zug, ahova nem lát be a világ, úgyhogy most is az nem látta csak, aki nem akarta, ám érteni akkor sem értették, mit csinálnak, Szegecs viszont egyedül ahhoz értett, és addig a napig arról se tudott se ő, se más, hogy odabent csendet csináljon, és hogy azt hosszan kitartsa, és hogy a csendben csak mind jobban feszítse a várakozást, és hogy úgy menjen el, hogy még több kérdést hagyjon, mint amennyit megválaszolt, míg ott volt, azt is lassan, visszafelé fejtve, ahogy feltették azokat neki, mert most már kérdezték, de ahhoz nem, hogy bármi várakozást beteljesítsen. Ám nemsokára jött megint Karakó is, aki meg azt tudta, hogy a felajzott hangulatot hogyan kell letörni és minden jókedvet ízzé-porrá zúzni, ha helyeselték a véleményét, ha nem, csak éppen aznap nem sikerült neki, hanem éppenhogy a végső lökést adta meg nekik, és ezzel ő teljesítette be, teljesen váratlanul, mert egészen másféleképpen, azt a bizonyos várakozást.

Nem akart semminek a része lenni Karakó, amiben azok hárman, de különösen Ruszki meg Szegecs benne voltak, mégis az lett, csak nem soká, mert azonnal feltolult benne valami olyan mély keserűség, amelyet már régen érzett, akkortájt, amikor a fiai ellene fordultak, életüknek abban az időszakában, amelyiknek ez a rendje, de őneki ez nem fért a fejébe, ezért úgy élte meg, mint a legaljasabb áruházi, és bár később megbocsátott, mivel választása nem volt, az érzés megmaradt, és most újra feltámadt benne, csak nem tudta elmondani felindultságában, mikor a kocsmába visszaért, hogy mit érez és miért, hanem valami mást mondott helyette, amit nem akart, és az, hogy így sikerült, még jobban dühítette, és csak később jött rá, hogy semmiképp se tudta volna megértetni magát velük, akármit mond, mert aki kapásból nem érti, akiből eleve hiányoznak azok az elemi érzések, azokkal hiába vesződni, akiben pedig megvannak, annak meg mondani éppen semmit sem kell, az úgyszólván első szóra, de ilyen egy se akadt ott. Nem értette senki, mi volt a baj azzal, hogy mikor Karakó odaért, azok hárman az asztalnál ültek a kipárnázott karosszékeken, előttük tányér, villa, kés, meg az a nagyon szegényes hemelemi, ami akadt a két háznál, kenyér, parizer, vaj, még hogyha állott is, mert ezek a fiúk már réges-rég megosztottak italon, ételen, vita nélkül, vagyis az italon néha

összeszólalkoztak, de nem most, mikor egyformán töltögették a talpas üveg pohárkészletből való poharaikba, amelyet a vitrinből hordtak le, és amelynek a többi darabja ugyanúgy az elhúzható üveglap mögött várakozott, mint ahogy odafönt tette, láthatatlan, annyi sok évig, mert most apróra visszapakolták, hogy aztán egyesével előszedjék az asztalra, és amely ilyen olcsó, tablettás, nagyon mocsok bort még sose szagolt, de hát az evőeszköz is többet ért, mint ők hárman együtt, és láthatóan azt se tudták, hogyan kell vele bánni, mert a napközis évek óta csak kanállal lapátoltak a szájukba mindent, amit nem a pusztá kezükkel tömtek bele egyből, és mindezt elsöre persze ő sem értette, bár azonnal gyanút fogott, mégis megenyhült, amikor Herrik elébe sietett, amint meglátta, hogy jöjjön és foglaljon köztük helyet, és egy párnázott széket neki is odahúztak, ő meg valami hirtelen jött elfogódottságtól vezérelve leoldotta a lábáról a bakancsát a szőnyeg előtt, odaállítva a többiek szutykos csizmái mellé, bár senki sem mondta, hogy úgy tegyen, aztán a még mindig fekete képe a bor meg a parizer láttán végleg kiféhéredett, és akkor pár röpké percre eleresztette a gyanakvást, mert az ital meg az étel jólesett, és persze más egyéb is, a váratlan szívélyesség, egy az időben elveszett kislány vele együtt elveszett kedvessége, ami elfeledtette a jó modort sosem tanult, tisztességre sose nevelt egykori kislányuk közelségét is, és feloldódott a közös lakomában, amelyben fogak rágtak és torkok nyeldekelték, épp annyira illedelmesen és türelmesen, mint amennyire mohón egy végigerőlködött nap derekán, és a távolban az a rádió mondta egyedül a magát, mert a hangok újra betörték az udvarra, legalábbis Karakóhoz, aki nem volt része addig az egésznek, de még ő is megérezte, hogy az a dobozból elődobbanó handabanda nem illett oda, és annyira zavarta, hogy egyből szavá is tette, csak ez a zaj ne lenne, mondta, ez a pokoli lárma.

Herrik akkor felállt, csizmába dugta a lábát, átbújt a szárítókötélre kiaggatott ruhák alatt, amelyek sora elfedte a rozsdás vaskerítést és a mögötte tülekedő elvadult kert az udvaron felállított fücska szoba elöl, aztán a dobtáras hosszabbítót csévélve bújt vissza, a garázsban hagyva a nyikorgás túlfelét, a szekrény mellett belenyomott egy dugót, amiről csak akkor derült ki, hogy az ezeréves lejátszóé, amikor lapozgatni kezdett a bakelitlemezek között, és végül egyet vigyorogva feltartott, Ez volt apu kedvence!, mondta, ám amikor megpróbálta a lejátszót, az nem indult el, vagy azért, mert nem kapcsolták vissza a villanyórát, ebben később sem egyeztek meg, vagy mert bedöglött, pedig valamikor a műszaki cikkeket egy életre szánva gyártották, nem néhány rövid évre, úgyhogy Herrik csak állt, és a korongot nézte a forgásképtelen tálcán, azután az asztal felé fordult, arccal a többieknek, és dűnnyögni kezdett az orra alatt, de csak ahogy a részeges lóhoz ért, hallották ki, hogy a nóta az, még akkor is egy-két taktust kivártak, mielőtt Ruszki is, Szegecs is felvette a ritmust, a hármójuk eleresztett hangjától pedig már mindjárt nem lehetett hallani a rádiót, és Karakó csak azután fogott hozzá a következő strófához azokkal együtt, akikről életében nem gondolta volna, hogy egyszer bármiben

is velük tartana, nemhogy még nótázásban. És amikor a következő Hej Rigó, Rigóhoz értek, már mind együtt, akkor fennakadt az idő és beszippantotta őket.

Meleg fények és kitelt hangok és otthonos ismerőség, könnyű és folyékony, mint egy felhő belsejében. Nyűgök és lehúzó súlyok nélkül. Emlékek buborékja a telő időn túlról, amely átjárja a szívet, és ettől az ég végtelen vizei egyensúlyba kerülnek az ég gyomrában.

Csak az volt a baj, hogy nem tartott soká.

Karakó körül széjjelpukkant, mert kilyukasztotta valami hang vagy félhang vagy félmosoly vagy arcvonás vagy grimasz, egy ujjhegy véletlen bökése, akármilyen apróság, és akkor azonnal rádöbbsent, hogy ez nem lehetséges, és hogyha mégis, akkor meg nem szabad, és az eszmélet újra odatolakodott közé meg az átélt elravedés közé, és visszatért vele az az összes keserűség és csalódottság, amit egy pillanatra letett, mert az időnek ezen a felén mindez újra ott volt őbenne, és ezektől egyszerre azt látta már azon az udvaron, hogy az utolsó dolgát, ami van az embernek, a magában megőrzött múltját gúnyolják ki, abból űznek csúfot ezek most itt hárman, kis híján elbolondítva őt is, a félrészeg gajdolással, vagy talán egészen részeggel, meg hát egyáltalán, és hogyha a sajátjukat, mert Herrik a sajátját, arra magában sincs mentség, de hogy még másokkal, és éppen ezekkel a senkiháziakkal összekapaszkodva gúnyolja ki az övéit, akik amíg éltek, úgy szerették, attól gonoszabb aljasság nem is létezik. Már újra vörös volt, és egy percbe se telt, rekedtre ordította magát, a másik három viszont mintha észre se vette volna, csak fújta a nótát tovább, a hátralőkötött szék nagyon lassan ért a földre, Karakó meg botladozva hátrált ki a régi módon elrendezett berendezés közül, a könnyeket törülgetve a keze fejével a szeméből, úgy ment el, a bakancsát is csak az utcán húzva lábára, még távolodóban is vissza-visszaordítva az útról, amit életében sohase tett még, de hát nem is érzett soha ekkora keserűséget, és a keserűségével soha ennyire nem maradt még magára ezen a világon. Mert megértette, hogy annyira elromlott, hogy nem tud meg se feledkezni magáról már, hogy nem tud vissza se találni magában a jóhoz.

Herriknek, Szegecsnek és Ruszkinak viszont csak akkor indult el újra az idő, amikor a nótát befejezték, de ez az idő nem ugyanaz az idő volt már, mint mielőtt belefogtak, és az se történt meg velük, ami azalatt történt, amíg tartott, Karakó hirtelen haragja, bort töltöttek, ittak, és még mindig máshol voltak, egy régi-régi igazi szobájában egy szép nagy masszív háznak, ahol jó ruhákat viseltek, és nyugodtan üldögéltek a hétköznapi délután narancsosan kitelő nyugati verőfényben a kényelmes székeken a terített asztal körül, ahol Ruszki és Szegecs igazából csak vendégeskednek, mégis egy kicsit gazdák is, és ahová nem soká igazi vendégek érkeztek, hogy csak úgy benézzenek hozzájuk, ők meg elébük siettek, mint a jó házigazdák, és maguk közé hívták őket, helyet, italt, ételt kínálgatva, bár csak az elsőből jutott mindenki számára bőven, mert hely éppen akadt a szőnyegen, aztán a pusztai földön is, de szerencsére a vendégek jó vendégeknek bizonyultak,

többen közülük nem üres kézzel jöttek, maguknál tartották, amit éppen fogtak, amikor Karakó dühödt dühébe fulladtan visszatántorgott a kocsmába, hogy még az egyszer elpanaszolja a maga rettenetes keserűségét, miszerint Herrik megidézett egy darabka múltat, csak hogy kifordítsa és elpocsékolja azt is, mint mindenét. Keservesen fakadt ki, de már nem kibicelt neki senki, ahogy sorolta, mit látott, mit élt át, zagyva szavakkal, melyek valami egészen mást keltettek fel a bent lebzselőkben együttérzés és pártfogás helyett, amikor bő lére eresztve ecsetelte, hogy Herrik meggyalázta a gyerekkorát, az érinthetetlennek gondolt múltat, a szülei emlékét, azt a régi világot, amelyből jóérzésekkel kerültek ki mindnyájan, és az egyedüli szorongást csak azzal okozta, hogy vége lett, és soha nem lesz többet, mert akik létrehozták és fenntartották, mind réges-rég a föld alá kerültek, és nem is lenne szabad őket onnan kiásni ebbe a füledt emberi kaptárba, ami a világuk helyén van, és itt az ő világukat újra felépíteni, mint ahogy Herrik tette, mert ez nem múlt-idézés, hanem múltgyalázás, hanem ekkor akik hallgatták, már nem bírták tovább, valami megmozdult bennük, és attól ők maguk is megmozdultak, és előbb egyesével, aztán többesével, fogták a sörük, a boruk, a pálinkájuk, a szatyorban hazulra szánt betevőjük, akik a boltból hazafelé tartva ugrottak be csak éppen, és szokás szerint megint ottragadtak, és felkerekedtek, nem azért, hogy most már a saját szemükkel is lássák, hanem hogy saját maguk is érezzék, amit amazok éreznek, és akkor egyszerre ott voltak mindannyian, és pillanatok alatt átléptek a jelent és a múltat elválasztó sávon, hogy úgy haladjanak a végre-valahára újra meglelt összekapaszkodásban valami jövőféle felé.

Abban a gyorsan lepergő jövőfélében pedig türkizkékre hevült a levegő, s az egész napos egyre nagyobb feszültség felrobbant, ahogy azt előre tudhatták, és újra vihar támadt, végigverve a világon, a világban a hegy karimáján, a hegy karimája alatt a völgyön, és a völgy szélén Herrik udvarán, az udvarban pedig a távoli emlékképekből berendezett szobán, amelyben egy jó sereg ember ült meg állt mindennek hátat fordítva, amivel szembe kellett különben néznie percről percre, s ami helyett afelé fordultak mindannyian, amelyet valamikor annyira jól ismertek, de réges-rég nem láttak már sehol, és ettől egyre kevesebbek lettek külön-külön, mind, magukban, maguknak, övéiknek, és csak most értették meg, mennyire, és ezért füttyültek hirtelen a készülődő zuhéra, amelyet egész nap vártak, addig, amíg már a nyakukba ömlött. Hosszasan mesélték aztán másnap, harmadnap, s még sokkal később is, ki hogyan menekült előre és hová, ha menekült, és ki mennyire ázott el, ha menekült, ha nem, mert még a szekrényben is meghúzta magát valaki, de ott is csurom vizes lett, hiszen beszakadt a háta, ám mindezt feledtette az előtte ott töltött néhány óra, a nem az égből zúduló, hanem a szívből kiáradó meleg zápor, ahogy odaültek azokra a régi fotelekre, székekre a régi bútorok között, nem is azért, hogy egyenek meg igyanak meg nótázzanak meg összevissza jártassák a szájuk, bár mindegyik megtörtént, hanem hogy visszarévedjenek azokba az érzé-

sekbe, amelyeket átéltek egykor az ilyesmi helyeken, és közben maguk mögött hagyják, akik mostanra lettek, de persze nem véglegesen, mert bár egy ideig úgy festett, mintha Istennek ezek a háta mögött maradt haszontalan kenyérpusztítói, akikről senki se gondolta volna, hogy van még tiszta érzés bennük, és igényük lelki életre, belefelladtak volna a múltba, valójában csak megmerítették magukat benne, és bár ha rajtuk múlik, örökre ott ragadnak, mint seregnyi bogár a csalogató bödön alján, hisz akkor nem is akartak mást, de egyszerre megrázták magukat, és futva rebbentek szét onnan, mert jött a felhőszakadás, a nyakukba zúdult a nehéz égbolt, és mindegy, hogy hova és merre futottak és meddig, és kik várták és fogadták ott őket, akikről jó időre megfeledkeztek saját mámorukkal törődve, ezúttal, és ezután egy darabig még, másképpen lett, mint ahogy szokott, mert magukkal vitték, magukba zárták azokat az érzéseket, amelyeket Herrik szobája szabadított fel bennük, amit aznap állított fel Ruszkival és Szegeccsel a kopár, kijárt, kiégett lomos udvaron, a nagy nyárelői viharok köszönhetően, amelyet mindannyian átkoztak.

Senki soha nem tudta rendesen elmondani és megmagyarázni, mi történt, de elég volt visszagondolni rá, mindannyian szavak nélkül is értették, és üldögéltek, amíg kitarott, az érzés melegében, és végül arra jutottak, hogy szavak nélkül minden bizonytalansággal tovább is kitar majd.

Cseh Zoltán

Démokleidész tekintete

Athéni naplójegyzetek

Démokleidész tekintetétől nem lehet szabadulni. A hajót nézi, melyen utolérte a halál, a tengert kémleli, a hajótörés traumáját, miközben tekintete tiszta és higadt marad. Démétriosz fia szenvtelenül veszi tudomásul az emberi sorsot, annak heveny daktilusait és lassú spondeusait, melyek nem mindig állnak össze heroikus hatosokká. Jobb karjával az állat támasztja, balja felhúzott térdén pihen. A háta mögött fekvő pajzsa, rajta decens sisak. A fiatal fiú egy háromevezősön szolgált, hoplita volt. Tekintete saját halála kamerája, a nemlétből tekint vissza a „szabadulásra”, hiszen már legalább 2400 éve halott. 70×45 cm: ennyi hely maradt a fiú történetének. Démokleidész ugyanis a saját sírkövén szemlélődik, ki nem teljesedett élete festett romjait látja itt, az athéni archeológiai múzeumban. Hősi tengeri ütközetben esett el, vagy „csak” viharba került? Árész vagy Poszeidón hívta magához? Netán a sóvárgó tengeri nimfák? Bár kifejezetten vonzó fiatalember volt, ilyesmi csak felülstilizált sírversekben esik meg. Itt viszont nincs sírvers, a felirat minimális. A tenger nagysága viszont rémisztő: a művész irdatlan helyet hagyott az irdatlan erőnek, a hatalmas, gyilkos kékségnek, a hullámzó tömegsírnak, vagyis a fájdalomnak. Démokleidész története peremén ül, a sztélére felvitt, maradványokban máig létező kék festék fölött. Az antik kultúra romkertjein hordozzuk végig a tekintetünket, ez is a mi életünk volt, ugyanazokba az emberi korlátozottságokba, egzisztenciális csapdákbá, fiziológiai determináltságokba pusztulunk bele, mint Démokleidész korának emberei. Most mi nézzük a metaforikus hajót, a múzeumok tárlóit, az ásatási területeket, a mérhetetlen pusztulást, a sokirányú kontextusvesztést, az olykor csodákat felszínre vető hullámsírt, és megpróbáljuk kirakni a romokból Hellászt, Rómát, ideig-óráig létező önmagunkat.

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης. Alig lépek be az ajtón, és mit hallok? Horthy Miklós szónokol, majd kerecsensólymot röptet. Nem hallucináció, ez Kiss Pál Szabolcs installációjának része a Statecraft című csoportos kiállításon, mely a nemzetállamokat „barkácsoló” energiák művészetét vizualizálja. 39 művész három szinten, 39 retorika közös nevezőre hozva, s ez a közös nevező nem más, mint a manipuláció. A harsogóan férfias retorikájú cirkuszában újra meg újra átrajzolják a térképet. Cristina Lucas Vexillology című munkája s nemzeti zászlókba öltözött, sokszor mámoros vagy agresszív, olykor komikusan gyerekes, vagy szinte meztelenre

vetkőzött szurkolók csoportjainak fotóin alapszik. A sport mintha csak ürügy lenne ehhez a nemi álarcosbálhoz: archetipikus, tribális primitivizmus, humorral leplezett vágyakozás és erotika vegyül ezekben a rendszerint homoszociálisan redukált együttállásokba. Az egyik amerikai szurkoló pl. nemzeti zászlóból varrt alsógatyát visel, Bob Mizer meleg modelljein láthatunk ilyet, a válláról pedig szupermenköpenyként lóg egy hatalmas nemzeti lobogó, ékes fejdíszén és minimalista szandálján kívül más nem is visel. Pucér testére fogadja a nemzeti vásznat, és ehhez a nemzeti testhez csatlakoznak különféle konstellációkban elrendezve a többiek. Mindannyian zászlók ők, gondolatban elvesztik testi dimenzióikat, megszabadulnak nehéz maskulinitásuktól, egyek a diadalmas nemzettel. A valóság viszont annál jobban szaglik.

Jennifer Nelson egy rakat csomagolópapíron, hulladékanyagon ül és dolgozik. Teremt és termel, átalakít és sajátta tesz. Egy évig gyűjtötte a „szemetet” családi körben: ezekből a papírdarabokból, zacskókból, fecnikből, tasakokból, szatyrokból, poliészter-elemekből és flakonokból készít most kollektív műalkotást azzal, aki hajlandó együttműködni vele. A mű címe: Waste (inheritance), azaz a hulladék nemcsak memória, hanem örökség is. Terhes örökség, mely akár kreatív „hagyomány” is lehet, ugyanakkor a hiány megtestesülése is, hiszen a „lényeg” a csomagolásokból, tárolóedényekből, tasakokból már kifogyott, azt már feldolgozta Nelson a maga fizikai valóságában. Egyéni, és mégis kollektív hagyomány és hiány szorítása ez, mely valósággal felszólít a közös „feldolgozásra”, örökséggondozásra és szorongásra.

Antonis Pittas: Jeune, geel, gelb, yellow. Pittas az 1960-as és 70-es évek zűrzavarát vonja sárgába, tüntetők, aktivisták, rendőrök, rendzavarók, forradalmárok és rendfenntartók sziluettjei, sárga anonimitás, sárga mozgásmassza. Időnként reklámképek, egy sárga férfi alsó, mellette egy idős pár, a Lui számai, focilabda, a proletárvalóság és az olcsó proletár-mennyország. Pittas sárgája megszállás alatt tartja a múzeumot, bekéredzkedik más műalkotásokba (Theo van Doesburg munkáiba, Kounnelis installációjába): manipulálja azokat, kitakarja, vagy épphogy kiemeli a jelenlétüket. A sárga a Mouvement des gilets jaunes színe is, a szórólapon erre is felhívja a figyelmet.

Lawrence Abu Hamdan: Sonic Detective. A hallgatás, a lehallgatás és a kihallgatás hangprojektjei iránt fogékony művész egyik filmje (Rubber Coated Steel) egy izraeli gyilkosság költői kriminológiájába hallgat bele: a hang az elfojtás, a kimondhatatlan és a mégis az „árulkodó” pozícióját veszi fel. A lemészárolt fegy-

vertelen fiatalok képzeete és a kegyetlenkedő katonák lelepleződése ijesztő, kivált, hogy a néző belekényszerül a bíró kényelmetlen helyzetébe. A Walled Unwalled a falak áthatolhatatlanságának témáját variálja: a falak egyben határok is, de az otthonosság keretei is.

A gyűjteményből:

1. Chrissa: Poszeidón. Alumínium és neon. A legendás, ún. „kükladikus könyvek” szerzője ezúttal az antik szobrászat és mitológia terepére merészkedett. Kartondobozokba szorított gipszből készült öntvénypaneli a kükladikus kultúra struktúráit idézték, a Poszeidón olyan, akár egy puzzle-lé kimerevített, majd darabjaira hullott tengerfelszín, mely immár kirakhatatlan. Az egymásba illeszkedés lehetőségeit kereső egységek a neonfénytől zöldes árnyalatot kapnak, a „lyukas”, csonka, beteg hullámok reklámfelületnek hatnak.

2. Dimitris Antonitsis férfifotói (a Les fleurs du mal[e] ciklus darabjai) egyszerre jellemrajzok és magazinotók. A The Jewles címűn egy szinte meztelen modell látható, aki csillogó csizmát, tangát, kar-és fejpántokat visel, miközben a rivaldafény köre a szentek glóriáját is köré igézi. A pop-art „kegyetlensége” és érzékisége találkozik a felvételen. Az izmokat, a testet itt-ott takaró „ékszerek” ironikusan destruálják a hangsúlyos maszkulinitást itt, a folyosóra, a peremre száműzve. Az Oblivion öltönyös modellje egy hatalmas legyezőt tart maga elé, mintha szoknyája lenne. A To The Most Joyful One egyenesen camp-queer karakter, a Damned Women című alkotáson pedig egy néptáncos öltözkében szereplő férfi látható, a The Metamorphoses of Vampire bőrre emlékeztető ruházatú, maszkulin karaktere pedig az emberi lét és a vámpírlét határmezsgyéin mozog. Az örök metalepszis fotói ezek, átjárás nemek, férfiasságmodellek és fantasztikum között, átlépés a magazinkreatúra-létből a valóságba, vágyakból a reális férfitestbe.

3. Ilias Papailiakis Pasolini-portréja. A gyilkosságról készült sajtófotók ihletében készült őszinte mártírfestmény. Az elevenen megnyúzott arc döbbenete, a manierista tortúrafestészet fivérére fogadása.

4. Jannis Kounnelis: Cím nélkül. Kereszt alakú fémsínek sorozata: alighanem tankcsapdák, középen asztal, áldozati oltár, rajtuk zsákok, a zsákokban szén. Az agresszió temploma, az elégetett, szénné égett talpfák bezsákolása és körberakítása a kereszt alakban elrendezett, felszedett sínpárokkal. Nincs hová menni, a vasutat felszámolták.

Hogy miért nem tökéletes Afredo Catalani Ero e Leandro (1884) című szimfonikus költeménye, nehéz megmondani. Bizonyos részei ráadásul azok. Szépen kanyarított, elegáns ívek, ezüstösen ragyogó tengerfelszín, ég-víz tükörijáték, finom mozgások, a görög tenger mélyén szinte hallani a vízinövények sarjadását, máskor

a halak suhanását. Megkorbácsolt idill, Wagner és Csajkovszkij mint igavonó. De Neptunus valóban beleszeretett-e Leandróba? A fiú halála valójában a tengeristen érzéki vágyának köszönhető? Ezért nem jutott el a túlsó partra Eróhoz? Vagy Catalani sumákolni akar? Nem mer ebbe az irányba mozdulni, és beleragad a nosztalgiába, a standardba, a szerelmi giccsbe? Mintha már mozdulna, aztán mégse. Ebben a feloldatlan dilemmában őrlődik a mű, s ezért marad „csak” különösen kellemes zene, ezért nem lesz tökéletes alkotás.

A síremlékeken egy lutrophorosz domborműve, azon pedig egy meztelen ifjú mása egy tornacsarnokban. Jobb, felemelt térdén labda pattog, a háta mögött, mert kifejezetten rendszerető lehetett, összehajtogatott köntöse látható egy oszlopon. Előtte egy fiatalabb kölyök áll, arüballoszt tart, melyben a kenekedéshez szükséges olajat tartották, és egy görbe kaparót (σπλεγγίς), mellyel a testre tapadt szennyet volt szokás eltávolítani. A mozgó test kivételes dinamikája olyan eleven, akárha egy mai magazinfotón látnánk. A tekintet a labdára szegeződik, a kölyöké az ifjúra: mindenki a „dolgára” koncentrál, hogy rend legyen a világban, hogy a dolgok, a szerepek maximálisan a lehetőségek szerint működjenek a rendezett élet tornacsarnokában. És ilyenkor csap le a váratlan halál, ilyenkor akasztja meg a rendet, a végre kialakított, tökéletes működést. A legyőzhetetlen szépség, a dinamikus életelv művészi erején eddig nem tudott kifogni, bár most is közel állt hozzá.

Hegeso sírjáról Babits mindent elmondott. Proxenosz lánya az ékszerdobozából kivett ékszert csodálja felemelt kezében, a szolgálólány megilletődötten nézi ugyanazt. Valójában a semmit, mert a kivett ékszer nem szerepel a domborművön, nyilván „csak” odafestették, és idővel lekopott. A tűnékenység, az illékonyság poézise ez a „lekopás”. A dobozka esetleg nászajándékdoz is lehet: ebben az esetben a kis intim házi jelenet transzcendensebb jelentést kaphat. Hegeso a neki kiszabott időtlenségben a mindenkori vőlegényt, akár Babitsot is várhatja („ha megjövök majd én, a vőlegénye”). Hegeso szinte áttetsző, ugyanakkor káprázatos precizitással kidolgozott, rendezett ruhát visel, ez a paradox lecsupaszkodás egyszerre erotikus, és kísértetiesen lebegésszerű. A szék, melyen Hegeso ül, úgynevezett κλισμός. Ezt a széktípust később szinte fetisizálta a neoklasszicista képzőművészet, ilyenén ül pl. a tógás Kölcsey is Ferenczy István szobrán. A síremléket 1870-ben találták meg a Kerameikoszban, másolata ma is ott áll.

Az Ilisszosz-sztéle megbabonázó ereje a régészeti múzeumban. A tökéletes testű, mezítelen hérosz isteni lényé már csak irracionális lebegés, a szépség misztikus materialitása. A gyászoló apa testét viszont hatalmas köpeny rejti el, megsza-
badítja körvonalaitól, beleolvastja a földi létezésbe. Kezét a szája elé emeli: amit érez, arra nincs szó, amit lát, az már láthatatlan. A halott hős bal lába mögött kistia kuporog, fejét térdére kulcsolt karjaira hajtja, egyszerre gyászol és fél. Apja immár elérhetetlen. Elképzelek egy a sztéléről írt apokrif Babits-verset.

Polükleitosz 1,95 m magas Diadoumenosa közismert alkotás, ragyogása messzire hat. A győztes atléta egy diadalszalagot köt a fejére, miközben apollóni testsúlyát és ideális arányait a jobb lábára helyezi át. A déloszi márványszobor egyike lehet azoknak a másolatoknak, melyek az eredeti bronz nyomán terjedtek el. A fejtartás kivételessége megejtő, ahogy az a melankólia is, mely az aktust kíséri. Mintha egyenesen függetlenedne tőle. Ez a feszültség csak a déloszi változaton ilyen tapintható, sem a Londonban őrzött két variánsról, sem a New York-i verzióról nem lehet hasonló extatikussággal beszélni. „Nos hát, az ifjúságnak, a művészetben az ifjú formának, a természeti előnyöket végsőkig elősegítő testi gymnastikának s az ezáltal kifejlesztett physikai tökélynek ez uralkodása annak a jele, hogy a művész elérte a legfőbb mesteri tökélyt, azaz a teljes és szabad megvalósításnak hatalmát” – írja Walter Pater. Ilyesmíről csak az athéni változat esetében lehet szó.

A szúnioni Athéné-templom atlétája talán a legszebb ifjú a teremben, élő konkurenciája aligha lehetne, a műtárgyak között is kevés. Önmagát koszorúzza meg, a koszorúja nyilván fémből volt, és a fején fűrt lyukakba erősítették. A heroikus meztelenség itt közvetlenebbé, testibbé alakul, az izomzat látványáról a mozdulatra és az arcra irányul át a figyelem.

Az ún. Varvakeion Athena Pheidiász híres szobrának jelentősen kicsinyített mása. A pajzsos, kígyós istennő látványos sisakot visel. Az attikai harci sisak hármas kidolgozása: középen szfinxalak, kétoldalt Pegazus-figurák rugaszkodnak el róla. A kígyó, mely a pajzs belső felén mászik, utalás a városalapító Erikhthonioszra, akit Athéné nevelt fel, s akit Kekropsz lányai tiltott módon meglesstek a rájuk bízott gyerekkosárban. A kosárban állítólag egy kígyó is volt, de az sem kizárt, hogy a gyermek Erikhthoniosz végződött kígyó alakban. Rubens festette meg a jelenetet

a legszebben. Athéné a szárnyas Nikét tartja a kezében, aki a hagyományozódás során elvesztette a fejét. Az istennő kézfeje alatt megbízhatóan masszív oszlop.

Az ún. Artemiszion-bronz néven ismert monumentális (209 cm) szobor a tengeristent (más értelmezés szerint Zeuszt) ábrázolja. Az előrenyújtott bal kéz és a hajítást előkészítő, megfeszült jobb alaposan megnöveli a test jelenlétének kiszabott teret, fokozza a koncentráció erejét, noha a dobás ötlete még csak nyilván most született meg, ez még nem az igazi erődemonstráció ereje. A szobor nem anticipálja a pusztítást, a test rugalmas működésének mechanizmusa fontosabb. Vajon mit hajított el ez a hatalmas szakállas bronzisten? Villámot vagy háromágú szigonyt? Hogy ne kelljen döntenünk, általában Kronidésznek nevezik, hiszen mind Zeusz, mind Poszeidón Kronosz fiai voltak.

A lovas fiú hatalmas bronzszobra kitölti a teret (legalább három méter a hossza és két méter a magassága), felkavarja a leget, féktelen dinamikát sugároz. Egy hajótörés áldozata lett ő is, mint Zeusz-Poszeidón, az Artemiszion-foknál találtak rá egy elsüllyedt ókori hajó gyomrában. A még gyermekkorú lovas elképesztően parányinak tűnik a szinte mitikusan animális, ágaskodva rugaszkodó lóhoz képest, melyet a szőrén ül meg.

Aphrodité a papucsával tartja távol magától a kéjsóvár Pánt, miközben a kis Erósz ott lebeg az istennő válla és az istenség szarva között, alighanem anyjának segít távol tartani a fékevesztett ösztönlényt. A görög humor egyik szórakoztató példája ez a mű, melyet a felirata szerint a bérütöszi (mai szóval bejrúti) Dionüsziosz készíttetett. Kifejezetten izgalmas a decens, istennői meztelenség kontrasztja az állatias ösztönlényiségben megmutakozó, ugyanakkor erőteljesen maszkulin meztelenséggel: a játékosság és az érzékiség összekapcsolása prerokokó jellegű. A kontrasztív meztelenségek fölött ott lebeg Erósz ártatlan, gyermeki meztelensége is, s ez még inkább fokozza a hatást.

Héphaisztosz dór temploma a szokásos görög természetességgel illeszkedik környezetébe, archaikus jellege szinte biopoétikus aurát von maga köré. Eleven organizmusnak hat, kivételes élőlénynek, az állati és a növényi lét közti entitásnak. Mintha egy légzőszerv lenne, az oszlopok között zajlik a levegővétel és a levegő-

csere. Vagy egy lassan mozduló hóféhér bogár. Mintha egy speciális, cizellált tövisforma bukkanna elő a valószínűtlenül sok árnyalatban tobzódó zöldből, melyből nyilván még számos akadt még az archaikus és a klasszikus Görögország testén. Ez a templom nagyon közel enged az antik templomélményhez: 34 oszlopa eleve tiszteletet parancsoló, egy-egy oszlop hozzávetőlegesen 6 méter magas, méternyi átmérőjű, a kannelúrák száma húsz. Szemből hat, oldalról 13 oszlop látható. 14 domborműves metopé mesélt Héraklész és Thészeusz hőstetteikről. A névadó isten szobrát Alkamenész alkotta meg. A 18. és a 19. század építései valóságos prototípust fedeztek fel benne: a ragályos szépségű templom másolatai Svédországtól az USA-ig szinte minden kultúrországban megtalálhatók. A legközelebbi Bécsben.

Az Akropolisz meglátogatása rítus és ünnepély, újjáépítési, rekonstrukciós kísérlet, tudatformáló játék, mentális puzzle. Nemcsak rom- és épületcsoport ez, hanem a márvány és a fény játéka a görögkéek leírhatatlan kontextusában. A fehér sehol sem ennyire fehér, a kék sehol sem ennyire kék: már ez is az antik istenek, kivált Athéné és Poszeidón latens jelenlétének ékes bizonyítéka. Minden egyes látványstádium erősen megkonstruált. Mnésziklész propülaiaja inkább egy palota, mint egy kapu benyomását kelti.

Hogy milyen lehetett Athéné ún. régi temploma, nehéz elképzelni: az Erekteion és a Parthenón északi fele közti területen állt, a régészek szerint alapterülete 43,15 méterszer 21,3 méter volt, szemből hat, oldalról tizenkét dór oszloppal. Az istenek és a gigászok harcát ábrázoló „képregény” egyes darabjai a múzeum ékei.

A Parthenón, a Szűz Athéné temploma újra kivételes magabiztossággal uralja a korántsem egyenletes terepet: az „észrevétlen” alapzat egyensúlyozza ki, hiszen ha belegondolunk, nyilvánvaló, hogy hegy eleve ilyen egyenletesen „lapos” nem lehet. Az alapterület 69,53 méterszer 30,88 méter: szemből nyolc oszlop, oldalról tizenhét, az illesztések szinte láthatatlanok, egyes elemei belső arányok és matematikai-geometriai, sőt szinte zenei harmóniák logikáját követik. Pheidiasz hatalmas, tizenkét méteres szobrát az antik szerzők nem egységesen írják le, kis méretű másolatai ugyancsak sokfélék. Pauszaniasztól tudjuk, hogy a keleti oldalon lévő oromzati szoborcsoport Athéné születését ábrázolta, a nyugatin Athéné és Poszeidón mitikus küzdelmét ábrázolták a város birtoklásáért. Athéné ekkor teremti meg az olajfát: a szent olajfa ma is teljes jelképiségével teremti újra magát a korlátozott, márványvilágba zárt vegetatív pompában. Hogy az istenek versengése egészen pontosan itt zajlott, arról kétségünk se lehet. Erekteusz király és felesége, Praxithea szeme láttára zajlott le: Erekteusz kígyóban végződő félisteni lény volt, akit annak ellenére, hogy a földanya gyerekeként jött a világra, Athéné nevelt fel. Valószínűbb azonban, hogy a nagy eseményt fia, Kekropsz látta, de az sem kizárt, hogy mindannyian jelen voltak, az időtlen, mitikus és végzetes élmény valamennyiükre kiáradt.

Kívülre 92 metopét helyeztek el, ezek mitikus és történelmi harci krónikák: amazonok, trójaiak csapnak össze a görögökkel, az istenek a gigászokkal, a lapiták az agresszív kentaurokkal. A belső, 160 méteres frízen vallási, ünnepi felvonulások, a Panathénaia-menet során végzett rítusok voltak láthatók, a főhomlokzaton maguk az istenek is megjelentek, elszigetelten, szinte a maguk világába zárva, természetesen magától értetődőséggel fogadják a szociológiai, vallási, rituális emberi masszát. Közel négyszáz alak találta meg a helyét a hatalmas narratívában, mely nyilvánvalóan Pheidiasz szobrászi, Iktinosz mérnöki és Periklész politikai tervezőasztalán formálódott.

Az Erekteion Athéné régi templomára emelt szentély a nagy versengés helyszínén. Ión oszlopok és a déli oszlopcsarnoknál kariatidák: emblematikus kép. Athéné olajfa szobra itt hullott le az égből. Poszeidón szigonyának nyomát egy padlózatból nyíló hatalmas lyuk jelképezi, mely különféle vájatokba vezet. Kivételesen „teraszos”, szintezett csarnokokból összerakott épület, teljesen szabálytalan, a görög klasszikus ízlést egészeiben véve kikezdő, részleteiben viszont épphogy megerősítő konstrukció. A „karüai lányok” terminust a római Vitruvius vezette be. Valójában athéni szüzek ők, ma már nem létező karjaikban az italáldozathoz szükséges edényeket tartották. Az italáldozatot a mitikus király, Kekropsz érdemelte ki, akinek a sírjához elzarándokoltak. „Kekropsz lányaiként” is azonosítják őket, de azokkal a fiatal szüzekkel is kapcsolatba hozhatók, akik hét és tizenegy év közötti lányokként a Városvédő Athénét szolgálták.

A hat szüzből öt „eredeti”: az athéni legendárium szerint ők siratják éjszánkánként hatodik, Londonba került társukat. Egy 1842-es, Joseph-Philibert Girault de Prangey által készített csoda szép dagerrotípiát néztek: a felvétel akár egy káprázatos festmény, pontos és szép arányokkal mutatja a ión oszlopokat, az egyes kompakt, nyilván más és más kultikus célokat szolgáló épületkomponenseket. Ugyanakkor rálátni a szüzek teraszára is: a „londoni” lány helyét egy rideg, érzéketlenül falazott téglaszlop jelöli.

Az Akropoliszt 1460-ban mecsetté alakították, majd 1687-ben egy velencei ágyúgolyó becsapódása repítette a levegőbe a falak közt elhelyezett löporraktárat.

Az Akropolisz Múzeum a legújabb csoda: húsz éve, amikor először jártam itt, még nem létezett. Méltó párja az antik építészeti áttetsző racionalizmusának és emberközpontúságának. Kellő adag érzékiség nélkül mindez semmit sem érne.

A Kritiosz-fiút az Akropoliszon találták meg: nevét a szobrászról kapta. Kissé statikus, ünnepélyes, túlpolírozott meztelensége szinte ijesztő. De a kéjes rémületet fokozza a szemek hiánya is: mintha csupán maszk lenne az arca, mintha üreges lenne maga a márványtest. A csonka karok fájdalmas hiányt keltenek. Kenneth

Clark, az akt szakértője szerint ez volt az első igazán szép meztelen szobor. A helyében nem becsülném le az archaikus kúroszokat sem: tény ugyanakkor, hogy a „kimozdulás” itt már megtörténik, hogy talán a sugárzó erotika epicentruma a derék, sőt a térdek alá esik, azaz éppen a ponderációban van. Jobb csonka lába úgy hat, mintha csak hátrafelé emelte volna. Magassága teljesen életszerű: elevenségét ez is fokozza, de az összhatás mégsem képes kiemelni ezt az alkotást a bizarr, noha fényesen lebegő, mégis dermesztő kísértetlétből.

A Hekatompedonból, azaz a Parthenón-ösből származó tünpanonmaradvány egyikén három „törmelékcsoportból” raktak össze egy komplex narratívát: középen egy oroszlán ejt el és marcangol egy bikát, balra Héraklész és Tritón küzdelmét látjuk, jobbra pedig egy három férfi felsőtestből alul fokozatosan kígyóvá alakuló démon jelenik meg. A bika és az oroszlán is fejetlen, merő dinamika, amit látunk: ráadásul a bikát alighanem egy másik vadállat is marcangolta, az oroszlánlábcsokk erre enged következtetni. Az összeadó erő elejti a monumentális, magára maradt állatot. A démon kivételesen szuggesztív és archaikus tudást közvetítő karakter: ez a szakállas, animális ősiségben egyesített triumvirátus a világ testét jeleníti meg, konkrétan az azt létrehozó őselemeket. Az egyik hullámot tart (víz), a másik villámot (tűz), a harmadik madarat (levegő), és valamennyien egyetlen összetekert kígyófarokban végződnek (föld). Héraklész harca szinte elkeseredetten heroikusnak hat: a saját állatiasságának lebirását jelképezheti, egy tisztulási folyamatot jelenít meg, a maszkulin pusztító energiákkal való tusát. Ugyanakkor a háromfejű világdémon (vagy Typhón, a Tartarosz és Gaia gyermeke?) és Tritón teste hasonlít egymáshoz. Héraklész Tritónban tehát az őselemekkel birkózik meg? Az ember számára teremt egy szörnyektől mentes világot, mely képes használni, de tiszteli is mitikus alkotóelemeit? Vagy amennyiben a démoni karakter Typhón, akkor Zeusz és Héraklész szörnyölése kerül szimmetrikus pozícióba. Ebben az esetben a bikát elejtő két oroszlán nem más, mint egy-egy animális Zeusz és Héraklész.

A kiállítás legkülönösebb tárgya egy gazdagon (négy köpenymezőn) dekorált mágikus kőgömb. Hélios napisten mint a kozmosz ura jelenik meg rajta, aki bal kezében egyszerre három fáklyát lobogtat, miközben a trónján ül. Jobbjában viszont egy ostort tart. Trónja tövében két húséges csillagkép-kutya, Szíriusz és Prokúion gubbaszt. A gömb másik felén csillagászati jelek, geometrikus vázlatok, mágikus motívumok. Az öt egymást metsző kört ábrázoló sémában jól olvasható az aithér szó. Egy hatalmas oroszlán ugyancsak felbukkan ezen a kivételes égitesten, de hatalmas teste „lakatlan sziget” alkot. Az elülső lábain olvasható feliratoikat nem tudom megfejteni.

A régi Athéné-templom nyugati oromfalát díszítő gigantomachia nyomai olyan benyomást keltenek, mint egy szétszaggatott testekkel teli csatatér. Középen Athéné: a hatalmas óriásból, melyet legyőzött, mindössze egyetlen lábvég maradt, az óriástest csupán fantázia kérdése. Athéné viszont gyönyörű és látványos: khitónban és

himationban küzd, ruhája szépen fonott kígyókban végződik, maga is egy kígyót szorongat. Sisakot visel: a ráerősített fémpikkelyekre utaló lyukacsok máig látszanak. Az egyik elesett óriást mintha Michelangelo fektette volna padlóra, a másik inkább már egy barokkosabb mestert igényelt volna. A csonkaságok evokatív ereje szinte modern háborús emlékművé avatja a mesterségesen kialakított koncepciót.

A Parthenón keleti frízéről származó kis részletet kiegészítették a British Museumban őrzött részek gipszmásolataival. A felirat szerint az „eredeti” nőalak Irisz, az szívárványhírnök. Közben halad az elegáns menet Zeusz és Héra előtt, készült a szent peplosz, mellyel felékesítik majd Athéné szobrát. A harmadik „kockán” Athéné és Héphaisztosz. De ők is csak másolatok. Valójában Londonban ülnek.

Az északi fríz egy csodálatos menete egyenesen élő. Hüdriákat visznek az áldozathoz: az első három szép szabályosan halad, a negyedik épp most emeli fel az edényt a földről. Talán most csatlakozik, de valószínűbb, hogy pihenni akart, és letette. Ez a mozzanat a legemberibb, természetesen szép, ahogy a hüdriát emelő fiú karja, alig kisejelő felsőteste is remekmű. Talán épp ezt a testet akarta megmutatni a szobrász az egyedi, a sorból kilógó mozdulat, a „törés” szépségében. A fiúk nyomában máris ott a zenész, aki már a következő „kockából” téved ide: a folytonosság varázsa és az elevenség koreografátlansága szép egyensúlyt alkot az őszinte vallásos buzgalommal.

A tűnődő Athéné az egyik legszebb antik dombormű. Az istennő sisakot és peploszt visel, bal meztelen lábáról áttolja a testsúlyt a jobbra, miközben egy sztélét néz. A sztélé ma pusztán egyetlen geometrikus keretbe foglalt üresség, a meredő hiány. Hogy az hősi halált halt hősök neveit tartalmazta-e, vagy a szentélynek felajánlott adományok listája volt-e rávésve, netalán valamilyen elmés feladvány, az örök kérdés marad. A múzeumi magyarázat szerint a háttér eredetileg kékre volt festve. Talán nem túlzás rokonítani a művet Rodin gondolkodójának rejtélyességével.

Egy különleges szoboralapzat, mely eredetileg három bronzszobrot tartott, csak részlegesen élte túl a történelem viszontagságait. Balra hét szakállas, köpenyes férfi táncol, jobbra nyolc meztelen pajzsos ifjú két csoportra osztva. Mind a férfiakat, mind a fiúkat egy-egy szimbolikus, az adott tánc műfaját megtestesítő nőalak nézi. A feliratról kiderül, hogy Atarbosz, Lüsizisztratosz fia két táncversenyt is megnyert, s ez alkalomból állíttatta ezeket a (ma már nem létező) szobrokat, konkrétan Kephiszodórosz arkhón idején. Szinte csak a kompozíció minimuma ismert, mégis maximális hatású: a görög művészet egyik csodája épp a töredék tökéletessége, esztétikai vitalitása.

A Rampin-lovas is „összetett” alkotás, az athéni test feje helyén gipszmásolat van, mivel az eredeti fej a párizsi Louvre-ban látható. A fej mégis fontosabb, hiszen

a mű a francia gyűjtő, George Rampin nevét viseli. A meztelen fiatal férfi fémkantárt és fémgyeplőt tartott a kezében, erről a sörénybe fűrt lyukak tanúskodnak. Egy lovasverseny koszorús győztese ő.

Megnyerő, kivételes mosolya még a másolatfejen is átüt, de talán a legszebb testrésze mégsem a feje, hanem, engedtessek meg ez a szentségtörés, a pénisz, melyet az őt fotózó fotósok igyekeznek mellőzni.

A Parthenón déli feléről való metopén egy kentaur ragad nyakon egy lapitát, hogy egy kővel vagy husággal üsse agyon. A lapita hiányzó karja viszont alighanem ezzel párhuzamosan egy lándzsát döfött a kentaur szügyébe. Paradox módon épp a láthatatlan lándzsa gyilkos ereje dönti el a harc kimenetelét. A kentaur hátsó lábának egy töredéke Münchenben van.

Szilón oszlopa kivételesen rejtélyes tárgy: egy szandál alakú háttér, melyet egy hosszú, ijesztő kígyó közelít meg, egy szakállas, jobb kezét hálaadásra emelő érett férfi látható. A szandál Aphroditéhez is köthető attribútum. Talán a vágy-szandállal „eltaposott”, végzetes szerelembe esett Szilónt látjuk, akin Aszklépiosz kígyója sem tud segíteni?

A görög művészet egyes emlékei olykor egy hatalmas puzzle-lé változtatják a világ antik emlékeket gyűjtő múzeumait. A fej Párizsban, a test Athénban, a lóláb New Yorkban. Kombinatorikus lehetőségek százaival számolhatunk, a széthordott örökség helyreállíthatatlan egysége ugyanakkor nyilvánvaló, ahogy az is, hogy a teljesség a töredékben is jelen lehet. Létezik olyan múzeum is, ahol az összerakással meg sem próbálkoznak: külön tárlókban, testrészek szerint helyezik el a szobortöredékeket. Külön polcra kerülnek a fejek, külön polcra a végtagok, külön polcra a mellkasmaradványok. E. M. Forster *The Classical Annex* című komikus novellájának főhőse egy múzeumi dolgozó, egy restaurátor, aki reménytelenül összekeveredett antik női és férfi szobortöredékeket tanulmányoz, és azt a feladatot kapja, hogy gondosan válassza szét őket. Ez az „alkatrészgyűjtemény”, ez a roncsolt testrészek lerakata a múzeum egyik leghomályosabb terme, viszonylag alig vonz érdeklődőket. Miközben a restaurálást készíti elő, az egyik szoborról leszakad egy fügefalevél. Visszateszi, de az ismét leszakad, sőt a pucér atlétaszobor egyenesen rádől, szinte maga alá teperi, mintha megelevenedne és meg akarná erőszakolni. Az ijedt kurátor egy ókeresztény szarkofágba bújik és keresztet vet. Úgy dönt, hogy be kell zárni a múzeumot és kivizsgálni ezt a képtelen és felfoghatatlan ügyet. Mikor hazazár, kiderül, hogy fia, Denis közben érte ment a múzeumba. Döbbenet tapasztalja, hogy a pajkosan kacagó Denis az elhagyott kiállítóteremben a megelevenedett atlétával szexel. Az antik világ száműzetése és a nem feltétlenül heteronormatív vágyak coming outja metaforikusan a novella lényegévé válik. Ahogy ebben a novellában a törmelékek által jelképezett kevert nemiségtől vagy genderfluiditástól jutunk el

a felszabadult szexualitásig és a tisztuló önképig, úgy juthatunk el az antik világ megértéséhez, ha nem riadunk vissza annak emberi, testi természetétől sem, ha nem redukáljuk a hagyományt csupán a szellemi régiók sterilen esztétikus tereire.

A Szelek Tornya a nyolc szélistent ábrázoló nyolcszögletű óra volt a római agorán: több értelemben és technikával mérte az időt. A homlokzaton a napóra lépett működésbe, belsejében egy klepszüdra, azaz vízóra működött, a tetején az aktuális szélmozgást egy pálcáját kinyújtó tritón jelezte. A tornyot egy szíriai mecénás, egy bizonyos Androniszkosz építtette Kr. e. 40 táján. A keleti fertályon Apeliótesz üde, kalászos-gyümölcsös alakja lebeg. Arca lekopott, hatalmas kendőben emeli terhét, ruhája szinte virágkehelyszerűen veszi körbe a derekát, hatalmas szárnya lenyűgöző energiákat rejt. Vegetatív életerőt sugároz, tékozló termékenységét erotikus ártatlansággal ellensúlyozza. James Stuart és Nicholas Revett rekonstrukciós kísérletén különösen fiatal, szinte valószerűtlenül lányos arcot rajzolt neki. A délkeleti Eurosz következik: bonyodalmas ruházatának redőzete hűvöset sejtet. Ő szakállas, érett, és nyilván megfontolt férfi benyomását kelti, elképesztő anatómiájú lábikrákkal. A meteorológia száguldó filozófusa ő. Notosz, a déli szél szakálltalan (és arctalan) ifja egy edényt cipel, egy szépséges amforát, melyből alighanem langyos eső ömlik. Teste éppoly áramvonalas, mint az attribútum formája. Lipsz, a délnyugati szél egy hajótartot tart a kezében, az első benyomásunk az, mintha egy hárfászerű hangszeren játszana. A pusztítás melódiái adják a háttérzenét, a háborgó tenger moraja. Arcának megmaradt része sem túl vonzó: szép, ijesztően szabályos, szigorú arc. De képes kedvezővé változni: a kihajózás reményét is táplálni tudja. A nyugati szél, Zephürosz következik: androgün termékenysége vetekszik a keleti szélével, ám sokkal hedonistább nála. Nem gyümölcsöt szór, hanem virágokat hint szét, hatalmas mennyiségű tarka szirmot és virágfejet. Korántsem olyan izmos, mint a többiek, lábszárai kissé vékonyak, ugyanakkor teljesen meztelen testét csak a virágáradatot felfogó kendő takarja el valamelyest. Északnyugaton fúj Szkirón, a havat hozó. Kezében kivételesen dekoratív edény. Egyetlen porcikája sem meztelen, nem különösebben vonzó, minden érzékiséget nélkülöző, korosabb, gazdag szakállú és burjánzó hajzatú, kérlelhetetlen férfi, aki akkurátusan végzi el a rábízott feladatot. Még Boreász is barátságosabbnak hat nála, noha ez alighanem csak álca. A jól öltözött szélisten egy kürtbe fúj: rettenthetetlen hadvezér és kéjelgő muzsikus egyben, akitől nem idegen a pusztítás heroikus muzsikája sem. És végül itt van Kaikiasz, az északkeleti szél: ahhoz képest, hogy jégverést hoz, és azt egy hatalmas pajzs belső, öblös feléből zúdítja ránk, szinte mazochistán alulöltözött.

Harrison Birtwistle izgalmas muzsikája a Panic. A „botrányos” darabot a zeneszerző dithürambosznak nevezte, és az antik Dionüszosz-kultusznak rendelte alá. A pánik szó Pán isten nevére utal, aki a darabban hangzó testet ölt, s akinek a lelke mélyén, a félelem ösztönerdejében a zenekar és a szopránszaxofonnal társult ütősök önmarcan-goló konfliktusa lejátszódik. Pánra utal a mottó, Elisabeth Barrett Browning versének (A Musical Instrument) részlete: „Ó, mit csinál a nagy isten, Pán, / lenn a nádas, a folyó mellett? / Romokat szór az átka és tiltást hint szét.”

A Lükeion a peripatetikus iskoláról nevezetes: Apollón Lükeiosz temploma és a Múzsák ligete pompázott itt egykor. Platón Lüsiziszeben Szókratész, miközben a Lükeion felé halad az Akadémiáról, itt elegyedik szóba két csinos fiúval. Ktészipposz elmondja neki, hogy Hippothalész szerelmes Lüsiziszebe. Hippothalész viszont meglehetősen esetlen szerető, mert járatlan a hódítás valódi művészetében, ezért szakértői tanácsra van szüksége. A bölcselőt a tornacsarnokba hívják, ahol kezdetét veszi a barátság és a színlelt és valódi szerelem, illetve a vágy és hiány bonyodalmaiból bogozó retorikai analízis. A szép ébreszti fel a barátságérzetet, a jó pedig eleve szép. A barátság oka a vágy, mely a magunkban fellelt hiányból fakad. Boldoggá és szabaddá az „igazi” tudás tesz. A vonzalmak a kozmikus világrend princípiumaival is összefüggésben állhatnak: ami kicsiben munkál, az valami nagyobb mása is egyben. A barátság és szeretet, illetve szerelem összefüggései értékszintek szerint változnak, az eszményi vonzalom a legfőbb jó közös elhatározásból való követésére irányul. Szókratész ezt mind a mai görög parlament mögött vitatta meg, ezen a most kies pusztaságnak ható, tikkasztóan meleg földdarabon, melynek az emlékezete ma kissé konkrétabb és elevenebb (a helyszínt csak 1996-ban sikerült azonosítani, amikor felmerült a modern művészetek múzeumának bővítése, a terület csak 2009-től látogatható), mint a korábbi századokban. Itt volt a Panopszforrás, a közelben folyt az Iliszosz, itt rabolta el Boreasz Óreithüát, itt szervezte meg könyvtárát Arisztotelész, itt figyelték a meglehetősen konkrét, egyre izmosodó szépséget a filozófusok. Niszosz megarai király sírja is a közelben állt – ha hihetünk Pauszaniásznak –, akinek saját lánya nyírta le a vörös tincset, miután szerelemre lobbant az ellenség vezérébe, s ezzel pusztulásba döntötte apját és annak birodalmát.

Platón akadémiajának helyszínét is csak a huszadik században fedezték fel a Dipylonkapunál. A meglehetősen átláthatatlannak tűnő romok mellett egy hatalmas templom magasul, vörös kupolája akár egy félbevágott cseresznye. A perisztülének nevezett épületet az akadémia részeként említi a felirat, a gymnaszion, illetve

birkózóiskola romjai korábbiak (Kr. e. 6. század), de a komplexum a római korig folyamatosan megújult. Egy lovas egy hoplitát támad: ez a dombormű innen került elő. A kalapot viselő lovas ereje teljében parádézik, szinte istenkísértő magabiztossággal tekint az ágaskodó ló elé esett nehézfegyverzetű katonára. Kielezett pillanat: a maskulin kérlelhetetlenség és az abszurd remény csap itt össze. A geometrikus stílust képviselő archaikus vázák mellett előkíváncszott a múlt regisztereiből egy Dionüszosz-fej is. Dionüszosz a nem túl elegáns szobron szakállas, érett férfiként mutatkozik. Nehéz ideképzelné azt az élénk életet, melyet a híres pompeji mozaik alapján feltételezhetünk, melyen a hét bölcs toposza szerint újragondolva „modern”, Platón környezetéhez tartozó bölcselők láthatók. Az épületalapzatok hol szögletes, hol hengeres fehér romdarabjai mintha földre hányt csontok lennének, mintha a földanya egyre aszottabb bőre alól tűnnének elő. Az ún. Szent Ház a Kr. e. 8. századból való: ma csak az alaprajza sejlik föl. Hét csarnokból állt és egy központi teremből. Az Akadémosz nevű hérosz kultuszhelyeként funkcionált, akinek a síremléke a hagyomány szerint ugyancsak itt állt. Akadémosz alakja még a mitikus ősidőkbe veszik: a megözvegyült Thészeusz elrabolta az akkor még csak tizenkét éves Helenét, akit ikerfivére (Kasztor és Polüdeikész) akár Athén elpusztítása árán is szerettek volna kiszabadítani. Akadémosz árulta el Helené tartózkodási helyét, s ezzel mintegy az ikerfivérek bizalmasa és Athén megmentője lett. A spártaiak, amikor Athént pusztították, a hérosz emlékhelyeit tiszteletben tartották. A terep ma a leginkább egy frissen megkezdett, tervrajza veszett építkezésre emlékeztet. A perisztülé négyszögletű, 40×40 méteres szabályos építmény volt, melynek funkciója ma sem állapítható meg teljes bizonyossággal, a felirat szerint nem kizárt, hogy Platón filozófusiskolájaként szolgált. Festett terrakotta metopétöredéket (egy férfi és egy szarvasgida látható rajta) és tetszetős oromdíszeket is találtak itt.

Aulus Gellius szerint Euklidész állítólag mindennap női ruhában szökdösött Athénba, hogy Szókratészt hallgathassa, mert a megaraiak csak halálbüntetés terhe alatt juthattak be a városba. Ez napi 60-60 km-es gyaloglást jelentett volna.

Épp az akadémiai Erész oltárától jött a „szép Alkibiades és Phaidros”, amikor Sókratés megpillantja Sathónt egy írotáblával. Sókratés csak a szépfiúk társaságában villanyozódik fel, és mindent a maga képére formál. Sathón is felkereste Diotimát, aki elmondta neki, hogy mit is mondott valójában Sókratésnek, amikor a szerelemről kérdezte. A valóság természetesen ellentétben áll Platón Lakomájának híres beszámolójával. A jelenlevők egy platánfa alá ültek, ahol a fiú felolvasta a beszélgetésről

készült művet. Szeretnék lelepni, leteperni, megragadni Erószt, de az folytonosan új és más alakot ölt. Anakreón Erósz-verse, melyben a szerelmet egy fiatal bikához hasonlítja, Sathón szerint közelebb van az igazsághoz, mint a meddő filozofálás. Két szerelem van: a Magunk szerelme és a Más szerelme. Sókratés kitart amellett, hogy „az igazi és szabad férfihez illő szerelem a szépekkel való foglalkozásban van”, az ő kegyeiket kell elnyerni szóval és ajándékokkal. A dialógus nevetségessé teszi a tornacsarnokok körül „éhes szemmel” ólálkodó kéjlesőket, majd feltárja, hogy a nőkkel is ugyanez a helyzet, de olyan pragmatikus szempontok is felmerülnek, miszerint aki fizet a szerelemért, az nyer is rajta. A szerelem egy vak, meglett férfi, akit egy csábos fiatal lány vezet, a Véletlen. A találkozás sokakat boldoggá, sokakat pedig szerencsétlenné tesz. A „Maga-szerelme” különösen problematikus: végül lehullatja szárnyait és kutya lesz belőle, ám az isteni szerelem csak ritkán időzik a földön, akkor is tízezer alakban. Az embereket az isteni szerelem a Maga-szerelme zsákmányának hagyja. Ezt a szellemes platóni dialógust Kerényi Károly találta ki és adta ki a valóban létező cinikus filozófus, Anthisztenész műveként, igaz a szerzőt a pszeudo jelzővel is ellátta. Nemcsak a szerzőtulajdonítás parodisztikus, hanem a fordítás is pszeudofordítás. Anthisztenész Diogenész Laertiosz szerint írt egy Szathón avagy az ellentmondásról című platóni dialógust, de az nem a szerelemről szólt.

A platóni dialógusok vérbeli antik parodistája Lukianosz volt, az ókori Voltaire és Rabelais egy személyben, ahogy mondani szokás. Lakoma avagy a lapithák című dialógusa fergeteges, Kerényiénél sokkal ütősebb és merészebb paródia. Philón és Lükinosz egy esküvői filozófuslakomáról beszélgetnek, mely botrányba fulladt. A vőlegény Khaireasz, aki a platonikus Ión tanítványa. A sztoát Zénothemisz és Diphilosz, a peripatetikusokat Kleodámosz képviselte, az epikureusokat Hermón, a cinikusokat a későn jövő Alkidamasz, de ott volt Hisztiaiosz grammatikus és Dionüszodórosz rétor is. A lakoma Philón szerint egyenesen a „bölcsek múzeuma” volt. Ám a bölcsek önmaguk híréhez méltatlanul viselkednek, Zénothemisz pl. túl falánk, és falatokat dugdos a mögötte álló fiúnak, Alkidamasz az elpuhultság és a nőiesség jelének tartja a székre vagy heverőre telepedést, Kleodámosz egy szép pohárnok felszedésén fáradozik: „két drakhmát csúsztatott a pohár mellé”, amikor a fiúnak visszaadta. A pénz leesik, ám mind a fiú, mind a filozófus tagadják, hogy közülük lenne hozzá. Alkidamasz meztelenül mutatkozik a nők előtt, fellép egy tréfamester is (Szatürión), akivel a cinikus végül nevetségés ökölpárbajra kényszerül. Alkidamasz később egy nyilvános vizelettel is botrányt kelt. A sztoikus Hetoimoklész levelét is felolvassák: minden szava merő parodisztikus képmutatás. Diphilosz is kétes hírbe kerül tanítványaihoz való gyanús viszonya miatt. A társaság Platón nyomán beszédekkel szeretné megkoronázni a lakomát: a téma a házasság lesz. Ión kezdte a szónoklást, aki azzal kezdte, hogy a legjobb az lenne,

ha „Platónhoz és Szókratészhez csatlakozva a fiúszerelemnek áldoznánk”, de ha már nőikkel vagyunk kénytelenek élni, legalább közösek lennének, hogy szabadulhatnánk a féltékenységtől. Az egyes iskolák képviselői kivételes örömmel kötnek bele egymásba, összevesznek minden jobb falatokon, egy tyúkot például úgy cibálnak, mintha az Patroklosz holtteste lenne. Hatalmas, eposzparodisztikus módon lefestett verekedés támad (erre utal a cím is), miközben minden iskola a gyakorlatban cáfolja azokat az értenyeket, melyeket elméletben kardinálisnak tartott. A sötétben még galádabb akciókra is sor kerül: a szerencsétlen vőlegény megebesül, és a nászkocsin kell őt hazaszállítani.

A Filozófusok árverése, Lukianosz talán legszellemesebb dialógusa, ugyancsak a filozófusokról szól. Hermész Zeusz parancsára felsorakoztatja a filozófusok lelkeit, és árverésre bocsátja őket. Különböző iskolák képviselői jönnek, és próbálják meggyőzni a vevőt tudományukról, szépségükről és hasznosságukról. Az első Püthagorasz, aki ötévi hallgatásról, a zene és a mértan gyakorlásának szükségességéről beszél, illetve elmagyarázza, miért hiba babot enni („alakra a férfi heréjéhez hasonló”, ha megfőzik, vérré válik). A „szutykos pontoszi”, Diogenész következik, egy igazán „férfias” és szabad lélek, egy világpolgár, aki még „házörzőnek” is használható. „Az emberek felszabadítója vagyok és a szenvedések orvosa” – definiálja önmagát. Utána egy kürénéi hedonista jön, de mivel „beszivornyázott”, túl sokat nem képes mondani. Jó kerítő lenne, és szakács, mivel a sütemények mestere is. A kacagó abdérai és a síró epheszosi, azaz Démokritosz és Hérakleitosz lelkei együtt kerülnek árverésre. Szókratész következik, aki saját bevallása szerint a leginkább a fiúszerlemhez ért a legjobban. A vevő épp szép fiának keres nevelőt, ezért azonnal visszakozik, ám Szókratész kifejti, hogy ő nem a test szerelmese, hanem a léleké, és ha fiúkkal is hál, ő bizony hozzájuk sem ér. Szókratész államelméletének és vallási képzeleteinek kiparodizálása is hasonló szellemben történik. „Ha valaki nagy, dicső tetteket vitt végbe, az nyeri el a legtündéribb, szép fiú csókját” – összegzi Szókratész az államelméleti fejtegetést, majd az ideák kifejtésére tér át. A szürakuszai Dión veszi meg őt két talentumért. Epikurosz következik, majd Khrüszipposz, a szófacsaró, a „szóhurkok” mestere, a szillogizmusok rettenthetetlen bajnoka, utána a peripatetikus „kettős ember”, akinek ezoterikus és exoterikus énje is van. Végül egy szkeptikus (pürrhónista) teszi fel a koronát a műre, aki szerint „egyáltalán semmi sem létezik”, miközben hihetetlen magabiztossággal állítja magáról, hogy ő bizony semmiben sem különbözik egy közönséges gilisztától.

Schliemannt előszeretettel nevezik „zseniális dilettánsnak”, lelkes kontárnak, pénzes, de szakszerűtlen mázlistának. Én a legprofibb olvasónak mondanám. Homéroszból

kiolvasni Tróját (bármely rétegét) mindenképpen elképesztő bravúr. A családi legendárium szerint a hétéves Schliemann egy gyerekek számára írt világtörténelemben szinte maga körül látta az égő Trója lángjait: karácsony volt, és megfogadta, hogy megtalálja a föld gyomrában emésztődő várost. Képzete aktiválta a történelmi emlékezet lélektani áramköreit, ösztöneivel érezte meg költészet és história egymásrautaltságát. Valójában egy iszákos, agresszív lelkész apa köznapi terrorja elől menekült az olvasásba: igaz, később ezt a pótvilágot idealizálta heroikus életrajzzá. Ki ne emlékezne a vegyeskereskedésbe betérő molnárlegényre, aki Homérosz hexameterait szavalja? És Priamosz kincseire a vörös, sötétpirosba hajló korai fotón? Mintha egy konyha jól elrendezett tárgyait pakolták volna fel a polcokra. Az Iliou Melathron Ernst Ziller ízléses épülete: ma numizmatikai múzeum (kb. 600 000 érmét őriz), noha kevesen veszik a fáradságot, hogy az apró fémdarabokat vizslassák a gondosan elhelyezett nagyítók alatt. A ház Schliemann miatt érdekes, illetve Ziller Pompejit idéző megoldásai okán. A falakon ott a „molnárlegény” hexameterai, a színhatások, a díszítő motívumok a vázafestészetet idézik. Hihetetlen, hogy mennyire zavarba ejtő az ekkor még teljesen ártalmatlan horogkereszt hangsúlyos jelenléte. A fényképező zavara ilyenkor fokozódik. Mennyire szépek az antik pénzek! Egy jó grafikus kezén kiváló könyvillusztrációk lehetnének. Figyelemre méltó pl. Athéné gyengéd és fenséges portréja az egyik athéni ezüstdrachmán: mintha légiessé tudná tenni a pénz súlyát, az anyag terhét. A híres bagoly aprólékosan kidolgozott tollazatát bármely ékszerész megirigyelhetné! A Szürakuszaiból származó ezüstpénzen a szép Arethusa arcát váratlanul kecses delfinek ússzák körbe. Mondhatni a kisugárzásában lubickolnak.

Ziller-épület a thesszalonikébéli Makedón küzdelmek múzeuma is, mely egy szokásosan csontvázszerű, csigolyamutogató lakótelepi ház és egy süteményszerűen túldekorált, impozáns templom között áll. A dél-balkáni mozgások külső szemmel átláthatatlan káoszában helyét kereső hellén jelenlét történelmi demonstrációja engem elsősorban mint vizuális jelenség érdekel. De még az egyenruhák, a fegyverek gyakorlatias „művészsége” is eltörlődik a sok izgalmas fotográfia mellett. Lambrosz Koromilasz görög konzul „húsos” fehér bajsza, egy fekete cylinder, egy elképesztő ívelésű kard, hat, egymás fölé párhuzamosan elhelyezett puska, romantikus diorámák. Te is lehetsz makedón harcos! A Manaki-fivérek (Janaki és Milton) munkásságát bemutató kiállítás egyenesen fantasztikus. A takácsok című, alig 60 másodperces filmjükben (1905) egy 114 éves öregasszony, Deszpina nagymama szó, illetve fon elképesztő eleganciával. De megörökítették temetést, felvonulást, tájpanorámát vagy szultánlátogatást is.

Mark Merlis elképesztő regénye az *An Arrow's Flight* eleven mítoszparódia. Pyrrhus, a halott Achilles huszonegy éves fia luxusprostituiként és go go fiúként dolgozik egy melegbárban, mégpedig az 1980-as években. Egy eunuch ráveszi, hogy csatlakozzon a görög sereghez. A jóslat szerint Philoctetes újat kell megszereznie, hiszen a Trója-hadművelet csakis így lehet sikeres. A fiatalember el is csábítja az idős férfit, de egyre jobban kötődik hozzá (Philnek ráadásul Parisszal is viszonya volt, mitikus őseje van). Phil sebe a regényben az AIDS metaforájává válik, Trója potenciális veszte ebben az értelemben humanitárius katasztrófa. A kissé elpuhult, szép Pyrrhust legendás apja egyszer „puncinak” nevezte, s ez végzetesen traumatizálta a serdülő fiú önképét. Végül a hipermaszkulin készítés jegyében megszerzi a kígyómart bokáját, bűzös Phil „íját”, méghozzá Fire Islandon (ami Lemnos szigetével kerül mitológiai vonzásba), ahol egykor a leleményes csaló, Odysseus hagyta magára a beteget. Pyrrhus motivációs irodalomra szorul, hát felüti Az igazi férfi tizenkét titka című bestsellert, mely Herculest állítja a követendő eszmény pozíciójába. Merlis elragadó humora, stiláris magabiztossága a jelen lélegeztetőgépére kapcsolja a régi antik mítoszokat. Vitathatatlan, hogy olykor csak színes lufikra futja a levegőből, de ezek a lufik felemelkednek és boldogan szállnak szét a végtelenbe.

A farkas és birka szembeállításáról szóló posztezópuszi mesék egyikének tanulsága egyenesen döbbenetes: a birka egész életében a farkastól félt, de végül a pásztor ette meg.

Az alapvetően sziporkázó és vonzó Edward Grieg végül nagyon el tud sekélyesedni, vezényelje bár maga Karajan. Holst meg talán korábban is meglehetősen sekély volt, csak itt-ott merészkedett magasabbra, pedig a bolygókról írt kozmikus, bár lappatag hévömléssel. Guido Facchin (1946), aki esküszik az ütőshangzásra, mint-ha sokkal ügyesebb lett volna a tárgyban: a *The Planets* (2017–2018) hárfára és ütőökre íródott, az antik isteneket alapvető tartományaikkal együtt jeleníti meg. Kronoszt időistenként a tamtam és harangjáték, kérlelhetetlenség és kimért kiszámíthatatlanság jellemzi, Zeusz a földet esővel termékenyítő, villámmal szabdaló macsó, akinek titkos hárfája van a lelke helyén. Árész vad és agresszív izomagy, maga a heteronormatív bagzási vágy, mely csak az Aphrodité-tételben oldódik melodikusan nőivé, válik kiegyensúlyozottá. Hermész a távközlés, a net, a kereskedelem terepein marad, kap pár egzotikus hangzáshatást, hogy látszódjanak a távolságok, melyeket ősi funkciójából adódóan összeköt. Uránosz a legmisztikusabb, az égszerkezet konstrukciója Hindemith Kepler-operája óta komoly zenei kihívás. Poszeidón tengerét a zeneszerző a játszi közhelyekkel alkotja meg, van kagylókürt

és hangfürtzuhatag is. Plútó alvilága elképesztő hangzásokból áll össze Dante poklává, válik horrorfilmmé. És végül Gaia, a Földanya, ő a legromantikusabb, itt van a legtöbb allúzió is, az anyaméhből szólal meg a Lascia Ch'io pianga händeli motívuma is, mely ijesztő termékenységgel zúdítja ránk a jövőt.

A komáromi Csillagerőd jut eszembe teljesen váratlanul. Egészen konkrétan a Szépművészeti Múzeum gipszmásolat-gyűjteménye. Ez az inkább emlékeztető és vágykeltő játék nagyjából azt sugallja, hogy azonnal, halaszthatatlanul indulj Itáliába vagy utazz Görögországba. Az oroszlános kaputól a Diadumenoszon, Periklészen, a Prima Porta-i Augustuson, a méloszi Aphroditén, a „bánatos” Athénán át Laokoónig itt mindenből van egy tartalék, sőt itt vannak Michelangelo és Ghiberti „munkái” is. Talán épp ebbe a héroszok és istenek termébe terelték be 1944-ben a zsidókat deportálás előtt.

Athénhoz a szigetek közül Szalamisz kivételesen nevezetes, hiszen már a trójai háborúban tizenkét hajóval vett részt a nagyobbik Aiász vezetésével (nevét az Aianteio helynév őrzi). Szolón epigrammáinak mániákus tárgya, hasonlóképpen, mint Cato halálra ítélt Karthágója. A szalamiszi csata pedig végleg beírta a sziget nevét világtörténelembe: Ampelakia antik romjait szinte felemésztette a föld és a víz, az ókori kikötőben zajló ásatásokat lassítják egy hajógyár gazdasági érdekei, a szigorúan ellenőrzött hadi létesítmények benyomását keltő zárt területek előírásai, a hajójavítók, illetve a hajótulajdonosok bonyodalmas tulajdonviszonyai. A kikötőkben elsüllyedt hajók türelmesen várják archeológusaikat vagy a roncsfeldolgozókat. Kevés görög sziget képes ennyire titkolni antik múltját. Az antik Szalamisz csak néhány archeológiai felszínborzolásban és néhány múzeumi tárlóban létezik, a modern valóság maga alá temette.

Alwyn Tower, Glenway Wescott amerikai író alteregója a Visit to Priapus című Glenway-regény hőse megunja, hogy egy hármasság (Wescott sokáig élt és utazott Monroe Wheeler majdani neves múzeumi kurátor és a nagy fotós, az antikvitáshoz és a baletthez egyformán vonzó George Platt Lynes társaságában) felesleges, vagy legalábbis nélkülözhető eleme legyen. A pöttykeréklét helyett felkeresi a pszeudoentellektüell dilettáns, de kivételesen nagy farkú festőt (Mr. Jaris Hawthorn of Clamariscasset, azaz Priapust), hogy szigorúan kielégítetlen erotikus

izgalmak közepette elmélkedjen kétes vágyairól. Fokozatosan merül el az ironikusan érzékelt közepszer és az altesti „kiválóság” abszurd birodalmában. A test igazsága és ereje „igazolja” a „művészetet”: félelmetesen cuppog a túlstilizált létezés végső, brutálisan táguló köcsögsége. Egy nap, egy éj, egy reggel Priapus kertjében (itt és most konkrétan Maine megye), hódolat az esztelen zarándoklat jelképének („the symbol of this silly pilgrimate”) – útikalauz dörzsölt metaforafejők számára. A festő szeme félállatias, metamorfózisszerű, szeme közönye egy szatír mitológiai pátosza, mosolya etruszk mosoly („he smiled in Etruscan style”). Proteus és Tantalus: ez is egy lehetséges szereposztás. Egy agyafúrt Proteus Priapus maszkjában, és egy hedonista Tantalus, akit folyton átvernek. „Van benne valami különös szirup, de nem ömlik szét” – írja Wescottról Alice B. Toklas. Teljesen igaza van a szöveggenerálásra vonatkoztatva is: Wescott szirupjában döglött legyek és rovarhullák tenyésznek, s itt-ott beleszédül egy-egy összeaszott virágszirom vagy kókadt csipkebogyó is. Az önéletrajzi szöveg Amerikában 2009-ben jelent meg először, a Ganymede hasábjain, kötetben viszont még később, csak 2013-ban a wisconsini egyetem kiadásában. Hemingway a nyálas, affektáló, nőies férfi karakterét szabta Wescottra A nap is felkel című regényében. Szüksége volt erre a nézőpontra is, hogy a háború utáni nagy szexuális bikaviadalban a főhős, Jake Barnes sebesüléssel szerzett homofób impotenciája ellenpontot kapjon, és hipermaszkulinitása sajgóbbnál sajgóbb lehessen. Mi lehet bosszantóbb egy ilyen alak számára, mint ha egy férfi önként kifarol a saját neméből, miközben ő, a szuperhím testileg képtelen férfi lenni? Hogy birtokolhat egy meleg lelkileg egyetlen nőt is, akit ő testileg képtelen maga alá gyúrni? Hemingway a „szirupgyáros” figurát eredetileg (elég „áthangzóan”) Roger Prescottnak nevezte el, csak később lett belőle Robert Prentiss.

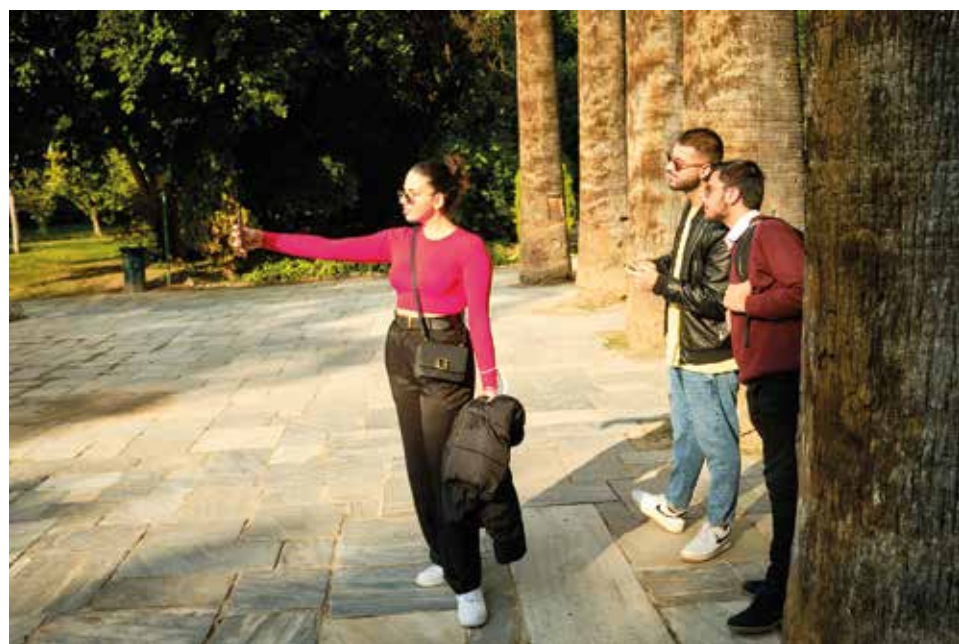
„Értem Homéert, igen, hisz görög voltam. / Pythagorasnak igazsága van. / Athén szült engem Perikles korában, / Láttam Sokratest rablánciaiban, / Megtömjéneztem Phydias csodáit, / Látám Ilissust, mint virágozott, / S Hymett hegyén a méheket fölkeltem; / Ottan szeretnék én meghalni, ott!” – írta Petőfi Béranger „után franciából” Képzelt utazás című versében. A konkrét athéni utazás ezzel szemben a vitalitást erősíti meg: úgy szeretnék élni, ahogy az antikvitás ősmintázatai élnek az időtlen időben. S ha nem is hozunk létre Homéroszhoz, Püthagoraszhoz, Szókratészhez vagy Pheidiászhoz mérhető alkotásokat, egyszer csak azon kapjuk magunkat, hogy önkéntelenül is a meglévő szépség hol leleményes, hol kissé önironikusan ügyetlen tolmácsává szegődtünk.

A világ legigazságosabb versenye

Kovács Viktor athéni fotósorozatáról

Az utcákon lődörgő fotós évtizedek óta azon fáradozik, hogy a nem magától értetődő látványokat felkutassa, majd rögzítse és elénk tárja. Henri-Cartier Bresson óta az így készült fotográfiák lényegét hívjuk a döntő pillanatnak. Csakhogy ennek a *döntő pillanat*nak nincsen semmiféle különösebb ismertetőjele. Bárhol megtörténhet, megszerzéséért a világ legigazságosabb pályáján, az utcán zajlik a verseny.

A klasszikus dokumentarista fotósok ezzel szemben nagyon fontos témái vannak, ők nem arról kell kérdezni, hogy merre járt, helyette a min dolgozik? kérdés a helyénvaló. Témája lehetőleg teljesen egyedi, a lényeg, hogy a pályán, ahol éppen mozog, ne is akadhasson versenytársa. A világjáró fotósok valójában a fényképező turisták irigyelt példaképei. Az előbbieket már egymással versenyeznek, a cél a mindenki számára hozzáférhető látványosságokról a legjobb képeket elkészíteni a megbízók vagy saját maguk számára. Az adott látványosságról készített képek közül mindig lesz egy legjobb, de csak azért, hogy legyen mit legyőzni a közeljövőben.

Egyszer Kínában, a Jåde-sárkány Havas Hegyének tövénél talákoztam két – nem is tudom miféle – fotóssal. A fényképezőgépeik állványait szorosán egymás mellé állították, hogy egyiküknek se lehessen jobb a képe, mint a másiknak. A kihuzatos fényképezőgépek a tó közepén álló pagoda felé néztek, a háttérben innen nézve vehető ki a hegy csúcsának sárkányra emlékeztető formája. A fotósok a naplementét várták, amely tiszta időben néhány percig világítja meg a pagodát. A hegyet aznap felhő takarta, de ők türelmesen vártak, ugyanis csak a fénykép kedvéért nem akartak később visszatérni Licsiangba. Bár szép fénye volt a naplementének, a felhő nem húzódott le a hegycsúcsról. Mindketten expozíció nélkül csomagolták el a fényképezőgépeket, mert nem történt meg a tökéletes pillanat.

Az igazi utcai fotóst (street photographer) arról lehet felismerni, hogy neki teljesen mindegy, merre jár. A képekkel kapcsolatos egyetlen, leginkább a zenhez közelíthető filozófiája van: ahogy a megvilágosodáshoz elég lehet egy pillanat, így a jó kép is bárhol szembejöhet. Számára a különböző témák körül sündörgő, vagy a látványosságok tökéletes leképezésén ügyködő kollégák csak megmosolyogtató megerősítések arról, hogy egy igazi művésznek elég átsétálni az utca túloldalára ahhoz, hogy egy jót kattintson. Pontosan tudja, hogy a képek a fényben vannak, és a rögzítésük lehetősége jelenti a fotográfia megszületését. Bár a fény és a benne rejlő kép teljesen valóságos, de a pillanat megállításának természetben nem létező lehetősége választotta el a fotográfiát a valóságtól.

De az utcai fotósoknak még ez sem elég, a valóságtól zsákmányolt képet másodszorra is elszakítja attól, azzal a gesztussal, hogy teljesen ismeretlen, első ránézésre sokszor érthetetlen látványokkal szembesíti a nézőt. A fényképekkel egyidős a velük kapcsolatos bizalmatlanság, a helyzetet sokat ront, hogy manapság már nincs is szükség fényre a képek elkészítéséhez, a körülöttünk felbukkanó képszerű látványok egyre gyakrabban fény nélkül jönnek létre. Jelenleg abban az utolsó pillanatban vagyunk, amikor az emberek túlnyomó többsége még megörökölt bizalommal tekint a fényképekre. Valamennyire még él a vágy, hogy a fényképek a valóságra mutassanak rá, ennek egyik jele, hogy továbbra is létezik a sajtófotó (és a fotóriporter), az újságokban időnként fényképek kísérik a mondatokat.

Ez a bizalmi helyzet egészen biztosan az egyik feltétele annak, hogy a street photography egyelőre képes megzavarni az érzékelésünket, és legalább egy pillanatra ki is zökkenthet bennünket azzal kapcsolatban, hogy mit is gondoljunk életszerűnek és valóságosnak. A jó street photography azt ünnepli, hogy az élet bár szép, de egy cseppet sem életszerű. A fotós ezért megy az utcára: apró titkok után kutat, leleplezi az illúziót, hogy eltöltsön minket gyanakvással. Például az itt látható válogatás a kezdő pozícióba helyezett önarcképen kívül a rendszerhibák gyűjteménye. A képeket egy nagyobb merítésből válogattam ki, akkor még az önarcképet a fotós bemutatkozásának/bemutatásának szántam. Most, ahogy a fényképekkel kapcsolatos bizalomról írok, látom, hogy a kezdő pozícióba helyezett önarckép is a fényképek iránti bizalomért kiált. Abban kíván minket megerősíteni, hogy a képek szerzője természetes személy.

Kovács Viktor húsz éve fotózik, de nem volt még kiállítása, igazából még egyseges, tematikus anyaga sem. Eddig. Hitvallása viszont eddig is volt. Kezdetektől fogva abban hisz, hogy az igazi képekért az utcára kell menni. Ott aztán közel kell menni a témához, érezni kell a másikat, meg kell élni a jelenlétet. Gulyás Miklós, magyar street fotográfus sok-sok évvel ezelőtt egy előadása közben azt mondta, hogy a mesterlövészek távcsöves puskával dolgoznak, a profik pedig késelnek. Nem ördögtől való a vadászatot, a másik levadászásának a hasonlatát behozni az utcai fotográfiába, de én most inkább a kukkolás és a zsebelés közé tolnám el a hasonlatot, a fényképezés szempontjából az eredmény végső soron ugyanaz marad.

Ha idegen embereket akarunk fényképezni az utcán, a közelség meghozza az adrenalint. Nem bukkatunk le, nem kaphatnak minket azon, hogy fényképezünk, a tevékenység tényleg kicsit olyan, mint a zsebtolvajlás. Viszont bármilyen kicsi is a fényképezőgépünk, ha nem vagyunk profik – vagyis igazi ügynökök –, a kameránk valószínűleg sosem maradhat teljesen rejtve. A szerző szerint a gyakorlat idővel segít, és megszokjuk a félelmeinket, vagy élvezzük a helyzet adta izgalmakat. Ő személy szerint még egy szabályt bevezetett nehezítésképpen: a képek többsége szemmagasságból készült, ezzel láthatóvá téve a fényképezés aktusát – és egyben ez az a nézőpont, ahonnan ő maga felismeri a helyzeteket.

Azért is teszi ezt, hogy a fényképeivel kivigye a tekintetünket az utcára. A látványért nem kell hajlonganunk, vagy különös perspektívákat megszoknunk. Ha meglát valamit, abban az a fontos, ahogy az van. Nem szeret bele a háttérbe, nem színpadot rendez be, nem vár arra, hogy a gondosan kitalált kompozíciójába belesétäljön a téma, vagy valamit oda fújjon a szél. Ha a geometria érdekelné – úgy tartja –, hogy a képek nagy része elkészíthető lenne másnap is. A renddel szemben áll a rendezetlenség és a spontaneitás. Kovács Viktor nem siet sehova, mert ahogy egy igazi hosszútávfutó, csakis magával versenyez ő is.

William Egglestonhoz hasonlóan semmiről sem csinál egynél több képet. Eggleston azért tesz így, hogy később ne kelljen eldöntenie, melyik a jobb kép, később már nem akar ezen gondolkodni, a fényképezés pillanata a döntő. Kovács Viktor a digitális korban aktualizálja a kérdést, és a tárolókapacitás optimalizálására is gondol, amikor nem akar felesleges képeket feleslegesen tárolni, hogy aztán azokkal soha többé ne történjen semmi sem.

2023 után egyre nehezebb a fotográfiáról beszélni a mesterséges intelligencia által generált, fény nélkül készített, fényképnek látszó látványok említése nélkül. Egy átlagos fotósnál én egy ideig optimistábbnak gondoltam magam, de valójában az történt, hogy nem gondoltam bele a street photography mozgalom fenyegetettségébe. Pedig a kijelzőkön a valóságos képek egyre inkább megszűnőben vannak. Az utcai fényképezés eddig sikeresen megküzdött az összes képmanipulációs eljárással. Mostanáig minden helyzetben felmutatta, hogy saját jogon képes felfüggeszteni a valóság és az életszerűség fogalmait. Az utcai fotósok újra és újra bizonyították, hogy képesek olyan látványokat zsákmányolni, amiket a hétköznapi gondolkodás nem irányzott elő.

Kovács Viktor képei, ahogy annak a street photography esetében lennie kell, nem kézenfekvő látványokkal dolgoznak. Nem tudhatjuk pontosan, hogy melyik részletben rejtettek el kódolt üzenetet. Egyezményes jel-e, ha terelőbójákkal és egy darab slauggal, látszólagosan tilalmi zónává alakítja az árnyékban álló üres székeket, és mit akar mondani azzal, hogy a funkciójától megfosztva megszemélyesítette azokat? Van-e ennek a slaugnak bármi köze a másik képen látható slaughoz, és tudja-e az a slaug, hogy az építkezési takarófólia mögött bujkáló részét is látjuk? Megállítható-e a kúszónövény terjedése, vagy egyszer végképp elborítja majd a várost?

A szerző kitartóan leplezi le a különböző helyzeteket. Ha követni szeretnénk a gondolkodását, érdemes magunkban mormolva sorolni a képeken megfigyelt részleteket, és azokat jelentőséggel felruházni. A fényképek kompozícióját ugyanis mindig a fotósok irányítják. Azt hiheti a néző, ő dönti el, milyen sorrendben nézi meg a képpontokat, pedig a tekintet cikázását a fotós előre kitervelte, még akkor is, ha villámgyorsan nyomta meg az exponológombot. A sorrendiség felfedi a kép jelentését, üzenetét, a képek egymásutánisága pedig az arab telefon nevű játékra

utal, ahol a játék célja az információ folyamatos eltorzítása. Létezik fülbe sűgős verzió is, de ez teret enged a félrehallásnak, miközben az információ elferdítése a fejben kell hogy megtörténjen. Az igazi verziót hangosan kiabálva kell játszani, mert az információ hamisítása mindig tudatos és nyilvánvaló kell legyen.

Kovács Viktor utcai fotós elsősorban a torzítások nyomát kutatja az utcákon. Pontosan tudja, hogy az elsődleges manipulációk a látványokon keresztül támadnak ránk a világban, mindeközben a fényképek megfelelő módon támogatják a valóságról alkotott elképzeléseink rugalmasan tartását is. Ha felismerjük két kép helyes egymásutániségát is, majd az összeset a helyes sorrendbe tesszük, az arab telefon mintájára már a fordított sorrendben haladva kiolvashatjuk a torzítás mértékét, így akár eljuthatunk az igazsághoz is. Kedves olvasó-néző, ha már az olvasásban eddig eljutott, akkor bevallom, ez nem egy cikk, de nem is egy kritika, a tanulságot mindenkinek magának kell a képekből kiolvasnia. Ez inkább egy megnyitászöveg lehetne, aminek úgy illene végződnie, hogy: Fogadják szeretettel Kovács Viktor életének első kiállítását, amit ezennel megnyitok, nézzék meg alaposan a most következő fényképeket!

Cserna-Szabó András

Ínyesmester a vörös prés alatt

Egy szakácskönyv kálváriája 1955-ben

Magyar Elek emlékének
Magyar Bálintnak köszönettel

Az ezredforduló környékén – immár fiatal íróként – 2–3 évig a *Magyar Konyha* című világlap főmunkatársa voltam. Helyzetemmel nem mindig voltam elégedett, ennek olykor hangot is adtam. Az idősebb újságírók mindig azzal vigasztaltak: „Öcsi, örüljél, hogy ide kerültél, a gasztronómiában legalább nincsen politika!” Hogy mennyire nem volt igazuk, erről fog szólni a következő írás.

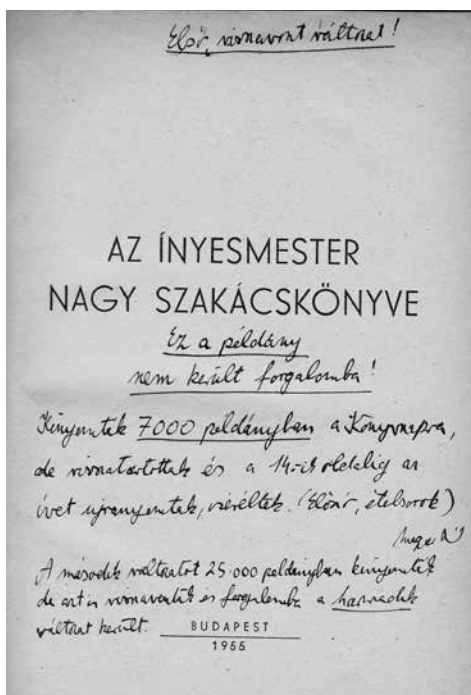
Hogy mit jelent a magyar gasztronómia történetében Magyar Elek (1875–1947) neve, azt talán már nem kell elmagyarázni. Előbb a *Pesti Napló* hasábjain, majd 1932-től könyv alakban jelentek meg Ínyesmester írásai és receptjei, melyekkel tulajdonképpen csúcsra járatta az irodalmi szakácskönyv dumas-i műfaját – melyet Magyarországon először Emma asszony (Ignotus) próbált meghonosítani (*A Hét szakácskönyve*, 1902, 1908), s Magyar Elek után olyan írók folytatták ezt a hagyományt, mint Lénárd Sándor, Bächer Iván vagy Vánca István.

Magyar Elek és Visy Masa 1939-ben (FORTEPAN / Magyar Bálint)

Ínyesmester szakácskönyveinek szinte megszámlálhatatlan kiadása jelent meg, szinte követhetetlen tartalommal. Ez a történet maga megérne egy filológiai kalandregényt. A mű 1932-ben jelenik meg először az Athenaeum Kiadónál 2200 recepttel, ebből 10 000 példány fogy el. 1933-ban már 2500 recept lát napvilágot, újabb 5000 példányban. A kötet 1937-ben már 40 000 példánynál tart. Még a negyvenes években is az Athenaeum adja ki az „új, lényegesen bővített” kiadásokat: 1941-ből, 1946-ból és 1948-ból is ismerünk kiadást a könyvtári katalógusokból. 1950-ben már egy „átdolgozott” kiadás jelenik meg (nyilván nem Magyar Elek dolgozta át, aki 1947-ben elhunyt), 1953-ban a Művelt Nép adja ki (1951-ben és 1954-ben 3 kalózkidás jelenik meg belőle Buenos Airesben). És már el is jutottunk az 1955-ös, a Műszaki Könyvkiadónál (háromszor is) napvilágot látott kiadáshoz, melynek felettébb érdekes körülményeiről jelen írás fog beszámolni.

Magyar Bálint, Magyar Elek unokája rendelkezésemre bocsátott két könyvet és egy komplett levelezést. Először a könyvekről. Az *ínyesmester nagy szakácskönyvének* 1955-ös kiadása mindkettő. Magyar Pál (1918–2001, hírlapíró, Magyar Elek kisebbik fia) az egyik kötetbe ezt írta: „Első, visszavont változat!” Majd alatta: „Ez a példány nem került forgalomba! Kinyomtatták 7000 példányban a Könyvnapra, de visszatartották, és a 14-ik oldalig az ívet újrayomták, cserélték. (Előszó, ételsorok.) A második változatot 25.000 példányban kinyomták, de azt is visszavonták, és forgalomba a harmadik változat került.”

Magyar Pál bejegyzése az 1955-ös kiadás 1. verziójának címloldalán

A második verzióból sajnos nincs példánya a Magyar családnak, de a harmadik verzióból igen. Ezt írta Magyar Pál a kötet címlapjára: „Ez a III., forgalomba került változat.”

Az 1. és a 3. verzió kolofonja ugyanazokat az adatokat tartalmazza, például hogy a könyv megrendelésének dátuma 1955. IV. 8. volt, „Imprimálva: 1955. V. 16. / Megjelent: 1955. V. 25.” Mintha az 1. és a 3. változat között nem történt volna semmi. Mintha nem is lenne 2. és 3. változat. Pedig a vörös prës, a kommunista cenzúra nagyon is mûködésbe lépett, és szinte mindent tudunk szempontjairól, hála annak, hogy ránk maradtak a lektori jelentések és az ezzel kapcsolatos levelezés.

1955. VII. 12-én megírja cenzori jelentését Ivány Béla. Hogy pontosan ki õ, arra a *Szabad Nép* 1952. IX. 27-ei számában találunk megfejtést: „Ivány Béla elvtárs, a »Szikra könyvkiadó« lektora a Fõvárosi Beruházási Vállalat és a Fõvárosi Gázmûvek Kresz Géza-utcai kirendeltsége bürokratikus munkájáról panaszkodott. Ivány elvtárs új lakást kapott, azonban feleségével és tízhónapos gyermekével több hónapig nem tudott beköltözni a lakásba, mert a két vállalat nem készítette el a lakás gázvezetékét. Ivány elvtárs levele nyomán a Fõvárosi Beruházási Vállalat a gáz bevezetésének akadályozóit – más hasonló jellegû mulasztások miatt is – elbocsátotta. Szeptember 17-én a Gázmûvek bevezette a gázt a lakásba, és Ivány elvtárs beköltözhetett.” Szóval Ivány elvtárs egy igazi, nehézsúlyú, vörös cenzor! Fõállásban fõvárosi alkalmazottakat rúgat ki, szabadidejében a magyar munkásmozgalom történetének dokumentumait szerkeszti, illetve rendezi sajtó alá, valamint ebben a témában közöl recenziókat. Ivány elvtárs nem egy kéziratot lektorál (cenzorál), hanem egy már megjelent kiadványt, feltehetően az 1. változatot. Ennek oka valószínűleg az, hogy nincs kézirat, Ínyesmester szakácskönyvének egy régebbi, háború előtti példánya (kicsit meghúzva, kicsit megtoldva) kerülhetett a nyomdába. Ivány elvtárs dolgozatának címe: „Megjegyzések »Az inyesmester nagy szakácskönyve« címü kiadványhoz”. Már az első oldalon támadásba lendül: közli, hogy õ szakmai erényekkel nem tud foglalkozni, és õt nem érdekli az sem, hogy egy már megjelent könyvrõl van szó, és hogy milyen technikai módokon lehet javítani a szöveget. A lényeg, hogy a könyv bár jót akar, de „ártalmas eszközökkel”. „Kiknek a kezébe szánták ezt a könyvet? Hogy nem a dolgozó asszonyok, vagy dolgozó család otthonlevõ egyszerű háziasszonyai részére, az biztos. Ez kiderül a receptek összeválogatásából, melyeknek zõme olyan ínycsiklandókból áll, hogy azt átlaghelyen már csak idõ hiányában sem fogják soha elkészíteni.” Ivány kifogásolja a „lírai” bevezetõket, a stílust, a megfogalmazásokat, az elnevezéseket és az illusztrációkat is. A kötet illusztrációit Korcsmáros Pál (1916–1975) grafikus készítette, aki éppen ebben az évben áll elõ első képregényével (a *Szabad Ifjúságban* jelent meg *Hazádnak rendületlenül...* címmel, Vörösmarty Mihály életét dolgozta fel), majd 1957-ben a *Füles* egyik alapítója lesz, és képregényeivel itthon világhírû (leginkább a Rejtõ regényeibõl készült mûvei váltak idõvel kultikussá).

De nézzük Ivány elvtárs általános konklúzióit Ínyesmester könyvével kapcsolatban. Az egész könyv a „régmúlt” hangulatát árasztja, nem a dolgozó nőknek készült, hanem a „régí nagyúri konyhák”, az „udvarházak” szakácsnőinek. (Ebben azért, valljuk be, van némi igaza a lektor elvtársnak.) Továbbá a könyv számos kitétele „alkalmas mai életünk befektetésére”. Néhány durvább példát kiemel a szerző (olykor tényleg olyan a stílusa, mintha Virág elvtársat hallanánk *A tanúból*). A „szokványos tömegkoszt” megfogalmazás szerinte az üzemi, szövetkezeti konyhák ócsárlása. Nem igaz, hogy csak vidéki kofától érdemes tejfölt venni, mert a bolti hamisított! Felső-Magyarország helyett Szlovákia a helyes kifejezés. A „vidéki kúriák” ma már „szövetkezeti központok” és „nyaralók”! Ne ragaszkodjunk a régi ünnepekhez, okít Ivány elvtárs, ezek ma már csak munkaszüneti napok, és sohasem voltak a dolgozók hagyományai, jóval inkább a kiváltságosoké. Ne hajbókoljunk a nyugati (angol, francia) konyha felé! A karácsony különösen csípi a lektor elvtárs szemét: „Miért kötjük a diós és mákos bejglit a karácsonyhoz? Azt hiszem, nem egyedül vagyok, aki szívesen elfogyasztja azt, mondjuk, július 12-én is.” Ivány a 4. gépelt oldalon már felemeli hangját: „Teljesen érthetetlen, hogyan lehetett ezeket leközoelni...” A „visszaemlékezéseket” szigorúan irtani kellett volna! Ivány továbbá nehezményezi, hogy a könyv „tömény magyartalanságot” terjeszt, melynek háttérében „nyugatimádator” lát. Minek a „Csirke à la Pompadour” és minek „bestaubolni”? Minek a „Borjúfejhús au gratin” és a „posírozás”? Ilyen „kifejezések garmadával fertőzik nyelvünket e kiadvány révén”! És az illusztrációk! Csupa piaci kofa, nagysága, szobalány, malomtulajdonos és tekintetes úr a „régí világból”! A cenzor férfiasan bevallja, nem járatos „kereskedelmi berkekben”, de azért felsorol 23 olyan árucikket, melyek ugyan szerepelnek a könyvben, de a szocialista kereskedelemről már kiszorultak: a medvehústól a madeiráig, a parmezántól a gyömbérig, a maraszkinólikórtól a lazacig, a datolyától az olíváig. Szigorú szavakkal zárja lektori jelentését: „Összefoglalva: mindezek alapján úgy látom, hogy a kötet mostani formájában nem terjeszthető, s a fentiek alapján nehéz lenne

elképzelni valami olyan eljárást (ragasztás, előszó stb.), ami terjeszthetővé tenné ezt a könyvet, hiszen majd minden lapján akad probléma. Ezért a kötet alapos átszerkesztését és újbóli kiadását javaslom.”

Kedves gyerekek, íme, így nézett ki, amikor az ötvenes évben betiltottak egy könyvet. Az ott a cenzor bácsi, az meg a betiltott könyv!

Az inyesmester nagy szakácskönyve (1955)

Ám a kötetnek nemcsak „pártcenzora”, hanem szakmai cenzora is volt: Barta László, a Belkereskedelmi Minisztérium Áruházi Kereskedelmi Igazgatóságának osztályvezetője. (Ez a lektori jelentés, bár nem szerepel rajta dátum, feltehetőleg az előzővel nagyjából egy időben, az 1. verzió kinyomtatása után készült.) Bizony, Barta elvtárs sem bánt kesztyűs kézzel Inyesmesterrel. Bár azt elismeri, hogy „étvágyat csinál” és „sok hasznos tanácsot ad”, amire a dolgozó nőknek igen nagy szüksége lenne, de a fejezetek bevezető részeit (tulajdonképpen az irodalmi részeket) „politikailag hibásnak” nevezi, melyek tele vannak erőltetett hasonlatokkal, káros megjegyzésekkel, öncélú, feleslegesen szellemeskedő részekkel – ezek csak „kínos mosollyal” fogadhatók. Rendesen meg kellett volna húzni az alapanyagot, mert akkor a papír 10%-a is megspórolható lett volna, ami nem utolsó dolog népgazdasági szempontból sem. Túl régies a nyelv, magyartalanok a kifejezések, germanizmusok hemzsegnek mindenütt. Kéne egy bővebb előszó, jelenti ki Barta elvtárs (ezt egyébként Ivány elvtárs is javasolta), melyben elmagaráznánk a mai olvasóknak, hogy nincsenek

már budai kiskocsmák, főnökök, vendéglősök, hentesek, magánpiac, magánkereskedelem, hanem a szövetkezetek és az állami kereskedelem látják el a fogyasztókat. (Barta elvtárs, most komolyan, szerinted ez kinek nem tűnt fel 1955-re ebben az országban?) Szerinte a következő kiadást szakmai és politikai szempontból is újra kellene szerkeszteni. Barta elvtárs konkrét problémái nagyon hasonlatosak Ivány elvtárséival. Mi az, hogy hamisított a bolti tejföl vagy a káposzta? Mi az, hogy leszóljuk a „tömegkosztort”? Barta Felső-Magyarország helyett azt javasolja: „az ország északi része”. Az újbungonyáról szóló bevezető végére írják oda az elvtársak, hogy „ma minden dolgozó kedvelt eledele, s olesón jutni hozzá, nem úgy, mint a krajcáros időkben”. A kaszinótojáról szóló részt átfogalmazni, mert hiszen kommunista vendéglátásunk ma már kiváló minőségű kaszinótojást készít. Felesleges szójátékok, bűnös germanizmusok, nem kapható hozzávalók, átfogalmazandó bekezdések. Például felhívja az elvtársak figyelmét arra, hogy az Esterházy-rostélyos már Puskin! (Sokáig azt hittem, ez csak egy városi legenda a sok közül. Öreg szakácsoktól már a kilencvenes évek végén hallottam, hogy amikor [1949-ben] a pesti Esterházy utcát átnevezték Puskin utcává, akkor rögvest a híres rostélyos is átkeresztelődött. Mese, mese, mátká, gondoltam akkor. Ám később kiderült, hogy igaz! Szerepel szakácskönyvekben [pl. *Szakácskönyv*, 6. kiadás, 1956, szerk. Venesz József: „Rostélyos, tejfeles, zöldséges (Puskin)”, s íme, most itt is. Jellemző, hogy a „gulyáskommunizmus” már engedékenyebb korszakában megjelent Ínyesmester-kiadásban [1983] már „Fertődi rostélyos”-ként szerepel. És tegyük hozzá, az 1955-ös Ínyesmesterben – már az első verzióban – ott a „Puskin-torta”, amit semelyik háború előtti Ínyesmester-kiadásban nem találtam. És még csak nem is az Esterházy-torta receptjéről van szó. Hogy honnan ugrott bele a könyvbe, lövésem sincs!)

Bartának a „magyar csirke” kifejezés sem tetszik: „Bármilyen furcsa, hogy az állatvilágban »nacionalizmust« emlegetünk, mégis javaslom a »magyar« szócskát kihúzni.” A haza mint „szócska”? Érdekes internacionalista álláspont... Ez a lektor sem tartja szerencsésnek a karácsony ünnepének túlzó kihangsúlyozását, valamint jó néhány illusztrációt, mint például azt a Korcsmáros-rajzot, mely a libás ételekhez került: a tolvaj cigányt... (mai szemmel sem túl PC).

Korcsmáros Pál illusztrációja

Szegény Ínyesmester hol antimarxista kifejezéseket használ, hol az állami élelmiszeripar ellen indít ádáz támadást, sőt, még azt se tudja, hogy vidéken már olyan jó az ellátás, mint még soha, csak 1954-ben 1460 új üzlet nyílt falun.

Azért Barta elvtárs már nem annyira véresszájú, mint Ivány elvtárs, nem akarja betiltani, bezúzatni a könyvet, hanem végezetül így fogalmaz: „A megfelelően előkészített előszó esetén, melyben alapos bírálatát, értékelését és magyarázatát adja a kiadó – csak a megjelölt pontok megváltoztatását tartom szükségesnek.”

1955 nyarán vagyunk. Egy évvel azután, hogy a német csapat a berni Wankdorfstadionban elvert minket a világbajnoki döntőn, és jó egy évvel azelőtt, hogy a szovjet csapatok levernek majd bennünket a pesti utcán tankjaikkal. A nemzetközi helyzet fokozódik, ahogy Virág elvtárs mondaná. Áprilisban lemond Churchill, májusban megalakul a Varsói Szerződés, és nem sokkal Ivány és Barta cenzori jelentéseinek elkészülte előtt Nyikita Hruscsov Belgrádba utazik, hogy rendezze a szovjet–jugoszláv államközi kapcsolatokat. Június elején Rákosi Mátyás Hegedüs Andrással Bukarestbe látogat, ahol a szovjet vezetés közli velük, Jugoszláviával a keleti tömbben mindenkinek ki kell békülnie. Augusztus 8-án Rákosi majd minden felelősséget Péter Gáborra, az Államvédelmi Hatóság vezetőjére és „bandájára” hárít, de előtte még (július 23-án) a budapesti Műszaki Könyvkiadó vezetői (Török István irodalmi vezető és Szántó Endre főszerkesztő) levelet intéznek Magyar Elek jogutódjaihoz, Ínyesmester két fiához: Magyar Bálinthoz (1910–1992, színháztörténész, 1945-től a Nemzeti Színház főtítkára, 1955-től 1958-ig a Magyar Néphadsereg Színházának [Vígsház] igazgatója) és Magyar Pálhoz. (7) E sorokból világosan kiderül, hogy a lektori jelentések és jelen levél dátuma között (július 12. és július 23. között) Magyar Pál és Szántó Endre több ízben találkoztak, és jelentős kötélfűzason vannak túl. Mindenesetre úgy néz ki, sikerült a javítások ügyében nagyjából megegyezniük. A kiadó tehát hivatalos levélben rögzíti azt, amire szóban jutottak. Az új előszót annyira erőltették a lektorok, hogy abból a kiadó nem enged: „Részletes, jól szerkesztett előszót készítünk, amelyben a kiadó felhívja az olvasók figyelmét arra, hogy a szerző munkáját a 30-as évek legelején írta, és a műben szereplő humoros vagy komoly kritikai megjegyzések a felszabadulás előtti időkre vonatkoznak. Ezeket a részeket néhány példával illusztrálva az előszóban kidomborítjuk, hogy a mai szerzési lehetőségeknél, a mai társadalmi viszonyoknál természetesen sok megjegyzés már nem állja meg a helyét. Az előszóban méltatjuk a könyv értékeit és azokat a körülményeket, amelyek a kiadót arra ösztökélték, hogy a sok szakácskönyv közül éppen ennek a kiadását határozza el.” Szántóék szeretnének mindkét oldalnak megfelelni: a cenzoroknak, akik feltétlenül változtatásokat akarnak, és a jogutódoknak, akik szeretnék minél hívebben megőrizni Ínyesmester eredeti szövegét. Ivány és Barta rengeteg problémájából végül alig kétfutacnyi marad: ábracserék, általában lényegtelen átfogalmazások, óvatos húzások, némi finom korrekció. Irtsuk a karácsonyt, ahol csak lehet, Felső-Magyarországból legyen végre Szlovákia, hagyjuk ki a

tejfölről szóló cikket, nehogy félreértés legyen belőle, a „vidéki kúriák” helyett írjuk: „falusi házak”, és ne nevezzük az olmützi sajtót olcsóságánál fogva a sajtók proletárjának, mert hát éppen proletárdiktatúra van, vagy mi a nátha...

Magyar Pál 1955-ben (jobbra) (FORTEPAN / Magyar Pál)

Magyar Pál július 26-án írt válaszleveléből kiderül, hogy a jogörökösök végül – egy kivétellel – a kiadó összes javítási javaslatát elfogadták. Egyedül A borjúpörkölt című fejezet első bekezdésének kihagyásához nem járulnak hozzá a Magyar fivérek, ám ez a kiadót nem nagyon izgatta, biztos, ami biztos, azért kihagyták. Hiszen itt Ínyesmester szidja a szocialista vendéglátóipart, meg a „tömegcikket”, aminél kommunistább cikk nincsen is. Mit szólt volna Ivány elvtárs, ha ez benne marad?! Érdekes módon a kiadó a lektorok számos kérését figyelmen kívül hagyta, például az Esterházy-rostélyos Esterházy maradt (még akkor is, ha Esterházy, mármint a Móric gróf, az egykori miniszterelnök, éppen ki volt telepítve Hortra, ahol sírásóként működött), és a libatolvaj cigányt ábrázoló kép sem került ki a kötetből.

Hogy mikor jelent meg végül az 1955-ös kiadás harmadik verziója? Erről csak két dolgot tudunk biztosan: 1. Biztosan nem 1955. V. 25-én, ahogy a kolofonban

olvasható. 2. Biztosan 1955. július 26. (Magyar Pál a Műszaki Könyvkiadónak írt levele) után.

Eddig tart ez a történet, de igazából lenne tovább is. Hihetetlenül érdekes lenne végignézni, mit műveltek a kiadók és a szerkesztők Ínyesmester művével a második világháború után. Csodálatosan tanulságos lenne, ha egy igazi filológus megvizsgálná, milyen metamorfózisokon ment keresztül a magyar gasztronómiának ez az alapműve Magyar Elek halála (1947) után a rendszerváltásig. Húzások, toldások, átfogalmazások, címcserék, politikai korrekciók, „korszerűsítések”...

Baráti társaság a visegrádi strandon 1930-ban, Ínyesmester az ülő sor bal szélén, Kosztolányi az álló sor jobb szélén

(FORTEPAN / Magyar Bálint)

Még hogy a gasztronómia mentes a politikától! Még hogy a bouillonban nem mosnak lábat a pártkatonák! A diktatúra – láthattuk – mindenbe beleüti (akkor éppen vörös) orrát.

Lente Gábor

Így él Vekkerdi László

Reménytelen vállalkozás lenne azt felkutatni, hol láttam először életemben Vekkerdi László nevét. Utólag visszagondolva minden bizonnyal még tizenéves koromban lehetett egy könyv címlapján, s abban is ugyanilyen biztos vagyok, hogy egy percen belül el is felejtettem, hiszen egy könyv lényege – legalábbis az akkori énem számára – a tartalma, és nem a szerzője volt. A Móra Kiadó fehér-fekete-vörös borítós Így élt... sorozatáról egészen világos emlékeim vannak, így könnyen lehet, hogy az Így élt Newton kötetén láttam először ezt a nevet. De a nagy, A₄-es méretű, s ehhez képest gyakran vékony, címéhez méltóan illusztrációkkal teli, emlékezetesen kakaóbiztos fedőlapú Képes történelem sorozatból is láttam jó pár kötetet, ezért előfordulhat, hogy ennek Európa születése című darabja még előbb volt a kezemben. Ezt Vekkerdi László a Kossuth-díjas magyar íróval, Varga Domokossal együtt írta.

Azt már csak jóval később fedeztem fel, a Vekkerdi László jelentős közreműködésével készült könyvek közül azok a legemlékezetesebbek, amelyekben nem a címlapon, hanem csak valamelyik belső oldalon, szakmai bírálóként szerepel a neve. Ilyen Simonyi Károly monumentális műve, A fizika kultúrtörténete, illetve Sain Márton Nincs királyi út című, szintén terjedelmes matematikatörténete, de ifj. Gazda István és Sain Márton Fizikatörténeti ABC című műve is évtizedek óta költözik velem újabb és újabb könyvespolcokra. Azt viszont már a megjelent kötetekből sem könnyű megtudni, hogy Vekkerdi Lászlónak sorozatszerkesztőként alapvető szerepe volt a Magvető Kiadó Gyorsuló idő című sorozatának gondozásában. Amennyire sikerült utánaéznem, száznál is több kötet jelent meg benne, bámulatosán változatos témákat feldolgozva.

Történetesen ezen írás címét is magától a címszereplőtől loptam: az 1997-ben kiadott Így él Galilei című kötetből. Ez a könyv nem a már említett, fehér-fekete-vörös Így élt... sorozatban jelent meg, talán ezért is döntött a szerző a címben egy alig-alig feltűnő módosítás mellett: jelen idejű ige van benne a múlt idejű helyett. Olyan finom apróság ez, ami felett könnyen átsiklik az ember, talán így fordulhat elő, hogy az internetes könyvruházak egy részében a múlt idejű változat szerepel. Már a könyv olvasása előtt is az egri vár délkeleti fülesbástyája jutott róla eszembe, ahol Gárdonyi Géza síremlékén a következő három szó áll: „Csak a teste”. Igen, mert szelleme a műveiben, s így minden olvasó lelkében tovább él. Ugyanígy nem nehéz arra gondolni, hogy Galileo Galilei gondolatai mind a mai napig elevenen

▼

Lente Gábor, Schiller Róbert, Gazda István és Szabó Péter Gábor írásaival emlékezünk a 100 éve, 1924. július 21-én született Vekkerdi Lászlóra.

jelen vannak a tudományban (vagy a Tudományban?), s olyan mértékben részesei lettek egyes szakterületek gondolkodásmódjának, hogy az eredetükre már nem is feltétlenül emlékeznek sokan. Ha úgy tetszik, ezek a felismerések a szakkönyvek névmutatójából átkerültek a tárgymutatóba.

A Galilei-életrajz születéséről és – még ha áttételesen is – a címéről az utószó ennyit magyaráz el:

„Még a nyolcvanas évek elején rendelt F. Kemény Márta egy kis Galilei-kötetet hasznos és népszerű Így élt... sorozatába. Szorgalmasan jegyzeteltem; ... és sikerült összehoznom a kis kötetet. Ekkorra azonban sajnos Kemény Márta meghalt, a Móra Kiadó pedig kapott az alkalmon, hogy az – eddig is nyilván egyedül Kemény Márta által támogatott – könyvet »sztornírozza«. Amikor azután egy évtized múltán a Typotex Kiadó jóvoltából alkalom nyílt a felelevenítésére, úgy gondoltam, hogy a változatlanul hagyott szöveg mellé beveszem a fontosabb jegyzeteket, amelyekből készült, s áttekintem az elmúlt egy-másfél évtized lényegesebb és nékem hozzáférhető Galilei-monográfiáit és -tanulmányait....

Galilei élete és művei sok tekintetben ma is érvényesen jelenvalóak; ezt szerették volna az egyes fejezetek után a bőséges és barangoló jegyzetek leginkább megmutatni. Ezt a permanens jelenléte Galilei mindig is elsősorban a Dialogonak köszönhette. Jelen siralmas könyvtári viszonyaink közepett valamiféle így él a Dialogo összeállítására gondolni azonban aligha lehet. Így maradt a fejezet ifjúságinak szánt szövege jegyzetek és folytatás nélkül. De tán nem (egészen) a folytatás reménye nélkül?”

Valóban, Galilei élettörténetének mesélését többen is folytatták, az egyik érdekes darab ilyen szempontból Mario Livio Galilei és a tudománytagadók című műve, amely angol eredetiben 2020-ban, magyar fordításban 2021-ben jelent meg. Az Így él Galilei számomra Vekerdi László legjelentősebb munkája. Nagyon megérdemelte volna, hogy néhány világnyelvre is lefordítsák: meggyőződésem, hogy ha ez megtörtént volna, akkor Simonyi Károly már említett fizikatörténetéhez hasonlóan öregbítette volna a magyar tudomány nemzetközi hírnevét. Talán még mindig nem késő...

Aligha árulok el nagy titkot azzal, hogy ez a megemlékező írás felkérésre készült. Magamtól nem jutott volna eszembe Vekerdi Lászlóról írni, már csak azért sem, mert emlékeim szerint soha nem találkoztam vele személyesen. Mi újat és érdekeset írhatna egy magamfajta kémikus valakiről, aki a tudománytörténet ennyire sokféle útját megjárta, mindenféle máig észlelhető nyomokat hagyott maga után, de talán éppen a kémia volt az egyetlen terület, amelyet a benyomásaim szerint elég következetesen került?

Természetesen a kötelező életrajzi ismereteket én is el tudom olvasni több helyen is. Vekerdi Lászlóról azért most időszerű írni, mert 1924. július 21-én született, vagy ezen írás megjelenésekor éppen száz éve. Pályafutásában a legfurcsább

csavar az volt, hogy miután orvosként végzett és belgyógyász szakképesítést szerzett, 1963-tól a Matematikai Kutatóintézet munkatársa lett a sokak számára ismerős nevű kutató, Rényi Alfréd mellett, akinek valószínűségszámítási tankönyve még nekem, a vegyésznek sem ismeretlen. Vekerdi László munkahelye 1970-től a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára lett. A már említett Varga Domokossal ellentétben nem kapott Kossuth-díjat, de alighanem ennek csak annyi lehetett az oka, hogy a rendszerváltás után megszületett a Széchenyi-díj, amelyet 2001-ben meg is kapott, s tudósok elismerésére sokkal inkább alkalmas volt. Talán nem ekkora elismerés, de az én szívem számára sokkal kedvesebb, hogy 2003-ban az Év Ismeretterjesztő tudósa lett. Ezt a díjat a Tudományos Újságírók Klubja 1998 óta adja át évente mindössze egy szakembernek. Elsőként a már említett Simonyi Károly kapta ezt az elismerést, s a díjazottak nagyon rövid listáján olyan nevek vannak még, mint Marx György, Csányi Vilmos, Schiller Róbert, vagy a Magyar Tudományos Akadémia egy volt és a jelenlegi elnöke, Vízi E. Szilveszter és Freund Tamás. A díj odaítélésével együtt Vekerdi Lászlóról egy Magyarországról látható csillagot is elneveztek: felírták a nevét az égre.

Természettudósként emlékezve egy tudománytörténészre megkerülhetetlené válik a kérdés, hogy vajon miért is érdemes a szűk szakmai körökön kívül is tudománytörténettel foglalkozni. Netán valóban érvényes lenne Cicero közismert gondolata: „Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae..” (A történelem, az idők tanúja, az igazság fénye, az élő emlékezet, az élet tanítómestere..)? Tudós vagyok, tehát kételkedem. A modern tudomány valami módon az objektív igazság megismerésére törekszik, ehhez teljesen lényegtelen, hogy ki és hogyan ismerte fel. Cicero szavaiban az „idők tanúja” és az „igazság fénye” saját élettapasztalatom szerint legalábbis ellentmondanak egymásnak, egy dolog egyszerre aligha lehet mindkettő. Inkább az elsőt vagyok hajlamos elfogadni, a történetírás hozzáidomulásának a jelenkori célokhoz túl sokat voltam már szemtanúja ahhoz, hogy higgyek a fényes igazságtételben.

Az élet tanítómestere? Nos, igen. Ebben azért a hivatásszerűen kételkedő énem számára is van valami. A természettudományos tanítási irányzatok egy fontos vonulata állítja azt, hogy az egyéni tudományos megismerés gyakran a közösségi megismerés történelmi útját követi. Ennek én is sok jelét véltem már látni. A mai társadalom nagy része például le van ragadva a kémia nagyjából 1830 körüli szintjén, amikor az élő és élettelen eredetű anyagok között elvi különbséget feltételeztek. A Vis vitalis elméletet megcáfolták ugyan, de ettől még ma is sokan gondolják azt, hogy a természetes eredetű anyagok jobbak a mesterségeseknél. Néhány éve, a periódusos rendszer 1869-es megalkotásának százötvenedik évfordulóján sokat és sokaknak magyaráztam, hogy manapság ugyan nem tűnik nagy fortélynak rendszerbe állítani az elemeket, hiszen a rendszámok eleve létrehozzák a sorrendet. Mengyelejev alapfelismerése azonban úgy született, hogy a rendszámok létéről

sejtelve sem lehetett: csak 1914-ben, bőven a halála után, már a rendszer ismeretében fedezték fel őket.

A természettudományok tanításában szerintem amúgy sem a tények a legfontosabbak, hanem a módszer, amivel gondolkodunk róluk. Elfogadjuk, hogy vannak kísérleti megfigyelések, és ezek alapján vonunk le következtetéseket. A valódi természettudományban azonban – ellentétben a matematikával – a törvényeket elvileg nem lehet bizonyítani. A termodinamika második főtételének megcáfolásához például elég lenne egyetlen gondosan elvégzett, mások számára is megismételhető kísérlet. A főtételt azért tartjuk érvényesnek, mert ilyet még senkinek sem sikerült bemutatnia. A matematikában alapvető különbség van egy tétel felismerése és bizonyítása között, az utóbbi jellemzően semmiféle támpontot nem ad arról, hogy az előbbi hogyan történt. Így aztán tudománytörténettel foglalkozni valójában mindenkinek érdemes, aki maga is szeretne új felismerésekre jutni.

De talán a történelemtudomány számára is fontosabb lehet a tudománytörténet, mint azt elsőre gondolnánk. Csak utólag ismertem fel, hogy a középiskolai órákon én bizony szinte kizárólag a történelem tüneteiről tanultam – királyokról, csatákról, szerződésekről, esetleg felfedezőkről –, az ok-okozati összefüggésekről pedig alig-alig valamit. Valójában az emberi történelmet nagyrészt a körülmények kényszere hozta és hozza létre, nem az egyének szándéka. Ez a tudományos felismerésekben talán világosabb, mint máshol: noha szokás nagy tudósokról beszélni, és róluk akár még ezt-azt el is nevezni, a tudományos haladás majdnem mindig úgy történik, hogy közösségi erőfeszítés révén megérik, kikristályosodik egy-egy gondolat. Ha Mengyelejev nem érdekelte volna az elemek rendszerbe helyezése, akkor egy-két évvel később megtette volna ugyanazt valaki más. Ráadásul a tudományos világban az elsőségi kérdéseket gyakran lehetetlen eldönteni. A matematika ismer például egy Vlagyimir Igorjevics Arnoldról elnevezett szabályt: ha egy tételt elneveznek valakiről, akkor az nem a felfedező. A Berry-szabály szerint pedig az Arnold-szabály önmagára is érvényes.

Talán messzire kalandoztam kissé Vekkerdi László közvetlen munkásságától, de ez is mutatja, hogy könyveinek szellemisége továbbgondolásra, mélyebb betekintésre hívja fel az olvasót. Így aztán a szerző tovább él. Nemcsak a gondolataimban, hanem a könyvtárszobám polcán is, ahol az Így él Galilei mellett még jó néhány kötet megtalálható tőle. És róla is van egy. Ez Herczeg János, az Élet és Tudomány egykori főszerkesztőjének Csillagórák Vekkerdi Lászlóval című kötete. Az ő leírása alapján tudom magam elé képzelni, milyen is lehetett a címszereplő:

„Megszámlálhatatlan órát töltöttem Vekkerdi Lászlóval, amikor A véges végtelen művelődéstörténeti sorozat 221 rádióadását felvettük és szerkesztettem. Valamennyi csillagóra volt számomra, már akkor is. Még a vágás fájdalmas rutinmunkája is izgalmas kalandozásnak bizonyult a burjánzó ötletek, a meglepő fordulatok gondolati hálójában. Vekkerdi a beszélgetések öngerjesztő folyamatában

rendszeresen szétfeszítette a tervek kereteit, minden alkalommal kihívás volt improvizatív gondolati műrepülés után valamiképp leszállni a műsoridő által megszabott kifutópályára. Gyakorta hagyta fenn a hangsúlyt, jelezve a további elágazások most épp kihagyott lehetőségeit. Rendkívüli tájékozottsága érzékeny izgatottsággal társult. Tudománytörténet, szociológia, lélektan váltott át egymásba, mély gondolatok könnyed szubjektivitással csillantak fel. Sokat idézett, és még többet fordított magyarul sosemvolt-sosemlesz kötetekből, mert a mondandó így volt elegáns, a gondolat így vált teljessé, teendői gazdaságosságát pedig nem mérlegelte.”

Vekerdi László *A Tudománynak háza* vagy *on* című műve a Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára sorozat első kötete 1996-ból. Nagyon sok tanulságos dolgot lehet belőle megtudni a különböző magyar tudományos szervezetek történetéről a kezdetektől a második világháborúig. A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló részeknél óhatatlanul is eszembe jutott, hogy annak a történetéről egy neves magyar szépiíró, Móra Ferenc történetileg minden bizonnyal kevésbé hitelesen, de egyúttal jóval emlékezetesebben írt *A fele sem tudomány* című mű néhány fejezetében. Ha az olvasó észreveszi, hogy Vekerdi Tudományt, Móra pedig tudományt írt a címben, talán már fel is készítette magát a két szerző nézőpontja közötti különbségre. Az előbbi a tényeket és összefüggéseket kereste, az utóbbi az ellentmondásokat, amelyből bizony némelyik groteszkbe is hajlott.

Ugyancsak a Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára sorozatban jelent meg, de már 90. kötetként 2011-ben, Vekerdi László jogutódjának engedélyével a *Magyar világ – tudós világ* című vaskos kötet. Ez korábban meg nem jelent, vagy nehezen fellelhető esszék gyűjteménye. A legtöbb írás középpontjában egy-egy magyar tudós áll (a kémikusok továbbra is hiányoznak). Itt található meg gondolatai Simonyi Károlyról:

„És szerencsére Simonyi professzor meg tudta őrizni a könyvben, merte átmeneni a könyvbe az előadás, a szó, a bemutatás elevenségét és teremtő sokféleségét. Ritka képesség ez; a mi téridőbeli környezetünkön talán csak Kerényi Károlynak, Szabó Árpádnak és Juhász-Nagy Pálnak sikerült valami hasonló.” És – most már tegyük ezt is hozzá – Vekerdi Lászlónak.

Schiller Róbert

Kihez beszél?

Halljuk! Miket mond a' lekötött kalóz...

(Berzsenyi)

A háború után nem sokkal Márai Sándor Párizsban járt. Egy színlapot látott, valami ilyen szöveggel: Europe 1900. – Nocsak – mondta –, születésem éve már történelmi dátum lett. Mi most egy közeli nemzedéktársam centenáriumát ünnepeljük. Nocsak!

Szívesen elismerem, nem túlzottan igényes dolog egy természetes számról egy másik természetes számra asszociálni. Vekerdi László nem adta volna ilyen olcsón. Az ő gondolattársításai vakmerően messzire nyúltak, korokat, gondolatokat, műveket, alkotókat kapcsoltak egymáshoz. Őt néha úgy dicsérték, mint a legkiválóbb receptív elmét. Igaz, aki rátekint olvasmányai körére, a bejárt és megértett, egymástól ugyancsak távol eső szakterületekre, az írásain átpörgő információk bőségére (rátekint, írom, mert mindegyik vidékre követni őt képtelenség volna), az nehezen vonhatná kétségbe ezt a megállapítást. Az elsajátított tudás utánozhatatlan bősége! De ha valaki éppen kajánkodni akarna, ezzel a szóval akár egy könyvespolcot, no nem, ebben az esetben inkább egy könyvszekrényt is megbecsülhetne. Csak éppen Vekerdi recepciója hatalmas fölösleget kínál. Az ismeretek terjedelme és a megértés mélysége itt az együttlátás adományával válik gazdaggá.

Közvetlen tanúbizonyságot ad erről Herczeg János könyve, a Csillagórák Vekerdi Lászlóval című munka. Sok éven át tartó közös tevékenységről, a Magyar Rádió számára készült, végezetül 221 részből álló sorozat, a Véges végtelen keletkezéséről számol be a kötet. Ahogyan olvassuk: „Laci [...] elem rakott további 10-20 oldal sűrűn telegépelte papírlapot, meg egy torony könyvet (több cédula lógott ki belőlük, mint ahány lapjuk volt). Ezt találta még. Kommentálta és kommandálta őket: mindegyik sajátos oldaláról világítja meg a témát, nélkülözhetetlen [...]” Egyetlen adáshoz húsz oldalnyi kiegészítő szöveg és egy kazalnyi könyv, ebből állt aztán össze, persze Herczeg János hathatós cenzori közreműködésével, az adás anyaga. Mennyi adat és összefüggés, aztán mennyi lemondás a Vekerdi fejében összegyűlt ismeretekről, amíg az emészthető terjedelmű adás megszületett! Nyilván számtalan eszmetársítás elveszett közben. Azok közt, ami megmaradt, nagyon sok a megvilágító erejű, meg van néhány meglepő is. Hosszan beszélgettek több alkalommal is a Nibelung-énekről, benne Gunter és Brünhilda házasságáról. Amiről Vekerdinek, nem kevés merészséggel, Németh László, az Iszony, és benne

Takaró Sanyi és Kárász Nelli szerencsétlen élete jutott az eszébe. Az asszociáció meghökkentő feszítávján túl ez a megjegyzés a Németh Lászlóhoz fűződő hűség viszonyát is felidézi.

Galileiről szóló könyvét, a tudós jelenvalóságát hangsúlyozó, Így él Galilei című kötetét olvastam mostanában. Mindegyik fejezetét bőséges jegyzetanyag kíséri, nem kisebb terjedelemben, mint a főszöveg maga. A jegyzeteken belül további elkanyarodások, felidézett párhuzamok, részletekbe menő adatok, felsorolások és utalások – az ismeretek elsajátításának tanúi. Ahogyan az utolsó lapon ő maga írja: „bőséges és barangoló jegyzetek”. Nem lesz ettől könnyű olvasmány a könyv. Pedig világos, hogy laikus olvasónak szánta azt, ami végül a Galilei-kutatás ragyogó vitairatává vált.

A korszak Itáliáját egy bevezető fejezetben, a Toszkán fények és árnyak címűben állítja az olvasó elé. Ez a történeti áttekintés kitér egész Európa tizenhatodik-tizenhetedik századi politikai és katonai viszonyaira. A szerző természetesen nem állhatja meg, hogy Magyarországról is ne írjon; kinek ne jutna eszébe Mohács. „[M]iközben a keresztény Európa legjobb seregei az itáliai csatatereken emésztették egymást [...] fittyet hányva a magyarok segélykéréseire [...]. Ha az a sok hiába elfolyt pénz és vér idejében ideáramolhatott volna...” Az ősi magyar gravamen egy tudománytörténeti tanulmányba rekesztve.

Tárgya a tanulmánynak a tudomány egy különösen fontos korszaka. Azonban hőse is van, a hagyományos, regényes értelemben véve a szót. Hős, aki diadalmas-kodik ellenségein, még ha diadala csak a szellem és erkölcs terére szorul is, akinek az erényei nyilvánvalóak, hibái csekélyek és megbocsáthatók. Hű barát, őt magát barátok és hívek egy csekély, de (általában? a legtöbb esetben?) rendíthetetlen tábora veszi körül. Családját szereti, lánya megható gondoskodását a legnehezebb időkben is érezheti. A lángelme tévedéseit a szerző elnézi, megbocsájtja, megérti. (Érdekes Koestler Galilei-képét felidézni az Alvajárókból – ugyancsak más az a portré. Persze hőse annak a könyvnek is van, Kepler az.)

A legszembeötlőbb ez az elnézés talán az ár-apály jelenségről szóló elmélettel kapcsolatos, ezt a botránykővé vált, az Egyház haragját kiváltó mű, a Dialogo utolsó részében fejtette ki Galilei. A jelenséget ő úgy tekintette, mint a föld forgásának bizonyítékát. De ez a bizonyítás téves, még a hétköznapi tapasztalat szerint is az. De hát – nagy szüksége volt egy bizonyítékra. Vekerdi ezt a kérdést alig érinti, pedig fontos diagnózis lehetne egy rendkívüli elme lokális vakságának.

Csodálatos Vekerdi munkamódszere. Egyedülálló tudását, fáradhatatlan készségét a részletinformációk gyűjtésében és áttekinthető rendszerezésében, egymástól távol eső személyek és események közti párhuzamok felismerését, a tudománytörténet nagy áramlatainak mély ismeretét, mindezt, egész páratlan intellektusát és szorgalmát egy romantikus regény megalkotására, egy hősi példa-

kép felmutatására fordítja. Bizonyára nagyon tudatos, jól felismert feladatot akar ezzel teljesíteni.

A mester és példakép Németh László alakja, munkássága, szerepe, hatása rendre feltűnik az írásaiban. Egyebek között a Sorskérdések árnyékában – Kalandozások Németh László világában című tanulmánygyűjteményben. A Tanúróról szóló első fejezetben Némethet idézi: „Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük, s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part s a csillagok vezetnek.” Németh csillapíthatatlan tanulási lázának is ez a magyarázata: „az európai kultúra nagy eredményei nélkül pedig aligha tájékozódhatunk bárhol”. Az ő számára tanulás és tudás a nemzetnevelés és a kívánatos reformok eszköze. „A reform abban a pillanatban elkezdődik, mihelyt a butaság árfolyama esni kezd” – idézi Vekerdi, majd szomorúan hozzáteszi: „De végzetesen alábecsülte a butaság árfolyamát.” Jól látja Németh László írói és politikai programjának összefonódásában a kudarcot. De az olyan szavak, mint „nemzetnevelő program” és „emelkedő nemzet” változatlanul elvarázsolják. (Másokat is elvarázsolnak – vén kortársaimnak emlékezniük kell, hogyan olvastuk az Irodalmi Újság 1956. november eleji számában Németh László cikkét, amelynek ez volt a címe.)

Láttatok már szívérványt elpattanni? Vekerdi 1992-ben írta: „...a sikertelen vizsga szégyene nagyobb, mint az elnyomás alatti bukásé vagy lapításé.”

Az ő törekvései azonban aligha változtak. A példakép nemzetnevelő programját magáévá tette, és természetesen, mert természetének megfelelő módon folytatni akarta. Nyilván a nagy író művészi képességei nélkül, de a nagy tanuló és megértő páratlan adottságaival állt élénk. Minden részletinformációja, aprólékos adata, a természettudományos gondolkodás történetének feltárt kacskaringói, ellentmondásai ezért vezették el olyan arcképekhez, mint amelyet végül Galileiről rajzolt. Szeretni való hős, ha követhetetlenül nagy is – fontos eszköze ez a nevelésnek. Mindannyiunkat akart nevelni. Mennyire voltunk-vagyunk nevelhetőek?

Nehéz úgy elképzelni ezt a nyughatatlan szellemet, hogy most Lucretiust olvas egy méhesben.

Gazda István

A Tudománynak háza vagyon

De milyen? – kérdezi Vekkerdi László

Néhány hónap múlva ünnepli az Akadémia alapítása 200. évfordulóját. Ehhez kapcsolódva nyilván több megemlékező igyekszik Vekkerdi László „A Tudománynak háza vagyon” című kötetét is kézbe venni, amelynek alcíméből kitűnik, hogy a kötet a matematika és a reáltudományok (valamint az orvostudomány) Akadémiához kötődő minden fejezetének múltját tárgyalja, hiszen munkájának alcíme: „Reálík a régi Akadémia terveiben és működésében”. És ebben a témában ez az egyetlen átfogó – és nyugodtan mondhatjuk, hogy hibátlan – monográfia az Akadémia alapításától 1945-ig. Megjelenésének története azonban nem ilyen egyszerű, ahogyan az már Vekkerdinél megszokott.

Vekkerdi munkája az 1975-ös akadémiai évfordulóra készült, de az 1945-ig tartó teljes szövege csak 1995-ben jelent meg, oly módon, hogy a rendszerváltoztatást követően, az 1994-ben Szabó Árpád ókortörténész és matematikatörténész elnöki közreműködésével megalakult Magyar Tudománytörténeti Intézet vállalta, hogy mindenfajta cenzúra nélkül közreadja Vekkerdi eredeti munkáját, éspedig 1995-ben, a jelen sorok szerzőjének gondozásában.

Erről a kötetről írta Bencze Gyula fizikus recenziójában:¹ „A kiterjedt és sokéves forráskutatásokon alapuló mű eredetileg a Magyar Tudományos Akadémia 150 éves fennállásának alkalmából jelent volna meg. A kézirat bírálói azonban úgy érezték, hogy a mű esetenként meglehetősen kritikus – bár minden esetben tényekkel alátámasztott – hangvétele nem illett egy, a tekintélyes évfordulóról megemlékező ünnepi kiadványhoz. Hasonló módon nehezményezték továbbá a terjedelmes jegyzeteket is. A könyv sorsa tehát megpecsételődött, az Akadémia nem jelentette meg,² bár állítólag az összegyűjtött anyag egy részét – a szerző nevének megemlézése nélkül (»lakkozottan«) – más kiadványokban azért felhasználták.³

A dolog érdekessége, hogy a négy szakmai lektor (Zemplén Jolán, Szénássy Barna, Szabadváry Ferenc, Antall József) közül egyedül a néhai miniszterelnök

▼

1 Bencze Gyula, „Milyen háza vagyon a tudománynak? Vekkerdi László könyvéről”, *Természet Világa: Természettudományi Közlöny* 128, 3. sz. (1997): 142–143.

2 Pontosabban: nem jelentette meg ebben a formában az Akadémiai Kiadó, csak erősen lerövidítve, az 1945 utáni időszak anyaga viszont szinte hűzás nélkül megjelent. (A szerk. megj.)

3 Talán ilyen volt a tízkötetes Magyarország története sorozat. (A szerk. megj.)

látta be utólag, hogy helytelen döntést hoztak, és ezt a szerzővel is közölte. Persze ez akkor már késő bánat volt.⁴

A mű kézírata az elmúlt több mint két évtized során elkallódott, csak töredékek maradtak meg a lektorok számára készített kéziratmásolatokból. Szerencsére Zemplén Jolán hagyatékában megkerült egy majdnem teljes példány, amelyből a szerző hathatós segítségével sikerült rekonstruálni az eredeti kéziratot.

A mű tehát végül mégis az olvasók kezébe kerülhetett. Értékét csak tovább növeli, hogy a tudós szerző a régi Akadémia levéltárában⁵ fellelhető összes forrásanyagot, számlákat, nyugtákat stb. feldolgozta, ezért a mű nemcsak érdekfeszítő történelmi olvasmány, hanem egyúttal precíz tudományos munka is. (A 227 oldalas kötet közel felét teszik ki a jegyzetek, amelyek a források részletes felsorolásán kívül sok további információval látják el az érdeklődőt.)”

A kötet megjelent, visszhangja viszont alig volt, hiszen hazánkban akkor kezdett megszűnni a tudományok magyarországi története vonatkozásában a klasszikus értelemben vett tudománytörténet-írás, s átvette helyét a tudományfilozófia.⁶ Így a honi reáliák múltjáról megjelenő – a tudományfilozófiai közlések háttéranyagául is szolgáló – tudománytörténeti publikációk legalább fele azóta a nem ellenőrzött, bizonytalan eredetű, kritikátlan tényeket közli újra és újra, s a tényeket csak néhányan hajlandók Vekerdi művében visszakeresni, s megállapításai segítségével felülírni.

Egy kellemetlen félreértés: Vekerdi 1995-ös kötete sajnos nem hívta fel az olvasók figyelmét arra, hogy a kémia tudományából csak az alaptudományi fejezeteket tárgyalja, mert az alkalmazott kémia, a vegyész-mérnöki és agrárkémiai fejezetek bemutatása Makkai László 1975-ös technikátörténeti és agrártörténeti fejezeteiben olvasható. Szóval a két szerző megállapodott abban, hogy 1975-ben a vegytant két részre választva tárgyalják. Ezt azonban a recenzens, Móra László kémiatörténész nem tudta (nem is nézett utána), s a Vekerdi anyagában nem tárgyalt Makkai-részeket erőteljesen hiányolta, s emiatt elég kemény kritikát fogalmazott meg a kémiai szempontból hiányosnak tűnő Vekerdi-féle kémiai fejezetekkel kapcsolatban. A Technikátörténeti Szemlében közreadott bíráló megjegyzései igaztalanok, mert mindazok a tények, amelyek Vekerdinél nem szerepeltek, hiánytalanul megvoltak Makkainál.

Recenzió az 1975-ös kiadásról. A meghúzott 1975-ös kiadás kapcsán elsősorban Vekerdinek címezte az egykorú recenzens, V. A. (talán Vörös Antal) a Magyar

▼

4 A lektori jelentések közül csak Antall József maradt fenn. Talán Vekerdi – Akadémián megőrzött – hatalmas kéziratot hagyatékában megbújít még egy-kettő, de a hagyaték feldolgozására eddig nem került sor.

5 Helyesen: Kézirattárában (A szerk. megj.)

6 A tudományfilozófiáról akkoriban Vekerdi maga is publikált több cikket a Tudományos Szervezési Tájékoztatóban.

Tudományban:⁷ „Utalni kell a tudománytörténeti fejezetek tömör összegezéseire is. Lehet, hogy a szaktudományok művelői szüksézávának és vázlatosnak találják ezeket az áttekintéseket, de az esetleges hiányérzet talán arról győzi meg őket, hogy a tudománytörténet terén még nagyon sok a tennivaló, és ez nem csupán a történészek, hanem a szaktudományok művelőinek és a történészeknek a közös feladata.” Ez mellébeszélés, hiszen ezek a részek nem voltak szüksézáváak, csak szerkesztéskor a felére lerövidítették őket.

Egy másik recenzió: Károlyi Zsigmond, a neves kutató írta a Technikatörténeti Szemlében megjelent bírálatában: „az Akadémia alapításának előzményeit és körülményeit ismertető első fejezetből bántóan hiányzik az alapítást érlelő korszak tudománytörténetének bemutatása: annak a kornak, illetve annak a tudományos életnek legalább vázlatos képe, mely igényelte és sürgette ennek a tudománypártoló és szervező intézménynek a létrehozását.”⁸ (Pedig nem lenne meglepő, ha a XVIII/XIX. század fordulójáról, a magyar tudományos élet mind ez ideig kellően fel nem tárt, sőt meglehetősen ismeretlen kezdeti korszakáról kiderülne, hogy egyike azon időszakoknak, amelyekben igen közel álltunk a tudományos élet nemzetközi szintjéhez való felzárkózáshoz. E kor tudományos eredményeinek megalapozásához ugyanis egybefonódtak a II. József-féle felvilágosodás tudománypolitikai törekvései és a reakciós felszámolás érdekében korán kiprovokált (valójában még csak egy szűk értelmiségi körre korlátozódott) polgári forradalmi törekvések. Ez utóbbi képviselői ugyanis a közvetlen politika teréről kiszorulva a gazdasági-műszaki és a természettudományok – valamint a nyelvművelés-irodalom – terén kerestek »érvényesülési« lehetőséget.)”

A kifogásolt részek akkoriban a Századokban láttak napvilágot, az akadémia-történetben nem, majd mind szerepelnek az 1995-ös kötetben.

Károlyi – a meglehetősen szigorú recenzens – Vekerdi fejezeteiről megállapítja, hogy „rövidsége ellenére is vitathatatlanul az említett tudományterületek hazai múltjának első teljes és korszerű áttekintése”. A recenzens észrevette, hogy amit olvas, az egy lerövidített kézirat, ezt írja: „A téma feldolgozása az újabb tudománytörténeti kutatások eredményeit is hasznosítja, de azok önálló szintézisét jelenti. Láthatóan nagyobb forrásanyag felhasználásával készült, mint amit – az így kissé formálissá vált – irodalomjegyzék mutat.” Tudjuk, hogy az eredeti kézirat mintegy felét tette ki a jegyzetek és a részletes irodalomjegyzék.

▼

7 V. A., „A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975”, in Magyar Tudomány: A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője LXXXII. kötet, Új folyam XX. kötet (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975), 362–363.

8 Károlyi Zsigmond kritikája jogos, de Vekerdi mindeerre gondolt, s meg is írta az akadémiai alapítást megelőző időszak tudománytörténeti összegzését a történeti kötet megjelenése előtti hónapokban, amit a Századokban adott közre: Vekerdi László, „A természettudomány a Tudós Társaság terveiben”, Századok 108, 4. sz. (1974): 807–835.

A bírálók nem ismerték túl alaposan Vekerci addigi tudománytörténeti dolgozatait, mert ha ismerték volna, sokkal szelídebben szóltak volna akadémia-történeti kéziratáról. De mi mindenről írt Vekerci 1984 előtt?

A bírálóknak illett volna ismerniük Vekerci 1965-ös dolgozatát: „Magyar természettudományi és matematikai iskolák”, valamint az 1969-es önálló kötetét: „Kalandozás a tudományok történetében”. Utóbbiban kiemelkedően érdekesek a matematikatörténeti és az orvostörténeti részek. Egy-két recenzió ugyan megjelent a kötetéről: Szállási Árpádé az Orvostörténeti Közleményekben (1969), Benedek Istváné az Élet és Irodalomban (1969), de ezeknek különösebb visszhangja nem volt. Szóval Vekerci nem volt ismert az orvostörténészek és kémiatörténészek körében, a kémiatörténész Szabadváry Ferenc igen keveset tudott róla, Zemplén Jolán többet, hiszen két fizikatörténeti monográfiájáról is írt ismertetést Vekerci. A matematikatörténész Szénássy Barna ismerhette őt debreceni éveiből és a Kofler kötetben megjelent történeti áttekintéséről.

Kézirata végül is csak óvatos elismerésre számíthatott. (Az 1972. nov. 23–25. között megrendezett „A magyarországi tudomány- és technikatörténet konferenciá”-n elvileg találkozhattak Vekerci könyvének 1974-es bírálói, de mivel nem egyidőben adtak elő, így nem állíthatjuk, hogy biztosan találkoztak. Vekerci előadásának címe ez volt: „A honi tudománytörténet-írás gondjairól”. A nyitó előadást – a Vekercit tisztelő és ismerő – Antall József tartotta az orvostörténetről.)⁹

A tudománytörténészek közül legjobban a matematikatörténészek ismerhették, hiszen remek publikációi jelentek meg addigra a matematikai absztrakció történetéről, meg Galileiről, Newtonról, Leibnizről, Pascalról, Descartes-ról, az infinitezimális számítások múltjáról és másokról, írt egy keveset a Bolyaiakról is, s – amint említettük – megjelent a magyar matematika múltjáról írt nagy összefoglalója Kofler „Fejezetek a matematika történetéből” című műve 1965-ös magyar kiadásának függelékeként (egyébként a magyar fordítás lektora is Vekerci volt, a kötetet a kiváló tudós, Andorka Rudolf fordította).

Valakinek az első alap kutatás-jellegű, több tudományt is felölelő tudománytörténeti könyvfejezete, a recenzenseket óvatosságra inti. Minden előzmények nélkül eléjük tárul egy teljességre törekvő akadémiai tudománytörténeti körkép? Egy szerző tollából a matematikusok, fizikusok, kémikusok, csillagászok, a földtudományok művelői, biológusok, orvosok életműösszegzése – a reformkortól a szocialista korszak korai évtizedeiig, ezt óvatosan kell fogadni.

A kéziratban ott állnak a Bolyaiak, és mellettük az alig ismert reformkori matematikusok, majd Kőnig Gyulától Fejér Lipótig mindenki. Aztán a fizikusok

▼
9 Gyuris György 1999-es kiváló Vekerci-bibliográfiájának kicsi hiányossága, hogy Vekerci 1972-es kongresszusi előadása megjelent szövegének adatai hiányoznak belőle.

Eötvös Lorándtól, Zemplén Győzön át az elméleti fizika tudósaiig. A vegytanban Than Károlytól a Nobel-díjas Hevesy Györgyig, az asztronómiában Konkoly Thege Miklós és sok követője, mint pl. Gothard Jenő. A földtudományokban Szabó József és a két Böckh, a biológiában nyilván Kitaibel Pál és Herman Ottó vezeti a névsort, s mellettük ott van a kevésbé ismert Petényi János Salamon. Az orvostudomány listája rendkívül gazdag, a Korányiaktól Szent-Györgyi Albertig sokak érdemének említést. És egy általunk alig ismert szerző el akarja hitetni velük, hogy ennyi tudományban járatos? Hát csak vigyázzunk vele! (Akkoriban Benedek István volt az egyetlen, aki az általa személyesen nem ismert szerző publikációi, különösen a „Kalandozás a tudományok történetében” című 1969-es kötete előtt fejet hajtott.)

Vekerdi 1974-es kéziratában mindenkinél korrektebb képet igyekezett nyújtani a múlt magyar tudományáról, és mindenütt közölte kritikai megjegyzéseit. Ez hiba volt egy évfordulós tabló esetében. Itt csak a dicséretre méltó dolgok kaphattak volna helyet. A bíráló megjegyzéseket, s az azokat igazoló jegyzeteket hagyjuk máskorra! Nem csoda, hogy a kézirat fele elakadt a szerkesztői rostán.

De nézzünk egy példát arra, hogy milyen kritikai megjegyzéseket tett Vekerdi a matematika területén, ami egy kicsit megzavarta a szaklektort és a szerkesztőt is.

„Az igazi tragédia azonban a matematikában zajlott le, jóvátehetetlenül. A matematikai osztály tagjai – kivált Vállas Antal és Győry Sándor – hatalmas buzgalommal láttak neki azonnal könyvértékelői, pályakérdés-készítői és elbírálói, jutalomkiosztói és tehetségkeresői tisztüknek. A hatalmas buzgalom azonban nem társult megfelelő szakmai hozzáértéssel és kritikusi kompetenciával. Ítéleteik felületesek, s többnyire személyes kapcsolataik, illetve társadalmi összeköttetések által irányítottak. Így például Vállas Antal a Figyelmező 1837. április 4-iki számában valósággal extatikus elragadtatás hangján ismertette Nagy Károly »(m. t. társ. Amer. phil. t. rendes tag)« Bécsben 1837-ben megjelent Elemi algebráját. »Az olvasó csakhamar észre veendi – írja –, melly végtelen nagy különbség van e' jeles munka, 's azon elemi 's legnagyobb részint elavult bevezetések közt, mellyekkel bennünket Dugonics, Pethe, 's utánok mások is, megajándékoztak... 'S örvendeni kell minden igazi hazafinak, hogy nálunk, olly kevés ösztön és serkentés mellett is, támadnak férfiak, kik, bő és alapos tudományoknál fogva, hátra maradt hazájok' fiait egyszerre a' miveltebb nemzetek' tudományos titkaiba avatni képesek.»¹⁰

Nem most történt először, hogy Vállas Antal szuperlatívuszokban szóló tagtársa matematikai munkásságáról. A Tudománytár 1836-os évfolyamában, a honi matematikai irodalom áttekintésében már hosszasan és igen intenzíven dicsérte

▼
10 Elemi arithmologia, arithmographia. Második rész: Elemi algebra. Számítás közönséges jegyekkel. Írta Nagy Károly (m. t. társ., amer. phil. t. rendes tag). Bécs, Rohrmann és Schwigerl, cs. k. udv. könyvtárosoknál MDCCCXXXVII.

Nagy Károly aritmetikáját, sőt még egy másik tagtársának kiosztott dicséretébe is bevette a korábban már részletesen méltatott szerzőt. Győry Sándor A' felsőbb analysis elemei című könyvének első füzetéről írva újból visszatér Nagy Károly dicséretére: „Ha mármost visszatekintünk e' füzetre, nem lehet nem örvendenünk egy felül, hogy honi literatúránk nem sokára olly munkával fog birni, mellyel pirulás nélkül a' mathematicai külfölddel szemközt állhatunk, mit eddig, Nagy K. munkáját kivéve, alig tehattünk.”

Vállas összefoglalásában persze ma már a méltatlanul kiosztott dicséretetek is fülsértőek, az azonban még másfél évszázad távolából is fölháborító, hogy megemlíti felsorolásában Bolyai Farkas kicsi magyar nyelvű remekét, az 1830-ban Marosvásárhelyen kiadott Az aritmetica elejét, sőt a Tentament is, anélkül hogy egyetlen elismerő, vagy akárcsak tárgyilagosan ismertető szót is vesztegetne rájuk. Ezt a gyalázatos eljárást Bolyai Farkas szóra sem méltatta, ha ugyan egyáltalán tudott róla, bár tudhatott, mert a Tudománytár első évfolyamában, 1834-ben neki is megjelent egy kis értekezése a „Marosszéki lakodalmi szertartások”-ról.

A maga nemében kitűnő kis értekezés párját ritkítja tárgyilagosságával és szép magyar nyelvvel abban a nyakatekert és fellengzős folyóiratban, de az mégiscsak feltűnő, hogy az elég sok – s már a maga idején elavult – matematikai cikk között pont a nagy matematikus korszerű és eredeti gondolatainak nem jutott hely. Még föltűnőbb azonban a műveit környező csaknem teljes hallgatás akkor, amikor a Vállas Antalok, Nagy Károlyok és Győry Sándorok egekig magasztaltatnak. Nagyon is érthető volt tehát, hogy a nagy matematikus a Figyelmezőben megjelent Nagy Károly-magasztalás reá nézve sértő sorait már nem állhatta szó nélkül. Fráter Jánosné, a Bolyai-gyűjtemény gondosan összeállított katalógusához írt bevezető tanulmányában részletesen beszámolt Bolyai Farkas eme recenzióhoz írt megjegyzéséről, s megállapította, hogy a nagy matematikus „válaszcikkében csaknem tételről tételre bizonyítja be Vállas Antalnak, hogy a Nagy Károly művében tárgyalt matematikai kérdésekkel ő már az 1830-ban megjelent »Arithmetica elejé«-ben, majd később a Tentamenben foglalkozott és tisztázta a Vállas Antal által dicsért tételeket”.

De hiába mutatta meg Bolyai, hogy Nagy Károly egekig magasztalt tételeinek egy része már Dugonics, Pethe, s mások munkáiban is megtalálható, hiába figyelmeztet, hogy Nagy Károly gyakran csak úgy odavet valamit, holott – amint ő a Tentamenben szépen bebizonyította – „az előadása kényesecske”, a Figyelmező még csak nem is közölte gondosan megírt szép cikkét; sőt, Vállas valószínűleg megfontolásra sem méltatta, mert amikor évekkel később egy akadémiai osztálygyűlésen szóba került a honi tudománytörténet fontossága, ő a matematikai tudományok részéről egyértelműen – és mint semmi korrekcióra nem szorulóra – hivatkozott a Tudománytárban megjelent, fentebb említett összefoglalásra.

Bizony, hiába figyelmeztette Bolyai, hogy „az igazsághoz hiv felebaráti jó sziv a' burjánok között is meglátja a'virágot”, s hiába remélte – meghatóan szép szemérmességgel kínálva lefordítását –, „hogy diák halottja (t.i.a Tentamen) valaha salakjából megtisztulva magyarul támad fel.”

A Matematikai Osztály rendes tagjai – akik tömérdek papirosokat irkáltak teli első pillantásra értéktelen elmeszüleményekként lelepleződő „matematikai felfedezések” bírálataival – igazán szakíthattak volna kicsi időt, hogy legalább megvizsgálják Bolyai Farkas említett munkáit. A Tentamen-példány – melyet Bolyai Farkas küldött az Akadémiának – ma is megvan a Könyvtárban, s már csak a felajánlott magyar nyelvű átdolgozása miatt is meg kellett volna nézzék a t. rendes tagok. Ám ahogy a fizikában a Tarczy–Warga-vonal, úgy a matematikában a Vállas–Györy-vonal csak a saját vágyaival és tudásával összhangban tudta elképzelni a honi tudomány haladását. Ebben a felületesen tájékozódó, mélyebb matematikai műveltségre szert soha nem tevő, ámde a csalhatatlan ítélet igényével fellépő világban nyilvánvalóan nem fért el Bolyai Farkas mély matematikai képzettsége. Pedig roppant valószínű, hogy ha az Akadémián – folyóiratokban, évkönyvekben s pályázatokon – az utóbbi képviseli az alaphangot, még idejében s itthon kellő helyre kerülhetett volna Bolyai János világrengető fölfedezése is. S felesleges említeni, micsoda hatással lehetett volna ez a matematikai – de tán mindenféle – tudományok fejlődésére hazánkban. S tán még nem is csak a tudományokra.

Benkő Samu eligazító tanulmányainak egyikéből ugyanis tisztán látjuk ma már, milyen erősen hatott még így, igen korlátozott körülményei közepette is Bolyai Farkas, az egyszerű marosvásárhelyi tanár a honi műszaki értelmiség felnövekedésére. Nem kell túlságosan nagy képzelőerő ahhoz, hogy belássuk, mit tehetett volna az Akadémia tekintélyével maga mögött, szakmai s nevelői képességeinek megfelelő intézményben. S mindehhez még különösebb tőke sem igényeltetett volna, csupán egy kis „kompetencia” és lelkiismeret azokban, akikre a honi tudomány felvirágoztatása a matematika s a fizika terén bízott.”

Szóval „A Tudománynak háza vagyon” – ez Vekerdí egyik alapműve 1995-ből, amely a magyar tudomány nagy pannója a reáltudományok terén, középpontban az akadémikusok munkássága. A mű egyben akadémiai előtörténet, s az akadémiai szintű tudományok 1825 előtti komoly hazai összegzése is. Öt évre rá jelent meg Kosáry Domokos „Művelődés a XVIII. századi Magyarországon” című műve, nagy tudománytörténeti fejezetekkel. Kosáry hivatkozik is Vekerdí két tudománytörténeti cikkére, valamint a Kofler-féle matematikátörténeti kötetben megjelent tanulmányára (utóbbinál teljesen hibás címléírással, úgy tűnik, hogy azt Kosáry aligha vette kézbe), de az 1995-ös könyvére már egyáltalán nem hivatkozik. Nem jól tette.

Szabó Péter Gábor

Matematikatörténet-írás szellemi szenvedéllyel

Megemlékezés Vekerdi László születésének 100. évfordulójára

„Az egész magyar modern tudománytörténész- és
tudományfilozófus-generáció Vekerdi szellemi
köpenyéből bújt ki.” (Fehér Márta)

Vekerdi László (1924–2009) lányától, Vekerdi Judittól (1949–2016) kaptam meg édesapja hagyatékából annak a Bolyai-színműnek a másolatát, amit Vekerdi még 1956 tavaszán írt, de sosem jelentetett meg. A cím nélküli, huszonhat oldalas gépírat számos autográf javítást, áthúzást, betoldást tartalmazott, amit aztán legjobb tudásom szerint igyekeztem letisztázni és megszerkeszteni, majd az írást 2018-ban meg is jelentettem a *Legtisztább boldogság* című kötetben, ahol a Bolyaiakkal kapcsolatos addigi kutatási eredményeimet összegeztem. A színműre hamar felfigyeltek és elkérték, hogy olvasható legyen a világhálón is, a Ponticulus Hungaricus webfolyóirat oldalán.

Akkoriban erkölcsi dilemmát okozott nekem, hogy szabad-e nyilvánosság elé bocsátanom Vekerdi szépirodalmi munkáját, ugyanis ő maga ezt sosem tette, nem tartotta arra megfelelőnek. Emlékeztem egyik jeles költőnkre, aki határozottan megtiltotta az utókornak, hogy életművéhez, éppen mondjuk a hagyatéka alapján, bárki bármit is később hozzátegyjen. Utasításként ezt adta: húzni szabad belőle, de hozzátenni nem! Magam azonban úgy ítéltam meg, hogy hasznosabb megjeleníteni Vekerdi drámáját, minthogy az kéziratban maradjon egy könyvtár mélyén, bízva abban, hogy mások is élvezettel fogják majd olvasni, vagy esetleg egyszer még akár színpadon is láthatom.

A mű létezéséről Vekerdinek egy korábbi interjújából szereztem tudomást. Staar Gyulának mesélte el, hogy fiatalkorában több ilyen próbálkozása is volt. A Bolyaiak mellett drámát írt Keplerről, Erasmusról és Watteauról is. E három utóbbit magam sosem láttam, érdemes lenne azonban egyszer utánuk nézni a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába bekerült kéziratos Vekerdi-hagyatékban. „Túlságosan személyes ügyeim voltak ezek az írások akkor, hogy türelmem lett volna javítani rajtuk, s én túlságosan filológus ahhoz, hogy cselekvő alakokat tudjak teremteni” – írta Németh Lászlónak egyik levelében Vekerdi a drámáival kapcsolatosan. Évtizedekkel később a tőle megszokott szerénységével ezt mondta a Bolyaiakról szóló színműről: „Nem volt az dráma, csupán keretként

használtam ahhoz, hogy az apáról és a fiáról egy-egy tanulmányt írjak.” Majd hozzátette, hogy örül is annak, hogy nem folytatta tovább ezeket a próbálkozásait.

Németh László és Vekkerdi László levelezését más okból is érdemes itt fellapozni. Németh László A két Bolyai című drámájának keletkezési körülményeiről szintén e levelekből tudhatunk meg néhány további fontos részletet. Németh László 1959 novemberében írta az alábbi sorokat. A levélrészlet elején egy neki küldött Bolyai-kötetet köszön meg Vekkerdinek.

„Nagyon köszönöm, amit a könyvbe tett cédulára írtál. Te voltál az egyetlen, akinek gondja volt rá, hogy megnyugtasson, s épp azt írtad, amivel én is nyugtatom magam; hogy amit írtam, az igaz és helyes. Hozzátehetjük: s mint előre tudtam, nem szerzek vele semmiféle előnyt, csak hátrányt magamnak. Egy erdélyi nő a fejébe vette, hogy drámát írat velem a Bolyaiakról. Legépeltette apjával az egész Bolyai-levelezést, s ideajándékozta. Én a Te drámádra gondoltam, azt mondtam: legfőlebb tanulmányt írnék róla: a pedagógus apa – aki egy lángeszű s kegyetlen kritikust nevel a fiában magának, ez, ami ebben a témában személy szerint is érdekel. Amióta hazajöttem, keresem a munkát, amibe beleölhetem magam. S ebben a témában igazán benne van a mi magyar életünk egész borzasztósága! Arra gondoltam – nem írhatnék-e mégis, nem drámát, de drámai költeményt róla. A tiédet így kétszeresen is elkerülné, mint elsősorban Farkasról szóló munka s mint költemény. Tudnál-e tanácsot adni: mit érdemes elolvasni?”

Vekkerdi válaszként az alábbi sorokat küldte:

„Kedves Laci Bácsi! Nagy örömmel olvastam a Bolyai-tervet. Még jobban örülnék, ha nem »elkerülné« az enyémet, hanem megcsinálná – jól – azt, amit én is szerettem volna. Annál is inkább, mert a mintát úgyis Laci Bácsi drámáiból vettem, főleg a Görgeyről és II. Józsefről. 1956 tavaszán egymás után 4 ilyen kísérletet írtam (Bolyaiak, Kepler, Erasmus, Watteau), s még kettőt készítettem (Csokonai, Bessenyei), amikre már nem került sor. Ma visszanezve úgy látom, hogy ezek az érzelmi és gondolkozási krízis vetületei voltak: az érzelmi krízis a meg nem értett vagy félreértett tudóst háborgatta bennem (Watteau-t átírtam a festés tudósának, ami persze nem igaz), a gondolkodásomban pedig a természettudományokról történelemre való áttérés nagyon is bonyolult folyamata jelentkezett. Túlságosan személyes ügyeim voltak ezek az írások akkor, hogy türelmem lett volna javítani rajtuk, s én túlságosan filológus ahhoz, hogy cselekvő alakokat tudjak teremteni. Nagy kínomban is azzal küszködtem, hogy beszorítsak pl. a Bolyaiakba egy Tentamenről és egy Appendixről szóló tanulmányt. S emellett egyet a

48-as Erdély lelkivilágáról. Ez a vágy: a tanulmányé, azóta is él bennem, ha égető munkám lelegején túljutok, belefognék. Így elég jól ismerem a Bolyai-irodalmat, egy-más nekem is megvan. Leginkább én is Farkas levelezését ajánlom, itt is mint legfontosabbat, a Bolyai-Gauss levelezést. A század elein ezt kiadta az Akadémia is. Utána messze (és egyetlen valamirevaló) legjobb a P. Stäckel tanulmánya (a két magyar tudósról magyar eddig elfogadható tanulmányt nem írt! Stäckel német professzor). Pár éve sikerült ezt a ma már nagyon ritka könyvet megszereznem. A magyar tanulmányok közül még ma is legtöbbet ér Bedőházi János, A két Bolyai, Mvhely, 1897. Sokkal jobb, különösen Farkast illetően, mint ahogy a későbbi kritika írja.”

1959. november 19-én írta ezt Vekerdi, ahol a dátumot azért is érdemes hangsúlyozni, mert szerencsére azóta már születtek magyar szerzőktől is kiváló tanulmányok a Bolyaiakról. Sőt, nem olyan régen az említett Bolyai–Gauss-levelezést végre-végre magyar nyelven is kiadták. Éppen Vekerdi László volt az, aki egyik tanulmányában leírta, hogy mára a Bolyai-kutatás mondhatni külön szakmává nemesedett. Nem túlzás ez, hiszen a Bolyai-kutatás rendkívül sokoldalú felkészültséget igényel, ami persze a tudománytörténet, a kultúrtörténet és a művelődéstörténet sok más témájáról szintén elmondható. Egy életet rá lehet áldozni, és várhatóan még akkor sem fog a végére érni az ember. Vekerdi maga is legendás olvasottságú és tájékozottságú ember volt, munkái a legkülönbözőbb témákban jelentek meg. Midőn e sorokat írom, a világhálón a Wikipédia róla szóló szócikke az alábbi – kívülről nézve hihetetlennek tűnő – felsorolást közli.

„Sokoldalúságát jelzi, hogy munkái (nem a teljesség igényével) a következő tudományterületekhez köthetők: orvostudomány (és története), matematikatörténet, fizikatörténet, kémia-történet, csillagásztörténet, biológia-történet, genetikátörténet, ökológia, informatika, általános nyelvészet, irodalomtörténet, történettudomány, kapcsolattörténet, művelődéstörténet, művészettörténet, általános tudománytörténet, tudományfilozófia, filozófiatörténet, vallástörténet, fotótörténet, lexikonok története, könyvkiadás története, néprajz, régészet, helytörténet, várostörténet, építésztörténet, technikatörténet, földrajz, könyvtártörténet, olvasástörténet, statisztika.”

Lenyűgöző és irigylésre méltó ez a tájékozottság, aminek részleteit – becslésem szerint (a pontos számot talán csak Terts István tudhatja) – Vekerdi László körülbelül nyolcszáz munkájában fejtett ki. Vannak ezek között könyvek és cikkek, tudományos írások és ismeretterjesztő tanulmányok, interjúk és könyvismertetések, fordítások idegen nyelvről és idegen nyelvre, előszók és utószók; vagy ahogyan Gazda István fogalmazta egyszer: Vekerdi kérvényen és feljelentésen kívül mindent

írt. A Gyuris György által 1999-ben megjelentetett válogatott életmű-bibliográfia 625 tételt sorol fel, de ennél biztosan hosszabb a teljes lista, mivel később az új évezredben is még sok tanulmánya született.

Ez a sokoldalúság kevesek kiváltsága. Egyszer Vekerdi éppen Leibniz gazdag életműve kapcsán szólt hasonlóról. Felsorolni sem könnyű a Leibniznél előkerülő sok szakterületet és témakört:

„logika, kombinatorika, matematika, fizika, politika, jog, állambölcselet, alkímia, heurisztika és számológépek elmélete, történeti forráskritika és szövegkiadás, könyvtártudomány, bányaművelés és bányagéptan, östörténet, nyelvészet, tudományszervezés, spekulatív és gyakorlati teológia, metafizika, s még sok más szaktudomány található a szorgalmas tudós kiadott s máig kiadatlan műveiben. S ami a legcsodálatosabb: ez a sokféle tárgy egyáltalán nem keveredik, nem kavargog.”

E sorok Hamvas Béla egyik esszéjét juttatják eszembe, amiben Szabó Lajosról írta:

„Már igen korán sokat olvasott. A könyvtárból nyolc-tíz kötetet vitt haza, még azon a héten visszahozta és újabb tízet vitt el. Mikor azt kérdezték tőle, mit csinál annyi könyvvel, azt felelte: kontroll. A század húszas és harmincas éveiben már nem volt elég, ha valaki könyveket olvasott. Irodalmakat kellett olvasni. Nem egy-egy művet, hanem egy-egy diszciplínát, elejétől végig, mind a százötven-ötszáz kötetet, jogot, szociológiát, pszichológiát, karakterológiát, történetfilozófiát, közgazdaságot, bibliakritikát, antropológiát, elméleti fizikát, festészettörténetet, művészetelméletet, logikát, etikát, pedagógiát. Tíz-tizenöt év alatt megismert néhány ezer könyvet. Különös, hogy azoknak az embereknek, akik ilyen módon éltek, bármilyen tudományban és művészetben szereztek is jártasságot, fejlődése egymáshoz nagyon hasonló volt... Ami ezeket az irodalmakat és diszciplínákat és tudományokat és művészeteket húszezer könyvben megismerő embereket kivétel nélkül jellemzi, az, hogy a legkülönbözőbb irányból és intenzitásban, de áttörtek az emberi gondolkodás fundamentuma felé.”

Bizony, kevesek által járható út ez. Ha csak a matematikatörténetre koncentrálnunk, akkor is Vekerdi Lászlónak ezen a téren megjelent írásaiból egy több mint nyolcszáz oldalas válogatást lehetett nemrég összeállítani. Elképesztő, ahogyan a legkülönbözőbb témakörök specialistáinak is tudott újat mondani, új látásmódokat adni, megállapításait árnyalni, pontosítani, vagy éppen javítani. Röviden, gyorsan és szenvedélyesen tudta az embereket motiválni, ahogyan azt egyszer Fehér Márta mondta. Van úgy, hogy egy-egy lábjegyzetén elgondolkodva és azon

elindulva ma is évekre kaphat kutatási témát és tudományos programot magának az arra rezonáló ember.

Évekkel ezelőtt *A Tudománynak háza* vagyon című könyvének egyik jegyzetében olvastam, hogy a matematikatörténészek egészen az akkori időkig modern szempontból ítélték meg az infinitezimális számítás kezdeteit, és ez sajnos nem egy félreértésre adott aztán okot. Miután azonban Abraham Robinson felfedezte a nemsztenderd analízis lehetőségét, várható lesz, hogy a matematikatörténészek is majd újraértékelik a XVIII. századi matematikai kutatást. Így kellene például mondjuk Makó Pál latin nyelvű könyveit is olvasni, és nem a Cauchy- és Weierstrass-féle alapot már megszokva. Ez Vekerdinél egy egyszerű néhány soros megjegyzés az egyik könyvében hátul; más valaki, ha részleteiben ezt kifejtené, azt hiszem, még doktori disszertációt is írhatna belőle.

Nem csoda, hogy számos alapvető szakmunka lektorálására kérték fel. Olyan részleteket tudott pontosítani és helyre tenni, amiket csak nagyon kevesen, nemhogy itthon az országban, de az egész világon. Éppen ezért volt számomra bosszantó, hogy amikor először kezembe vettem Simonyi Károly (1916–2001) híres könyvének, *A fizika kultúrtörténetének* 2012-ben megjelent angol nyelvű fordítását, szomorúan láttam, hogy egy nevet sehol nem találok a több mint hatszáz oldalas könyvben: Vekerdi Lászlót. Pedig még videófelvétel is van róla, ahol a szerző Simonyi Károly mondja, hogy mennyit köszönhet a könyv a lektorainak is, így Vekerdi Lászlónak. Egy következő kiadásban érdemes lenne legalább egy sorban az ő nevét is megemlíteni.

A matematikatörténeti kutatások terén Vekerdi sokfelé figyelt, a klasszikus és a modern témákat is igyekezett nyomon követni. Az ókori Egyiptomból indulva az antik görög matematikán és az arabokon át az újkori Európába érve a mai matematikusainkig a legkülönbözőbb témákkal foglalkozott és vázolta fel a matematika történeti fejlődését. Sokat írt a magyar vonatkozásokról is, a kálvinista és jezsuita matematikusokról, a matematikai iskolákról, és még interjút is készített néhány neves matematikusunkkal.

Az újkori matematika és fizika megszületése című kötete már csak Vekerdi halála után jelenhetett meg, amely a Galilei, Descartes, Pascal, Newton és Leibniz munkásságáról szóló, gazdag jegyzetapparátussal ellátott értékes tanulmányait gyűjtötte egybe. Rögtön a kötet elején arról az érdekes felvetésről olvashatunk, hogy Galilei 1633-as nagy pörének újraértelmezésével Pietro Redondi úgy sejtette, hogy a „Galilei ellen felhozott vád nem a *Dialogo* tilalomsértő kopernikánizmusa volt, hanem valami sokkal súlyosabb eretnokség, valami igazi nagy teológiai eretnokség, ami a katolicizmus egész dogmarendszerét alapjaiban fenyegette”. Vekerdi bemutatta Redondi könyvének legfontosabb gondolatait, habár szó sincs arról, hogy azokkal maga is mind egyetértett volna. Tudjuk, hogy számára egy könyv jósága nem feltétlenül azon múlt, hogy annak valóban igaza van-e vagy sem. Minden színvonalas tudománytörténeti munkát respektált, ha az szakmailag, emberileg

és stilisztikailag tisztességesen meg volt írva. Egy könyv attól még lehet jó, ha mi történetesen nem is értünk vele egyet.

A Galilei-kutatásban az elmúlt időkben sok változás történt, Galileik egész sora lépett a színre. Vekerdi még azt a perspektívát is bemutatja, amelyben Galilei a jezsuiták áldozatából, filozófiája tekintetében, követőjükké, sőt hűséges tanítványukká, ha nem is ortodox peripatetikussá, de arisztotelianussá változik. „És éppen a tudománya tette azzá, a tudománya, melynek újdonságára annyira büszke volt, amely azonban módszereit, bizonyítási eljárásait, egész ideálját tekintve végestelen végig arisztotelianus maradt. Galilei, aki a XVIII. és XIX. század gondolkodóinak az arisztotelianizmus lerombolójaként, vagy legalábbis ellenségeként jelent meg, napjainkra lassan belesimult az arisztotelianus módszerek hosszú történetébe? De melyik Galilei, és melyik arisztotelianizmuséba?” – tette fel Vekerdi az érdekes kérdéseket. Felvázolta Galilei mechanikájának viszonyát a reneszánsz humanisták által feltárt antik hagyományhoz, kora mérnök-fizikusainak az empirizmusához és a középkori skolasztikus matematikához is.

Vekerdi László fél évszázadon keresztül figyelte, hogy milyen újdonságok jelennek meg a Galilei-kutatásban. Maga is elmesélte a kezdeteket, ahogyan Debrecenben az ötvenes évek közepén még fiatal tanársegéd korában a 2-es számú belklinikán, belgyógyászati gyakorlaton Németh Lászlónak a Csillag folyóiratban akkor megjelent Galilei-drámáját olvasta fel a hallgatóknak. Azóta sok változás ment végbe a tudománytörténet-írásban, mára a Galilei-kutatás valóságos dzsungellé változott, amelyben sokkal könnyebb eltévedni, mint tájékozódni. Ennek ellenére az újabbnál újabb vizsgálatokra továbbra is szükség van, a legapróbb feljegyzésnek is jelentősége lehet, vagy ahogyan ő írta:

„Galilei mozgástani jegyzeteinek a modern rekonstrukciójával is azért érdemes tán leginkább bajlódni, mert ezek a rekonstrukciók a maguk bizonytalanságaival, nehézkességükkel, nehezen érthetőségükkel, egymást is félreértésükkel gyönyörűen demonstrálják, hogy milyen ködön és homályon kellett átküzdenie a Nagy Toszkánnak magát ahhoz, hogy a kísérlet általa megteremtett távcsövével megláthassa a mozgás fizikájának az alapjait.”

Descartes-ról szóló írásai is számos érdekes matematikatörténeti problémát vetnek fel. „Szinte hagyományossá vált már a matematikatörténet-írásban, hogy Descartes matematikáját antiinfinitezimálisnak tekintsék. Pedig a XVII. század nagy, egyedülálló matematikai élménye az infinitezimális számítás, a kalkulus megteremtése volt. S Descartes, akit minden matematikatörténész a legnagyobb XVII. századi matematikusok közé sorol, éppen a század legnagyobb matematikai vállalkozásából maradt volna ki? Miért, s hogyan lehet akkor a század csaknem minden nagy matematikusának tanítómestere, miért belőle indulnak ki s elle-

ne futnak össze a század szenvedélyes matematikai vitái?” – kérdezi Vekerdi. Tanulmányaiban Descartes levelezésén keresztül nyújt betekintést a karteziánus matematikába, megismerkedhetünk nála Fermat és Descartes érintőszerkesztésről szóló vitájával, éppen úgy, ahogyan a szelő és az érintő viszonyának korabeli felfogásaival.

Vekerdi felhívja a figyelmet arra is, hogy bár a legtöbb matematikus képzeletében az a kép él, amit még Chasles híres geométer és matematikatörténész a XIX. században elültetett, valójában Descartes műve a *La Géométrie* (1637), címe ellenére inkább algebrai mű, mint geometriai, egyenletek grafikus megoldásáról szól. „Az analitikus geometria következménye lesz ennek az algebrai reformnak, de nem ez volt Descartes célja. Csak a már kialakult analitikus geometria felől visszatekintve, a helytelen perspektíva keltette azt a látszatot, hogy a *Géométrie*-ben geometriáról van szó.” Bemutatja a szerkesztés fogalmát és szerepét, az egyenletpolinom differenciálásának szabályait, a szerkesztések algebraját. „A *Géométrie* valóban nagyon különös olvasmány. Könnyed és élvezetes, átfutva azt hiszi az ember, hogy teljesen érti. Azután újra kézbe véve meglepődik: mennyire nem értette meg először.”

„A történelem alapvető igazságtalansága, hogy nem lehet megkérdezni azokat, akikről írunk: ők mit gondolnak arról, amit róluk állítunk. Így minden történetírás – bizonyos fokig – múltba vetített utópia: a jelen értelmét és gyökereit keresi. Azért csak az lehet jó történetíró, akinek a múlthoz, amiről ír, köze van. Akinek a tárgyalt múlt egy kicsit saját története” – olvashatjuk nála a bölcs megállapítást.

Végeredményben két megbízható történetírói műfaj van: a memoár és a levelezés”. – mondja Vekerdi. Ő még kutatóorvos korában olvasta végig Descartes levelezését, majd amikor már a Matematikai Kutatóintézetben dolgozott, a sokkötetes Newton-levelezést is, ahogyan mondta: „az első betűtől az utolsó lábjegyzetig”. Szorgalma csak kívülállónak lehet meglepő, hiszen a hitelességre törekvő historiográfiához valóban alaposan meg kell ismerni a primer forrásokat. Kristó Gyula történészprofesszor ezt úgy szemléltette egyszer szegedi hallgatóságának, hogy amikor ő új témába kezd, akkor ez olyan, mintha ráfeküdne egy folyóvízre, és csak arra kell figyelnie, hogy ne merüljön el, hiszen a folyó valahova úgyszólván fogja őt vinni. A történésznek nincs más dolga, mint hagyni, hogy a tiszta források vezessék. Lássuk, mit mond Vekerdi László a régi és az új matematikai megközelítésről.

„Modern és régi, newtoni és cartesiánus között a választóvíz nem az infinitezimális kalkulus. Descartes »infinitezimális-fóbiája« – már Tannery felismerte – épp olyan mese, mint a görögöké. S bizonyos tekintetben

Descartes »differenciálási« módszere modernebb, mint a Newtoné, és főleg a Leibnizé, és szigorúbb, mint utána Cauchyig bármi. És Descartes módszerei jobbak, pontosabbak, matematikusabbak, mint előtte és két évszázadig utána bármi. Descartes olyan tökéletes, mint Arkhimédész és Eukleidész.”

„Newton, James Gregory és Leibniz nem az infinitezimális számítást teremtik meg, hanem bemerészkednek a tiltott területre a fizika, a matematika és a metafizika nevében. Ezért lesz háromféle infinitezimális kalkulus: egy fizikai, egy matematikai és egy metafizikai. Ez a prioritásvita »stílustörténeti« háttere: ha feldobom, differenciál, ha leesik, fluxió, de voltaképpen végtelen-sorbafejtés. És ha nagyon-nagyon szigorú akar lenni az ember, olyan, mint a hollandiai francia kőborlovag, akkor az egész tojásbűvészkedésből nem marad semmi, csupán egy egyenletrendszer determinánsának a zérussal való egyenlővé tévése... Nem egy modern algebrában járatos differenciálgeométer fedezte fel, hogy a differenciálhányados voltaképpen egy sajátos »leképezés«? – Nem. Monsieur Descartes. Nagy Mesterét – az egész XVII. század nagy mesterét – követte itt is Isaac Newton.”

Vekerdi egyik munkájában megkísérli kibontani Pascal 1658-ban született matematikai műveinek, az ún. Roulette-leveleknek tudományos és tudománypolitikai környezetét is. Az egyenesen gördülő kör egy pontja által leírt görbe, a ciklois, vagy ahogyan a generálására célozva nevezték, a roulette területproblematikája már Pascal idejében tekintélyes múlttal rendelkezett, Galilei is vizsgálta. Az 1630-as évek közepén Mersenne atya levélben kérdéseket intézett a francia matematikusokhoz a görbe jellegére, ívhosszára és a görbe alatti területre vonatkozóan. Descartes az ún. indivisibilia geometria Cavalieri-féle eljárását alkalmazta a ciklois alatti terület kiszámítására, de meglehetősen bonyolult, általánosításra nemigen alkalmas módon. Később egy könnyen megjegyezhető, egyszerűbb általános elvet talált hozzá a Collège de France kalandos életű tanára Roberval, majd Pascal írta le módszerét jól érthető formában.

Vekerdi Newton nagy könyvéről, az újkori természettudomány bibliájáról, a *Principia* keletkezésének körülményeiről is írt. Hooke és Newton gravitációról szóló egymásnak írt leveleinek elemzése után Newton idevonatkozó fejtörőjét is tárgyalta: „Mi lesz egy magas toronyból leejtett test pályája a földvonzás hatása alatt, feltéve, hogy az esés a föld felszíne alatt is folytatódna? Azt állítja, hogy az eső test az ellenkező véleményekkel szemben nem nyugatra, hanem keletre fog eltérni, s a föld alatt egy csigavonalat leírva jut el a Föld centrumába. Hooke 1679. december 9-én megköszöni, ő javít Newton állításán: a mi szélességünkön nem keletre, hanem délkeletre fog eltérni az eső test, s a pályája nem csigavonal, hanem ellipszis – lenne, legalábbis ha ellenállásmentesen mozoghatna. Így azonban az ellipszisek egyre kisebbek lesznek, s végül a test az excentrikusan elhelyezett, egyre

kisebb ellipsziseken a földcentrumba zuhan.” Érdeemes tanulmányozni a két tudós-
nak erről a problémáról szóló levélváltásait.

Az olvasó bizonyára maga is kedvet kap majd, hogy egyszer kézbe vegye és
olvasgassa Hooke naplóját. Vekerdi úgy nyilatkozik róla, hogy a világirodalom egyik
legérdekesebb könyve a híres *Diary*. De nem marad el tőle Hooke *Micrographia*-ja
sem, amely 1665-ben jelent meg. „Akiknek módjukban volt látni ezt a könyvet,
s nem elfogultak Hooke-kal szemben, egyöntetűen azt állítják, hogy a kor egyik
legjelentősebb műve, talán még a *Principia*val is vetekszik”. – írja Vekerdi László.
Bibliográfusát G. Keynest is idézi: „...Hooke csaknem a legtermékenyebb feltalá-
ló géniusz volt, ha ugyan nem a legtermékenyebb, aki valaha élt, és legalább egy
könyvei közül, a *Micrographia* a tudományok történetében a legfontosabb valaha is
publikált könyvek között van.” Nagyon érdekesek a *Principia*-vita részletei Newton
és Hooke között, bár a tanulmány utolsó mondata pontot tesz ennek a végére.
„Nem Hooke volt a *Principia*-vitában Newton igazi ellenfele, hanem Descartes.”

„Amit Newton matematikai munkájában újnak és meglepőnek tartottak,
az a modern matematika-történetírás szerint elődeitől származik s ezt
sem ő fejleszti tovább és juttatja diadalra, hanem Leibniz. Mit fedezett
fel Newton, aki – minden matematika-történetírás ellenére – mégiscsak a
modern infinitezimális matematika egyik legnagyobb jelentőségű megte-
remtője volt? Mit tudott a matematikából Newton?”

Lássuk először, mit nem tudott, kezdi a felsorolást Vekerdi, és részletesen bemu-
tatja, hogy Newton nem ismerte sem a függvény, sem a határérték, sem a folyto-
nosság, sem a monotonía fogalmát, ahogyan nem ismerte a mai értelemben vett
analitikus geometriát sem. Newton analíziséhez ezek nélkül kell közeledni. Feltárja
a XVII. századi angol matematika numerikus tradícióit, a kvadrálás eljárását és a
végtelen soktagú egyenletek analízisét. Rátér aztán a folytonos folyás matemati-
kájára, a fluxioszámításra, a fluensek hierarchiájára, a fluens-fluxio mennyiség és a
végtelen sorok viszonyára. A *Leibniz-változatok* című tanulmányában ezt írta:

„A XVII. század tudománya zárt, ezoterikus, nagyon kevés embernek meg-
közelíthető világ volt. Descartes matematikáját és Newton műveit még szá-
zalékosan számítva is kevesebben értették, mint ma például a Hilbert-terek
matematikáját és a Dirac-féle kvantumelméletet. A XVII. századi matema-
tika és természettudomány nagy eredményei és egy nagyon művelt, akkori
ember tudása között nagyobb szakadék volt, mint ma a Nobel-díjas tudós
és a nyolc általános iskolát végzett diák tudása között. Ma ugyanis a tudás
inkább csak kvantitatív: a diák sokkal kevesebbet tud ugyanarról a valami-
ről, amiről a tudós sokkal többet tud. A XVII. században azonban kvalitatív

volt a különbség: néhány nagy tudós és filozófus egészen más világban élt és gondolkozott, mint a többi tudós és művelt ember. A néhány kivételes nagy tudós világa az akkor újonnan meghódított matematikai-természettudományos módszer volt, a többi művelt ember világa pedig, éppen úgy, mint a műveletlen nagyközönségé, a tételes vallás világa. A tételes vallások világából kellett átvezetni az embereket a természettudományos módszer új világába. Ez csak a vallásos világkép valamilyen tisztultabb, dogmamentes, türelmesebb formáján keresztül történhetett.”

A magyar vonatkozású matematikatörténeti témák közül Vekkerdi László számára a Bolyaiak világa külön szívügye volt. Mindent elolvasott róluk, amihez hozzáfért, naprakész ismeretei voltak a Bolyai-kutatásban. Ez egyértelműen kitűnik azokból a tanulmányokból, amikben összefoglalta a legújabb kutatási eredményeket ezen a területen. A felvezetőben említett, általa írt Bolyai-dráma így igazi csemege a témával foglalkozók számára. Magam is nagy élvezettel olvastam, és különösen tetszettek benne a matematikai vonatkozású részletek. A történet 1848 augusztusában kezdődik, amikor is Karl Kreil (1798–1862) osztrák meteorológus és csillagász, a prágai csillagvizsgáló igazgatója Marosvásárhelyre látogat, hogy méréseket végezzen.

A helyszín „Bolyai Farkas marosvásárhelyi házának kertje. Földszintes, magas zsindeletetűvel fedett ház, a kertben fenyő, nyírfa, nyárfalugasok, almafák, szilvafák s szőlő. A nyitott ajtón keresztül Bolyai dolgozószobájába látni, ahol a homályban könyvek, sok könyv látható. Nyári délután. Éles, nagy hőségre mutató, vakító fények, mély árnyékok. Négy férfi jön – elől Bolyai Farkas és Kreil Károly, a prágai csillagvizsgáló igazgatója, mögöttük pár lépéssel Fritsch, Kreil asszisztense, és Koncz József, Bolyai tanítványa.” Bolyai Farkas éppen saját munkájáról, az 1832-33-ban Marosvásárhelyen latin nyelven megjelent *Tentamen* (Kísérlet) köteteiről beszél. Amint az ismeretes, ennek függelékében (Appendix) jelent meg fiának, Bolyai Jánosnak a később világhírűvé vált *Scientia Spatti* (A Tér tudománya) című munkája. Olvassunk bele egy kicsit Bolyai és Kreil beszélgetésébe.

BOLYAI. Az alapjai még a Saale mellett alakultak ki bennem... A geometria felépíthető bizonyos elemeknek – felületeknek, vonalaknak, pontoknak – bizonyos feltételeket kielégítő mozgásaiból. Gondoljon csak Öcsém Uram egy merev testnek, – például ennek a pohárnak – a mozgására.

KREIL. Értem. A mozgó test után sorban kialakulnak a geometria idomai, s elsősorban nemde a paralellák is?

BOLYAI. De csak akkor – és ez a lényeg – ha a mozgás bizonyos feltételeket kielégít. Ezt a megadott feltételeket kielégítő mozgást neveztem geometriai mozgásnak.

KREIL. A feltételek?

BOLYAI. Egyik pl., hogy két mozgás együtt, egymásután végezve, mondhatnám mintegy, hogy a két mozgás összege megint egy ugyanolyan jellegű, geometriai mozgás legyen.

KREIL. Nem egészen értem...

BOLYAI. Nos hát ha ezt a poharat így, meg így ide viszem, ugyanoda jutok, mintha egyből, rögtön ide teszem.

KREIL. Aha! S az egyéb követelmények?

BOLYAI. Nos, éppen ez az ugyan-oda-jutás, annak a ténye, hogy egy geometriai alakzat önmagával teljes fedésbe, kongruenciába legyen hozható: a geometriai mozgásra kiszabott másik feltétel.

KREIL. Bámulatos! Valóságos Kolumbus tojása! S mégis mennyire új!

Vekerdi matematikatörténeti szempontból is érdekes gondolatokat ad itt Bolyai Farkas szájába. Az összetett mozgások ugyanis nála három egyszerű mozgás (transzláció és kétféle rotáció) kombinációi. És ezen kombinációkat, vagyis az egyszerű mozgásokat mint műveleteket tekintve, azokat egymás után végrehajtva kapta meg az összetett mozgásokat. A mozgás bevezetésével Bolyainak geometriai alakzatok származtatására nyílt lehetősége, és ahogyan mondja, „ha a mozgást megengedjük, a geometria élénkebbé, könnyebbé és érthetőbbé válik.”

Ezek a gondolatok Felix Klein 1872-es híres erlangeni programjának fényében különös érdekességgel bírnak. Klein geometrián egy bizonyos transzformációcsoport invariánsainak elméletét értette. Például az euklideszi geometria az ortogonális transzformációk csoportjával szemben invariáns tulajdonságok összessége. Mit látunk Bolyainál? A Bolyai Farkas által tárgyalt első két mozgásfajta összekapcsolásából nyert mozgás az euklideszi geometria alapját képező ortogonális transzformációcsoport. Tudománytörténeti szempontból igen érdekes ez, és az is, hogy erről már Vekerdi Lászlónak a korábban említett 1959. november 19-én kelt Németh Lászlóhoz írt levelében is olvashatunk:

„Az igazság az, hogy Farkas matematikusnak is éppen olyan nagy, mint János, Tentamenében lefekteti egy olyan geometria alapjait, amit sokkal később igaz, sokkal világosabban – Felix Klein fog a híres Erlangeni programban levezetni: a mozgáscsoportokra felépített geometria fogalmát. Több mint fél évszázaddal Klein előtt pontosan definiálja a mozgáscsoportok és a csoportgeometria fogalmát, s ezt a tudománytörténészek – még a jó szemű Staeckel sem veszi észre, s Farkast mint a nem euklideszi geometria Mózesét marasztalják el, amiben persze nem is első és nem is legnagyobb. De mint a koordinátamentes térgeometria megteremtője igen is első, ezt nem tudják ma sem. Azt Staeckel is észreveszi – nehéz is

lenne nem –, hogy az axiomatikus geometria első nagy mestere Farkas, de inkább elszórt, zseniális intuícióknak tekinti alkotásait. Pedig az egy egészen új, s csak a XIX–XX. század fordulóján kibontakozó matematikai világ első megfogalmazása.”

Bolyai Farkas felismerte a mozgás fontos szerepét egy geometriai rendszer felépítésében. Axiomatikus törekvése a *Tentamen*ben azonban egyelőre kísérlet maradt. Eljutott az analitikus módszerekig is, de sajnos hiányzott még nála akkor a geometriai mozgást leíró megfelelő algebrai apparátus. Jó lenne ezeket a részleteket magyar nyelven olvasni majd egyszer, sajnos azonban 190 évvel a megjelentetése után sincs még modern magyar nyelvű kiadása ennek a fontos tudománytörténeti értékű műnek. Érdekes, hogy Bolyai János is megkísérelte apja előbb említett vállalkozását a *Raumlehre* című vázlatos munkájában, ezt azonban nem fejezte be, később mások próbálták kiegészíteni eredményeit.

Vekerdi drámájában természetesen a fiú is többször megjelenik. Egy rövid részlet erejéig most mi is megidézzük Bolyai Jánost abban a jelenetben, ahol egy ezredes nála tett látogatásakor éppen geometriai fő művéről beszél.

EZREDES. Igazán örvendek János, hogy a te fényes tehetséged is a nemzet duzzadó erőit fogja növelni. S tulajdonképpen azért is jöttem volna: nem mondanál e el egyet mást, mit csináltál azóta, amióta nem találkoztunk?

JÁNOS. Mit csináltam? Némely kis matematikai munkácskákat...

EZREDES. Az *Appendix*et láttam, s ha nem is merem állítani, hogy mint a tudományból kicseppent, praktikus életbe kényszerült ember értettem, vagy végig olvastam volna, nagyon érdekelne, ha mondanál róla valamit.

JÁNOS. Az *Appendix* barátom, különleges munka. Mondhatni, hogy csodálatos... *Feláll, járkálni kezd fel-alá.* Talán visszatetsző, hogy szerző így dicsérje a saját művét, de ha már más úgy se dicséri, senki... Pedig abban a kis munkában egy egész új világot teremtettem.

EZREDES. Nagyon érdekelne, ha tudnál valamit mondani róla, amit én, szegény matematikát nem tudó katona is megérthetnék.

JÁNOS. *fel alá jár, majd megáll, hegedűjét álla alá igazítja, s mintha jobbjában vonó lenne, játszani kezd.* Nézd csak... Végre is olyan ez az *Appendix*, mint valami zenemű. Mint egy szonáta... Halkan, tisztán, elpattanóan, vonós hangszereken főtémaként jelenik meg az első tételben a kérdés: mi a párhuzamosság? S a feleletet azonnal megadja a ritmussal megszelídített végtelen: két, egymást már éppen nem metsző egyenes... A második rész ennek az elsőnek különféle, egyelőre kissé disszonáns variálásából áll. Messze elkalandozik, sehol sincs lezárva, síkból a térbe száll, felépít kétféle rendszert is,

a Σ és az S rendszert, felzeng benne a XI. axióma euklidesi reminescenciája, s ebben a gazdag kidolgozásban szinte elvész az első, a párhuzamosság témája. De ennek a résznek a végén is megint feltetszik a kezdő téma eredeti tonikájában: mi a párhuzamosság... S aztán visszatér az első rész...

Vekerdi drámájában megjelenik egy Schulrath nevű úr is, aki Bolyai Farkast besúgásra akarja rávenni. Az esetről Szele Tibor (1918–1955) fiatalon elhunyt debreceni algebrista jut eszembe, akiről éppen Vekerditől tudjuk, hogy az 1950-es években szintén megkörménykeztek: egy magas rangú ÁVH-s tiszt kérte, hogy segítse a munkájukat. Elképzelhető, hogy Szele Tibor halálában is közrejátszhatott ez, mivel mielőtt Szegedre utazott volna Kalmár László 50. születésnapját ünnepelni, ez az ÁVH-s tiszt ismét megkereste, és akkor a hideg, szeles utcákon kellett sétálnia, csúnyán megfázott, eljött Szegedre, itt pedig meghalt. Zárásképpen lássuk Vekerdi hogyan írt meg egy ilyen száz évvel korábbi megkörménykezést.

SCHULRATH. Nem is igen tudom, hogy kezdjek hozzá. Engem miniszter Ur ő excellentiája tulajdonképpeni feladatomon kívül, ami az iskola ellenőrzése, megbízott még egy, hm... hogy is mondjam... kissé bizalmasabb hm... szinte privát jellegűnek mondható... hm...

BOLYAI. A tanárok megfigyelésével. Hát ez természetes.

SCHULRATH *megkörményezve*. Igen, s most azt szeretném kérni barátom uramtól, hogy hm...

BOLYAI. Hogy beszámoljak barátaim nyílt, s méginkább titkos érzelmeiről.

SCHULRATH. Én talán nem fogalmaznám ilyen élesen...

BOLYAI. De én már ilyen szókimondó ember vagyok. Állok rendelkezésedre, kérdezz.

SCHULRATH. Igazán nagyon köszönöm, mindig tudtam, hogy barátom uramban semmi kicsinyes nemzeti elfogultság sincsen.

BOLYAI. Bennem aztán igazán semmi.

SCHULRATH. Nohát, kezdjük mindjárt a most elment tanítón. Azt mondják, ő nagy magyarérzésű férfiú, s nemcsak a 48-as mozgalmakban vette ki erősen a részét, de máig sem szűnt meg lázítani.

BOLYAI. Azt mondják? Miféle szamarak mondják azt? Olyan feketesárga az, hogy 48-ban bujdosnia kellett, majd felkötötték a magyarok. S azóta is minden alkalmat megragad, hogy védje a felséges császár igazát. Mikor barátom uram jött, akkor is éppen arról vitatkoztunk...

SCHULRATH. Igazán? Lám milyen jó, hogy megkérdeztelek. Szegény pedig csúnyán elrágalmaztatott.

BOLYAI. Bizonyosan valami rosszakarója feketítette be. S tovább?

SCHULRATH. Először is általánosságban szeretném megkérdezni, voltak-e a tanárok között olyanak, akik erősen kivették a részüket a rebellióból?

BOLYAI. Voltak. Sajnos voltak.

SCHULRATH. Éspedig?

BOLYAI. Mindjárt itt volt Nagy János.

SCHULRATH. Most hol van?

BOLYAI. A menyországban vagy a pokolban. Meghalt 49-ben.

SCHULRATH. Ő már elvette a büntetését. Más?

BOLYAI. Aztán itt volt József Áron.

SCHULRATH. Ő hol van?

BOLYAI. Ugyanott. Ő szegény még 48-ban elvette a büntetését.

SCHULRATH. De élő, aki még nem vette el a büntetését, olyat, ha lennél szíves...

BOLYAI. Olyan is van. Itt van mindjárt Kovács János.

SCHULRATH *felírja*. Ő hol van?

BOLYAI. Amerikában. Vagy Ausztráliában, vagy Törökországban. Egyébként, ha hihető, amit a menekültekről írnak, ő is elvette már a büntetését...

SCHULRATH. Jó, ez mind nagyon szép, de olyan valaki, aki még itt van, aki még tanít is, szóval érted...

BOLYAI. Hogyne érteném. Sajnos, van olyan is.

SCHULRATH. Neve?

BOLYAI. Bolyai Farkas.

SCHULRATH. Tessék?

BOLYAI. Mondom Bolyai Farkas.

SCHULRATH. Te?

BOLYAI. Én. Én vagyok az a vén, elvetemült rebellis, aki 48-ban Kossuth apánk legelső híve voltam nemcsak Vásárhelyen, de egész Erdélyben, s aki Kossuth lángoló beszédeit kinyomtatván, honfiúi ajkamon lobogtattam. Ha valaki, úgy én vagyok az, aki még nem vette el méltó büntetését. Menj, jelentsd barátom az excellenciás úrnak, hogy meglelted a székelyek lázítóját, Kossuth legveszedelmesebb erdélyi hívét, s készítsétek számomra a pallóst. De siess, mert különben megelőz titeket az a másik hóhér...

SCHULRATH. *Indulatosan összecsapja papírjait*. Kedves barátom, te azt mondasz nekem, amit akarsz, én meg azt jelentek, amit én akarok... Mit gondolsz, amiért tanácsos az ember, már teljesen kipusztult belőle az egykori Bursch becsületés szíve? Még ma elmegy a jelentés, hogy egy rebellist se találtam.

BOLYAI. Pedig itt barátom mindenki rebellis. Nemcsak a diákok, a tanárok, de még a kicsi gyerekek is, akik csúzlival mentek az elnyomók ágyúii

ellen... Rebellisek az utcakövek, amik szinte önként rendeződtek barikádokká, rebellisek a harangok és csengettyűk, amik a szabadság ritka napjain más, örömteli hangon szólottak... Rebellisek a fák, amik idő előtt lehullatták levelüket a zsarnok jöttére, rebellis a zsendülő fű, ami szabadon kíván nőni... Rebellis itt minden, mert éhezi és szomjúhozza a szabadságot...

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Gyuris György: *Vekerdi László. Válogatott életmű-bibliográfia*. Somogyi Könyvtár. Szeged. József Attila Könyvtár. Tatabánya. 1999.
 - [2] *Németh László élete levelekben I–III.* (Szerk. Németh Ágnes, Domokos Mátyás és Duró Gábor), Osiris Kiadó. Budapest. 2000. (Osiris Klasszikusok)
 - [3] Staar Gyula: Múló szerelem volt a matematika? Beszélgetés Vekerdi Lászlóval 1–2. rész. *Forrás* 40 (2008) 3. és 4. szám. 81–91., 109–121. old.
 - [4] Szabó Péter Gábor: Az újkori matematika és fizika megszületése. Vekerdi László tanulmánykötetéről. *Természet Világa* 142 (2011) 4. szám, 165–168. old.
 - [5] Szabó Péter Gábor: *Legtisztább boldogság*. Művelődéstörténeti kalandozás Bolyai Farkas és Bolyai János világában. Vekerdi László Bolyai-színművével és Dávid Lajos két matematikai kéziratával. Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, Budapest, 2018. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 124.)
 - [6] Vekerdi László: A Bolyai-kutatás változásai. *Természet Világa* 112 (1981) 2. szám 56–58. old.
 - [7] Vekerdi László: „A Tudománynak háza vagy on”. Reáliák a Régi Akadémia terveiben és működésében. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület. Piliscsaba-Budapest, 1996. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 1.)
 - [8] Vekerdi László: Változók és konstansok a Bolyai-kutatásban a bicentenáriumi tükrében. *Természet Világa*, Bolyai-életrajzi szám. 2003. 137–140. old.
 - [9] *Vekerdi László matematikatörténeti írásaiból*. Válogatta és bevezette: Szabó Péter Gábor. Az online változatot készítette és a szerző kéziratban maradt jegyzeteit szerkesztette: Gazda István. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2014. (A Magyar Tudománytörténeti Intézet tudományos közleményei 105.) Elérhető az alábbi címen: <https://real.mtak.hu/21008/>
 - [10] Weszely Tibor: A Bolyaiak vonzásában. Vekerdi László és a Bolyai-kutatás. *Forrás* 42 (2010) 4. szám. 84–87. old.
- (A dolgozat a szerzőnek a Magyar Tudomány Vekerdi-életrajzi számában megjelenő írásának bővített változata.)

Füzi László

„Megrendítő létpoétika”

*Benes József művészetének fogadtatástörténete*¹

A Forum Kiadó nagy vállalkozása az *Alak a térben* című kötet megjelenítése. A könyv az élete nagyobbik részét a Vajdaságban megélt, s az ottani kötődéseit gondolkodásában és művészetében Magyarországra kerülését követően is hangsúlyosan vállaló Benes József művészetét elemző írásokat állítja egymás mellé – azokat az írásokat, amelyek művészetének alakulását kísérték, s annak értelmezéséhez az alapokat is megteremtették. Úgy gondolom, a vállalkozás fölöttébb nagy és hasznos voltát nem kell bizonygatnom, annak megállapítását, hogy a könyv kiállítása méltó annak tárgyához, kézbevevői, fellapozói igazolhatják. Mindezeket a tárgyilagossnak szánt mondatokat azért írtam le, hogy a könyv olvasásakor, tanulmányozásakor érzett meghatottságomat valamennyire leplezhessem. Az előző mondatokat követően, a Magyarországra kerülése kifejezés után ugyanis annak kellene következnie, hogy Benes élete utolsó három évtizedét a szegedi évek után Kecskeméten élte meg, fontos alkotásai születtek itt. Kötődött a városhoz, benne élt a város művészeti életében, több kiállítására került sor, a Forráshoz, szerkesztőségünk tagjaihoz pedig különösképpen kötődött. Kecskemétiként és a Forrás szerkesztőjeként a tárgyilagosságtól nem elszakadva, ám az érzelmeimet is kifejezve mondom, örömmel tölt el, hogy ez a nagy festő holtában a szülőföldjétől megkapta azt, mit mindenképpen meg kellett kapnia, az indulásához és a művészte kibontakozásához kapcsolódó írások összegyűjtését. Kecskeméti évtizedeinek tanújaként azt is jelzem, hogy itteni élet- és pályaszakaszának dokumentálása szintén hangsúlyos szerepet kap a könyvben.

Benes elbeszéléseiből, hangsúlyos monológjaiból, örömmel mesélt anekdotáiból eddig is sokat tudtunk indulásáról, pályakezdéséről, zentai éveiről, egy-egy tanulmány írásához jó néhány korabeli írást is elolvastunk, de még az ezen a területen az időben visszafele tájékozódó embert is meglepi a kötetbe foglalt írások sokasága és gazdagsága. Ezek az írások pontosan megmutatják, életműve hol áttételeken keresztül, hol közvetlenül kötődött korához, annak szellemi mozgásaihoz, s hogy művei keletkezésük vagy történetesen kiállításuk pillanatától meghatározó módon hatottak szemlélőikre, s befolyásolták mindazok gondolkodását, akik szellemi kapcsolatba kerültek vele, avagy a munkáival. Mondjuk meg őszintén, jelentős művészek esetében ezt akár természetesnek is tarthatnánk,

▼

¹ *Alak a térben*, Benes József művészetéről, válogatta és szerkesztette: FARAGÓ Kornélia (Újvidék: Forum Kiadó, 2023)

sőt ennek általában így is kellene lennie. Benes esetében azonban valami másról is szó lehetett. A bevezető mondatokban utaltam már a Vajdaságra, most pedig arra utalok, hogy a belgrádi akadémiai éveit Jugoszlávia ötvenes éveiben az itthoninál bizonyos vonatkozásokban szabadabb légkör jellemezte, az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek elejétől pedig számos ellentmondásos jelenség közepette a vajdasági magyar szellemi-művészeti élet a korábbiaknál jóval gazdagabbá vált. (Az ellentmondásosságban rejlő feszültségek aztán pár évtized múlva felszínre törtek, de addig is számos formában mutatták meg magukat.) Példaként jelzem, hogy az újvidéki egyetem magyar tanszéke 1959-ben jött létre, a Symposium „mozgalma” 1961-ben indult. A visszaemlékezők szerint az akkorihoz hasonló szellemi mozgással a későbbiekben nem találkoztak. Benes ebbe a kulturális gazdagodásba lépett bele, akár jelképesnek is tekinthetjük, hogy első önálló kiállítására 1961-ben került sor, s jelképesnek kell tekintenünk azt is, hogy ezt a kiállítást élénk visszhang kísérte, ahogy azt is, hogy akkor egy művészeti irányt, vagy akár egyetlen képet, motívumsort is külön értelmezések elemeztek. Magyarországon azt a figyelmet, amelyet az akkori Jugoszláviában megkapott, biztosan nem kapta volna meg.

Benes hangsúlyos fellépése és a fellépését fogadó, bizonyos fokig elméletinek is nevezhető érdeklődés önmagában is érdekes jelenség. A jelzett közegeben sokan érezték fontosnak, hogy a művészetéhez való viszonyukról, ezen keresztül pedig az általa képviselt „modernséghez” való kapcsolódásukról írjanak-beszéljenek. A „belépésével” kapcsolatos írások viszonylagosan nagy száma a korábban említett „okok” mellett ezzel is magyarázható. Ugyanakkor ez a jelenség hangsúlyossá teszi, számomra pedig az ebbe a könyvbe összegyűjtött számos írás igazolja, hogy Benes élete és művei kapcsán valójában két szálon futó történet kapcsolódik össze. Az egyik szál Benes életének és műveinek története, a másik a vajdasági magyarság, különösképpen pedig a jugoszláviai-vajdasági magyar szellemi élet történéseinek sora. Ez a két szál az én szememben szétbonthatatlanul összefonódott, s spirálisan haladt előre, merthogy nem csupán a mű, a maga megújuló vagy egyes időszakokban motívumaival visszakanyarodó mű adott lehetőséget az újabb értelmezésekre, hanem az értelmezések is gazdagították a művet, annak a korábban ismertnek vélt rétegeinél újabbakat is feltártak, vagy éppenséggel újabb összefüggésre hívták fel a figyelmet, nem beszélve inspiráló hatásukról. A kötetbe összegyűjtött írások egyértelműen bizonyítják, hogy azt a medret, amelyet Benes a művészetével teremtett, nemcsak a művek, hanem a hozzájuk kapcsolódó írások is formálták, a leírások, értelmezési kísérletek elválaszthatatlanok maguktól a művektől, miközben azok is kötődnek hozzájuk. Nem csak abban a vonatkozásban, hogy a műveivel kapcsolatos megszólalások újabb munkákra készítették a művészt. Fontosak voltak így is, de még fontosabbak voltak azért, mert bővítették a művek értelmezési tartományait, mintegy beleépültek azokba. Az interjúkból tudjuk, hogy Benes figyelt az újabb

meglátásokra, képeinek egyes sajátosságait ezek alapján is tudatosította, miközben teljes szuverenitással uralta önnön világát.

A közösség története-sorsa Benes, s természetesen mások műveinek a révén, az említett mozgásokhoz is kötődve az egyetemesség szintjére emelkedett. A nagyvonalú gesztussal elének tett írások elemzésével messzire juthatnánk ennek a kapcsolatnak a megértésében, itt és most, az olvasmányélmény hatása alatt csupán pár megjegyzést teszek.

Valójában ebben az összefüggés-rendszerben érthetjük meg igazán, mekkora kihívást jelentett maga a Benes-jelenség, Benes indulása a vajdasági magyar szellemi élet számára. Műveinek leírása a vajdasági, majd az egyetemes magyarnak mondott műkritika komoly feladata volt, s az ma is. Az első, 1961-ben megrendezett kiállítása kapcsán még az a kérdés is felmerült, hogy a művész vagy a művészet ott és akkor egyáltalán foglalkozhat-e az általa felvetett kérdésekkel. Ács József írta: „Benes képeiről azt mondhatnánk, hogy az ő igaza fájdalmat és borzalmat tartalmaz, és az egyensúlyt a szemlélő (a képet szemlélő) életakarására bízza. De oly erővel mutatja a borzalmat, hogy a szemlélőből ugyanolyan erős hangú nem-et vált ki.” (Ács József: *Önkéntes száműzetés*) Bela Duranci hosszabb meditáció után jutott el odáig, hogy igent mondjon, azaz a képek kiállíthatóságát igazolja: „Mivel Benes képeinek témaválasztása semmiképpen sem sorolható a tetszetős motívumok sorába, tolmácsolásukhoz bizonyos fokú bátorság és tisztelet szükséges, s így jutunk el ahhoz a gondolathoz, hogy a bemutatott formák megfelelnek a művész élményének. A kiállított alkotások alapján Benes megtalálta a benyomásainak ábrázolásához megfelelő formát.” (Bela Duranci: *Szétesés*) Megjegyzem, nagyon becsületes állásfoglalás volt ez. Bela Duranci mélyen ismerte Benes művészetét, emlékezésében ennek a forrásvidékét is feltárta, egyik kései írásában ő használta az írásom címében szereplő megrendítő létpoétika kifejezést. 1964-ben a 7 Nap névtelenségében maradó kritikusa a szabadkai tárlatot követő önálló topolyai és zentai kiállítások kapcsán már határozottan szögezhetette le: „A nyomorékok, a hullák, a csontvázak nem a sötét kétségbeesés, hanem a mai ember életérzésének megdöbbentő és elgondolkodtató kifejezői.” (-D-, *Bizarr, de hiteles festői világ*) Aztán, de még jócskán a hatvanas években következtek a leírások, az értelmezésekbe áthajló leírások. A legmesszebbre ezen a területen is Tolnai Ottó jutott, most a Tisza-partokkal kapcsolatos *Adalékok Benes József festészetéhez* című írására utalok, az életmű egészének vonatkozásában a *Benes rothadt márványa* című írását említem. A jelettek között húzódik meg az 1973-as zentai kiállítás katalógusába írt, *Akárhogy is közelítsünk...* című szöveg, a Benes-irodalom gyöngyszeme. Tolnai ezekben az írásokban szó szerint leírta a képeket, aztán értelmezte őket, ha kellett, vitatkozott is, történetesen Ács Józseffel. Tolnai írásai mellé odateszem Soós József írását, az *Új Symposium*ban jelent meg ez is, mint Tolnai írásainak többsége, az írás címe: *A fájdalom festője, Benes József*. Egy mondat az írásból: „Kiindulópontunk a

Tisza-partok.” S képleírások következnek, a Tisza-partok leírásai, hogy aztán a *Motoros-bukósisakos* sorozat képeiről eshessen szó.

A Benessel foglalkozó írások szerzői jól érzékelhetően megküzdöttek a képek leírásáért. Az írások szerkezete tisztán mutatja, már az mekkora energiákat kötött le, hogy rögzítsék, mi látható a képen. Ezt követően jönnek az értelmezések. Nem lehet mondani, hogy a szerzők olcsón adták magukat. Soós József írásának utolsó mondatai így hangzanak: „Benes József pesszimizmusában érdemes kételkedni. Nemcsak miatta, de magunk miatt is. És mert egyedül így juthatunk el megdermedt költészetéig.” Tolnai számára is nagy volt a tét. Gondolati szinten vitatkozott Ács Józseffel, „Ács tökéletesen látja a képet, de ebben saját víziói megzavarják”, mondja, őt viszont nemcsak a partok és a szegélyek érdekelték, hanem, ahogy mondja: „Érdekel bennünket az az ember is, aki már egy évtizede provinciánk egyik provinciájában aszketikusan dolgozik, keresi szubsztanciáját.” Messzire, nagyon messzire jutott ennek a világnak a leírásában a már említett 1973-as szövegében: „Eddig még áltattuk magunkat az egyes korszakok kalandjaival, egérútjaival, de most olyan tisztán artikulálva szól, hogy nem lehetnek illúzióink. Érintetlen tisztasággal ismétli, futja még egyszer körül a pályát s hegeszti össze a végső pontot a kiindulóponttal. Úgy érezzük, a végső konklúziók is sejthetők már, tehát megkísérrelhetjük a csak-Benes-írhatta jelek, elliptikus mondatok leolvasását. Az alany és a tárgy eddig is egyértelmű volt, de az állítmány csak most lett tiszta festékké, a pont, a figura vertikálisának és a táj horizontálisának metszéspontja, az ABSZURD PONT most nőtt minket tükröző tükörré.”

Ahogy jeleztem, tétje volt az akkori vajdasági művészeti életnek, művészeti és társadalmi tétje is. S megvolt a maguk tétje a Benes művészetét fogadó írásoknak is. A leíráshoz és az értelmezéshez teremtették meg a nyelvet, miközben a képek értelmezési tartományát is meghatározták. Az így rögzített kiindulópontok után következtek a külön történetek. Ebben a megközelítésben elsőként nyilvánvalóan Benes életének története és műveinek története. Tolnai Ottó pályáján külön vonulatba illeszkednek a Benes Józseffel foglalkozó írások, ezeket önálló kötetben is ki kellene adni. Fontos lenne, a mostani kötetben is szereplő anyagra hivatkozva írnom ezt, Benes József és az Új Symposium kapcsolatának feldolgozása, annál is inkább, mert Benesnek a lap különböző nemzedékeivel is kapcsolata volt. Aztán következnek a személyes kapcsolatok, a kötetben több személyes történet sejlik fel. Például Benes és Domonkos István kapcsolata. Domonkos István írását (*Közöny és életöröm*) olvasva számos kérdés merül fel az emberben, talán azért, mert Domonkos is folyamatosan kérdésekkel bombázza az embert: „...Benes képei visszaütős képek. Felépítik dédelgetett sebeinket, nem szembesítenek bennünket önmagunkkal, visszaütnek! Leleplezik kiégettségünket. Felfedi közönyünk valódi méreteit, mélységét. Benes művein nem a csábítás technicitása aktivizálódik, a hogyan-ra nem kapunk választ. (Lehet, azért, mert kinszenvedésének forrása?)” A művek tovább-

éltetésére Varga Zoltán 1994-ben elmondott zentai kiállításmegnyitóját hozom fel példának. Varga Zoltán Benes műveinek jelentőségét felrázó és tudatosító voltukban látta: „...abban, hogy kötelékeink szorítását egyszerre fájdalmasnak kezdjük érezni. Amennyiben megvan bennünk a bátorság valóságos helyzetünk érzékelésére, felszabadítóan, katartikus élményt nyújtóan.” (*Húsunkba vágó kötelékek*) Az, ahogy Benes tájai és Tisza-partjai Gion Nándor életműsorozatának borítóin szerepelnek, emblematikus jelentőségüket hangsúlyozza.

A kötetben szereplő valamennyi írást külön-külön nem érinthetem, ezért a képzőművészek, költők, írók, művészettörténészek, teoretikusok, szerkesztők által jegyzett írások egyetlen közös tulajdonságára hívom fel a figyelmet, ehhez azonban rövid kitérőt is teszek. Pintér Lajos írja a *Katona József-medalion* című versében: „Kik a holt márványt, / márvány-szobrát / körülállják / s csodálják s tán csudálják, / álljanak most kicsit félre: / nem látni tőlük / az eleven költőt!” Nos, a kötetben szereplő írások szerint senkinek sem kell „félreállnia”, ők nem eltakarják, hanem éltetik a művészt, egy majdani monográfus minden bizonnyal azt veszi majd számba, hogy az egyes írások miben segítették Benes József művészetének megértését. A kötetben Ács József, Bányai János, Dévavári Zoltán, Bela Duranci, Sáfrány Imre, Tolnai Ottó, Đorđe Jović, Soós József, Anika Gyula, Szombathy Bálint, Miloš Arsić, Sziveri János, Kaupert Pál, Lábadi Károly, Brasnyó István, Dévényi István, Szuromi Pál, Becsei Péter, Tóth Attila, Frank János, Tari István, Mák Ferenc, Varga Zoltán, Dudás Károly, Baka István, Balázs Attila, Szakolczay Lajos, Füzi László, Gaál József, Szemethy Imre, Fogarassy Miklós, Domonkos István, Bacsa Gábor, Péter László, Faragó Kornélia, Csernik Attila, Ninkov K. Olga, Lovas Ildikó, Ladányi István, Szarka Mándity Krisztina és Virág Zoltán írásai szerepelnek.

(Forum Kiadó, 2023)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu